

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özlem YILMAZ ARPAÇUKURU

AZERBAYCAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE YÖN VEREN
PARAMETRELER

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özlem YILMAZ ARPAÇUKURU

AZERBAYCAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE YÖN VEREN PARAMETRELER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Özlem YILMAZ ARPAÇUKURU'nun bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÖZTÜRK (İmza)

Tez Başlığı: Azerbaycan-Türkiye İlişkilerine Yön Veren Parametreler

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 28/06/2018

Mezuniyet Tarihi : 09/08/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Azerbaycan- Türkiye İlişkilerine Yön Veren Parametreler” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Özlem YILMAZ ARPAÇUKURU

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Özlem YILMAZ ARPAÇUKURU
Öğrenci Numarası	20118505104
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL
Tez Başlığı	Azerbaycan- Türkiye İlişkilerine Yön Veren Parametreler
Turnitin Ödev Numarası	985600047

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 106 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 27/07/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 15

alıntılar dahil % 17'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

27/07/2018

(imza)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
HARİTALAR LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SÜRECİ

1.1. 1991 Yılı Öncesi İkili İlişkiler.....	7
1.1.1. Ortak Egemenlik Süreci	7
1.1.2. Azerbaycan'da Hanlıklar Dönemi	9
1.1.3. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti	11
1.1.4. Azerbaycan'da Sovyet Yönetimi	14
1.2. 1991 Sonrası İkili İlişkiler	18
1.2.1. Ayaz Müttelibov Dönemi (1991-1992)	19
1.2.2. Yakup Memmedov Dönemi (Mart –Mayıs 1992)	24
1.2.3. Efulfez Elçibey Dönemi (1992-1993).....	26
1.2.4. Haydar Aliyev Dönemi	31
1.2.5. İlham Aliyev Dönemi	34

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE DAĞLIK KARABAĞ FAKTÖRÜ

2.1. Dağlık Karabağ Probleminin Tanımı ve Hukuki Yanları	37
2.1.1. İhtilafın Tarihsel Gelişimi	37
2.1.2. Bağımsızlık Sürecinde Şekillenen Çatışmalar ve Ateşkese Giden Süreçte Hukuki İhlaller	40
2.1.3. İhtilafın Çözümüne Yönelik Uluslararası Girişimler ve Arabuluculuk Faaliyetleri.....	41
2.1.3.1. Dış Güçlerin Arabuluculuk Girişimleri	41
2.1.3.2. AGİK/AGİT Kapsamında Ateşkes Faaliyetleri.....	43
2.1.3.3. Birleşmiş Milletler (BM) Kararları	44
2.2. Dağlık Karabağ İhtilafının Azerbaycan- Türkiye İlişkilerine Etkisi	45
2.2.1. Dağlık Karabağ İhtilafının Çözüm Sürecinde Türkiye'nin Rolü	45

2.2.2. Türkiye'nin Ermenistan ile Normalleşme Siyaseti ve Azerbaycan- Türkiye İlişkilerinde Güven Krizi.....	51
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

3.1. Azerbaycan- Türkiye Enerji Stratejilerinde İkili İlişkilerin Önemi.....	54
3.1.1. Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi.....	54
3.1.1.1. Petrol Stratejisi	55
3.1.1.2. Doğal Gaz Stratejisi	59
3.1.2. Türkiye'nin Enerji Stratejisi	60
3.1.2.1. Petrol Stratejisi	61
3.1.2.2. Doğal Gaz Stratejisi.....	63
3.2. Azerbaycan- Türkiye İşbirliğinde Gerçekleştirilen Enerji Projeleri.....	67
3.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi.....	67
3.2.1.1. Projenin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri	67
3.2.1.2. Projenin İkili İlişkilerine Etkisi	70
3.2.2. Bakü- Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi)	71
3.2.2.1. Projenin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri	71
3.2.2.2. Projenin İkili İlişkilere Etkisi	72
3.2.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP).....	73
3.2.3.1. Projenin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri	73
3.2.3.2. Projenin İkili İlişkilere Etkisi	75
3.2.4. Bakü- Tiflis Kars Demiryolu Projesi.....	75
3.2.4.1. Projenin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri	75
3.2.4.2. Projenin İkili İlişkilere Etkisi	78
SONUÇ	80
KAYNAKÇA.....	84
ÖZGEÇMİŞ	92

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1 2007-2016 Yılları Doğal Gaz Üretim Miktarları (Milyon Sm ³).....	61
Tablo 3.2 2007-2016 Yılları Doğal Gaz İhraç Miktarları (Milyon Sm ³).....	61
Tablo 3.3 2006-2016 Yılları Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyon Sm ³).....	62

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1 XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı.....	6
Harita 1.2 XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı.....	6
Harita 3.1 Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi	64
Harita 3.2 Bakü- Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	68
Harita 3.3 Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	70
Harita 3.4 Bakü-Tiflis- Kars Demiryolu Projesi.....	73

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği	DYP	Doğru Yol Partisi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri	KEİB	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
AGİK	Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı	LNG	Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
AGİT	Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı	MÖ	Milattan Önce
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi	NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
AIOC	Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi	SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu	SOCAR	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
bk.	Bakınız	SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BTK	Bakü- Tiflis- Kars	SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BTE	Bakü-Tiflis- Erzurum	TANAP	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
BM	Birleşmiş Milletler	TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
BTC	Bakü- Tiflis- Ceyhan	TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi
BTC HPBHP	Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi	YÖK	Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi		
BP	British Petroleum		
DKÖB	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi		
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı		

ÖZET

Kafkasya adı verilen coğrafyada, aynı egemenlik çatısı altında, uzun yıllar bir arada yaşayan, ortak tarih ve ortak kültür gibi etkenlerden dolayı birbirini ‘iki devlet bir millet’ olarak tanımlayan Azerbaycan ile Türkiye’nin ilişkileri, günümüzde enerji ve güvenlik gibi belli başlı faktörler doğrultusunda şekillenmektedir. Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne aykırı gelişen Dağlık Karabağ ihtilafında iki ülkenin stratejileri, ortak çıkarlar noktasında tarafları birbirine yakın kılarken, kimi zaman da çıkar siyaseti doğrultusunda ikili ilişkileri olumsuz etkileyecek keskin kararlar alınmasına yol açmaktadır. Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinde enerji faktörü ise iki ülkeyi stratejik ortaklık düzeyine ulaştıracak boyutta ehemmiyet arz etmektedir. Nitekim dünya enerji tüketiminde ön sıralarda yer alan Türkiye, enerji güvenliği açısından Azerbaycan’a; Azerbaycan ise, mevcut enerji kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırma ve Rusya tekelinden kurtulma noktasında Türkiye’ye ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla ortak enerji projelerinde sağlanan enerji işbirliği, ekonomi başta olmak üzere diğer alanlardaki ikili ilişkilere de yansımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Dağlık Karabağ, Güvenlik, Petrol, Doğal Gaz, Enerji Projeleri, Dış Güçler.

SUMMARY

SHAPING PARAMETERS OF THE AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS

Although Azerbaijan and Turkey have largely enjoyed warm relations, popularly characterized around the motto "two state, one nation", factors such as security and energy have also been at play in shaping relationships between two countries that shared similar culture and history, lived under the same authority, in the same region named Caucasus. Particularly in the case of Nagorno-Karabakh problem, which took place at the expense of Azerbaijan's territorial integrity, two countries' positions sometimes diverge, notwithstanding mostly shared interests with regards the issue. Energy, on the other hand, has come to be such a vital area in which two countries now enjoy strategic partnership. As a big energy consumer Turkey needs Azerbaijan for energy security, whereas the latter needs Turkey as a supply route to deliver its energy resources to West. As a result, cooperation in the energy which is based on common project, influence relations between two countries in various areas, not least the economy.

Keywords: Foreign Policy, Nagorno-Karabakh, Security, Oil, Natural Gas, Projects of Energy, External Forces.

ÖNSÖZ

“Azerbaycan- Türkiye İlişkilerine Yön Veren Parametreler” adlı tezde ortak tarih, kültür ve değerlere sahip Azerbaycan ile Türkiye’nin siyasi ilişkilerini şekillendiren ortak dış politika konuları ve bölgesel/uluslararası meselelerin araştırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda iki ülke ilişkilerinin analizinde, tarihsel yakınlığın yanı sıra yakın geçmiş tarihte ve günümüzde özellikle enerji ve güvenlik sahasında ikili ilişkileri etkileyen gelişmeler aktarılmıştır.

Tez yazımında karşılaşılan en önemli sorun, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerini, ikili ilişkileri etkileyen faktörleri analiz ederken, konuya ilişkin güncel, kapsamlı ve objektif kaynaklara ulaşmada yaşanan zorluktur. Dolayısıyla farklı bakış açılarını analiz edebilmek adına, Türkiye’den sağlanan Türkçe kaynakların yanı sıra, Azerbaycan’dan tarafımda temin edilen Azerice kaynaklardan yararlanılmış, objektif ve kapsamlı bir çalışma ortaya koymak hedeflenmiştir.

Tezin yazımı esnasında gerekli manevi desteğini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL’a, arkadaşlarım Melek NEBİOĞLU’na, Hacer TURĞUT’a, Hatice DİNDARKOÇ’a ve gösterdiği sabır ve ilgiden dolayı annem, dayım, kardeşim, eşim başta olmak üzere tüm aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Özlem YILMAZ ARPAÇUKURU

Antalya, 2018

GİRİŞ

Kafkasya¹, doğu- batı ile kuzey- güney arasında bir köprü niteliği taşıyan, önemli ticaret yolları üzerinde konumlanan, yer üstü ve yer altı zenginlikleriyle dikkat çeken ve tarih boyunca önem arz eden bir bölge hüviyeti kazanmıştır. Buna bağlı olarak, söz konusu bölge toprakları, birçok çatışmaya tanıklık etmiş, işgallere maruz kalmış, farklı topluluklara ve medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Milattan Önce (M.Ö) 7 nci yılda Kafkasya topraklarına yönelik başlayan Türk akınları, bölgede Türk nüfusunun yoğunluk kazanması ve Türk kültürünün yayılmasında etkili olmuştur.² Bu doğrultuda aynı egemenlik çatısı altında, uzun yıllar bir arada yaşayan Azerbaycan ve Türkiye halkları, sosyal ve kültürel etkileşim içinde bulunmuştur. Ortak tarih olgusu, günümüzde iki ülke ilişkilerini köklü ve çok boyutlu kılarken, iki ülkenin “iki devlet bir millet” literatüründe tanımlanmasında büyük önem arz etmiştir. Ancak bu çalışmada ileri sürüldüğü üzere, tarihten günümüze iki ülke ilişkilerine, duygusal bağların ötesinde, pragmatist bir politikaya dayalı, belli başlı parametreler³ yön vermiştir. İki ülke ilişkilerini etkilediği kadar, iki ülkenin dış siyasetinin belirlenmesinde de rol oynayan bu parametreleri, jeopolitik, dış güçler, siyasi liderler, güvenlik meseleleri ve enerji stratejileri olarak sıralamak mümkündür.

Azerbaycan- Türkiye ilişkilerini tarihin her döneminde etkilemesi ve etkilemeye devam etmesi nedeniyle çalışmanın her bölümünde detaylı bir şekilde incelenen jeopolitik unsurlar, dış güçler faktörü ve dış güçlerin müdahalelerine bağlı şekillenen dış politika stratejileri, bu çalışmada dolayısıyla ayrı bir parametre başlığı altında verilmemiştir. Nitekim çalışmanın birinci bölümünde ele alındığı üzere, jeostratejik öneme sahip Azerbaycan topraklarında 1991 yılına kadar, Türkiye- İran- Rusya üçgeninde yaşanan nüfuz mücadeleleri, buna bağlı oluşan toprak bölünmeleri, farklı yönetim yapılanmaları, işgal faaliyetleri, Azerbaycan halkı nezdinde verilen bağımsızlık mücadeleleri, Azerbaycan’ın siyasi geleceğine ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişimine yön veren temel etmenler olmuştur. 1800’li

¹ Kafkasya Bölgesi: Karadeniz ve Hazar Denizi arasında, doğu-batı paralelinde yer alan ve adını Kafkas sıradağlarından alan bölgedir. Kafkasya’da yedi özerk cumhuriyet, üç özerk bölge ve üç bağımsız cumhuriyet bulunmaktadır. Kafkasya’nın güneyinde bağımsız Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri yer almaktadır. Yüce, 2006: 40.

² Yüce, 2006: 43.

³ Parametre: Alacağı her yeni değer için işlevini değiştirilen bir nicelik olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmanın başlığında parametre kullanılmasının temel sebebi, parametre olarak sıralandırılan hususların iki ülke ilişkilerine yön verirken uluslararası konjonktüre ve koşullara bağlı bir etkiye sahip olmasıdır.

yıllarda Rusya- İran arasında yaşanan savaşlar neticesinde imzalanan 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay antlaşmaları ile Azerbaycan, kuzey ve güney Azerbaycan olarak ikiye ayrılmıştır. Güney Azerbaycan, günümüzde halen İran hâkimiyetinde olup, bağımsızlığını kazanan kuzey Azerbaycan, uzun yıllar Rusya hâkimiyetinde kalmıştır. Söz konusu dönemde Rusya'nın parçala-yönet politikası kapsamında, Kuzey Azerbaycan'a yönelik başlatılan Ermeni göçü, günümüzde devam eden ve Azerbaycan'ın genel itibariyle ülke dış politikasında ve dolayısıyla Türkiye'ye dönük siyasetinde hassasiyet teşkil eden Dağlık Karabağ meselesinin çıkış noktasını oluşturmuştur.

Mehmet Emin Resulzade önderliğinde, 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan ederek kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, ülkede bağımsızlık mücadelesinin başarısı olarak değerlendirilirken, Azerbaycan- Türkiye halklarının yakınlaşmasında fırsat oluşturmuştur. O dönemde Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının kurtarılmasında Osmanlı Devleti, belirli bir müddet aktif rol oynamıştır. Ancak ilk Müslüman ve Türk Cumhuriyeti olma özelliğine haiz Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 23 aylık bir sürecin ardından 27 Nisan 1920 tarihinde Bolşevik Rusya'nın işgaline uğramıştır. Azerbaycan'ın ikinci kez tam bağımsızlığını ilan ettiği 18 Ekim 1991 tarihine kadar geçen ve 71 yıllık uzun bir zaman dilimini kapsayan Sovyet dönemi ise, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinin gelişimine ket vurmuştur. Siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere her alanda Rus baskısının hâkim olduğu bu süreçte, Türkiye'nin Bakü Temsilciliği ve Bakü Konsolosluğu kapatılmış ve Azerbaycan yeniden bağımsızlığını kazanana dek Türkiye'nin Azerbaycan'da resmi temsilciliği kalmamıştır.

1980'li yılların ikinci yarısı itibariyle Azerbaycan'da bağımsızlık hareketinin güçlenmesiyle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde hareketlilik yaşanmış; Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini her zaman desteklemiştir. Azerbaycan'ın tam bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılı itibariyle ise Azerbaycan-Türkiye ilişkileri daha farklı bir boyuta taşınmıştır. İki ülkenin karşılıklı olarak benimsediği politikalar, siyasi liderlerin görüşleri ve ortaya koyduğu stratejileri ikili ilişkilerin gelişiminde önem arz etmiştir. Azerbaycan'ın birinci Cumhurbaşkanı Ayaz Müttelibov dönemi, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında güçlü ilişkilerin tesisi, iki ülkeyi birbirine yakın kılan tarihsel ve kültürel bağların pekiştirilmesi açısından önemli bir süreç olmuştur. Ayaz Müttelibov döneminde, Türkiye, Azerbaycan'da konsolosluk ve büyükelçilik düzeyinde temsil edilmeye başlanmıştır. Ancak, Rusya, Müttelibov iktidarı döneminde Azerbaycan ile ilişkileri bağımsız bir ülke statüsünde değerlendirmemiş; ülkenin bağımsızlığını tanımamıştır. Türkiye ise Azerbaycan'ın tekrar Rusya güdümlü bir birliğe üye olması ihtimalinden endişe

duymuştur. Nitekim Türkiye, Azerbaycan'la ilişkilerine önem atfetmiş; Azerbaycan'ı Güney Kafkasya politikasının temeline yerleştirmiş, ikili ilişkilerin geliştirmesini hedeflemiştir.

Ayaz Müttelibov'un 8 Mart 1992'de istifa etmesi üzerine cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı, üç aylık zaman dilimi için, vekâleten Yakup Mehmedov görevlendirilmiştir. Meclis Başkanı sıfatıyla Devlet Başkanlığı vazifesini ifa eden Yakup Mehmedov döneminde Rusya'ya karşı ihtiyatlı bir siyaset izlenirken; Azerbaycan- Türkiye ilişkileri açısından ise olumlu gelişmeler yaşanmış ve iki ülke arasında çeşitli alanlarda antlaşmalar imzalanmıştır.

Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey döneminde; Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin stratejik ortaklık düzeyine taşınmasını ve yetmiş yıllık Sovyet döneminde iki ülke arasında zayıflayan bağların iyileştirmesini mümkün kılacak bir siyasi ortam oluşmuştur. Resmi ziyaretler, ikili ilişkilere dair yapılan konuşmalar dâhil her fırsatta Atatürk hayranlığını ve Türkçü kimliğini dile getiren Elçibey, Azerbaycan dış politikasında Türkiye'ye atfettiği önemi vurgulamıştır. Nitekim Ebulfez Elçibey ile Azerbaycan dış politikasında stratejik bir değişim yaşanmış; Türkiye ile ilişkiler öncelik kazanırken, Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskısı ve etkisi kırılmaya çalışılmıştır. Ebulfez Elçibey, "Türkiye, Azerbaycan'ın dış politikasının başköşesinde yer tutacaktır." diyerek Türkiye'ye verdiği önemi vurgulamış, Türkiye'yi Azerbaycan'ın stratejik ortağı olarak görmüş; iki ülke arasında resmi antlaşma imzalanmasa da Azerbaycan dış politikasında, Türkiye'nin stratejik çıkarlarının gözetileceğini belirtmiştir.

Azerbaycan'ın üçüncü Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri farklı bir noktaya taşınmıştır. Yeni bir Azerbaycan dış politikası oluşturulan bu dönemde Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinde duygusallıktan realiteye geçildiği, ikili ilişkilerin ortak çıkarlar paydasında geliştirildiği görülmüştür. Haydar Aliyev, selefinin izlediği mutlak Türk/ Türkiye yanlı siyasetin aksine Türkiye ile ilişkilere mesafe getirmiş ve ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. Aliyev, iktidara geldiği Haziran 1993- Şubat 1994 tarihleri arasında kapsayan birinci dönemde, Türkiye ile ilişkileri ikinci plana atmış ve birçok hususta Rusya'ya tavizler vermiştir. Türkiye ile ilişkilerin yeniden önem kazandığı ikinci dönem Aliyev dış siyasetinde, iki ülkenin gerçekleştirdiği diplomatik görüşmelerde Dağlık Karabağ ihtilafı, enerji konuları başta olmak üzere birçok alanda karşılıklı işbirliği hususu ele alınmıştır. 8-11 Şubat 1994 tarihlerinde Aliyev'in Türkiye'ye düzenlediği ziyaret, Azerbaycan'ın Batı ile yakınlaşma politikasına geçişini simgelemiştir.

Azerbaycan'ın dördüncü Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, yeni dönem Azerbaycan dış politikasının oluşumunda, Haydar Aliyev'in dengeli ve kararlı dış politika anlayışının sürdürüleceğini vurgulamıştır. Batıya dönük ve çok yanlı ilişkilerin benimsendiği bu

dönemde, İlham Aliyev, Türkiye'yi en yakın müttefiki atfetmiş, stratejik ortaklık prensibi temelinde ikili ilişkiler tesis edilmiştir. Aliyev, Ankara'ya ilk resmi ziyaretini Nisan 2004'te gerçekleştirmiş, Türkiye ile ilgili yaptığı konuşmalarda, "Dünyada Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sıkı ilişki olan ikinci bir birliktelik bilmiyorum." şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Azerbaycan'da dört siyasi liderin benimsediği iç ve dış politika stratejilerinde temel alınan konulardan biri güvenlik olmuştur. Azerbaycan topraklarında yıllar itibariyle artan Ermeni nüfusunun ayrılıkçı talepleri, ülkenin toprak bütünlüğüne aykırı olarak sürdürülen işgal faaliyetleri, Azerbaycan'da toprak bütünlüğü ve güvenlik sorununu gündemde tutmuştur. Dolayısıyla 1988 yılı Şubat ayı itibariyle başlayan, bölgesel ve uluslararası bir nitelik kazanan Dağlık Karabağ ihtilafı, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerine yön veren parametrelerden biri olmuştur. Türkiye'nin Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin benimsediği strateji ve çözüm sürecinde aldığı rol, ikili ilişkilerin seyrini belirlemiştir. Bununla birlikte Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'a yönelik Türkiye'nin takındığı tutum, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin hassas noktasını oluşturmuş; Türkiye'nin Ermenistan ile normalleşme yolunda attığı adımlar, Azerbaycan ile ilişkilerde büyük gerilime yol açmıştır.

Türkiye, Dağlık Karabağ ihtilafını SSCB'nin resmen dağıldığı 18 Aralık 1991 tarihine kadar SSCB'nin iç meselesi olarak yorumlamış ve SSCB'nin içişlerine karışmama prensibi çerçevesinde bu konuda pasif bir politika izlemiştir. Türkiye, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ meselesinde Rusya etkisini bir an evvel bertaraf etmesi gerektiğini ileri sürmüş, bölgeye silahlı yardımda bulunmaktan ve askeri açıdan müdahil olmaktan kaçınmıştır. Bu bağlamda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde konunun uluslararası kamuoyunun gündeme alınması noktasında çaba sarf etmiştir. Ancak Türkiye'nin 2002 yılı itibariyle benimsediği 'komşularla sıfır sorun politikası' gereği 2008 ve 2009 yıllarında Ermenistan'a yönelik normalleşme adımlarını atması, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinde güven bunalımına yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ise, Azerbaycan ile gerginliği yok etmek üzere yaptıkları üst düzey açıklamalarda, Dağlık Karabağ'da işgal sonlanmadan sınırların açılmayacağına dair garanti vermiştir. Türkiye'de hükümetin ve muhalif kesimin bu konuda sarf ettikleri ortak ve net ifadeler, Azerbaycan'daki güvensizlik ortamını kırmıştır. Ancak Türkiye- Azerbaycan arasında Ermeni meselesi kaynaklı gerilim, iki ülkenin enerji başta olmak üzere diğer alanlardaki ilişkilerine de yansımıştır.

Azerbaycan dış politikasının ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin şekillenmesinde etkili bir diğer faktör ise ülkelerin benimsediği enerji stratejileri olmuştur. 1991 yılı sonrası çok aktörlü yeni siyasi konjonktürde ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin de bölgede ve

bölgedeki enerji kaynakları üzerinde verdiği etkinlik mücadelesi kapsamında çok taraflı enerji işbirliği gündeme gelmiştir. Zengin enerji kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırmayı, Rusya'dan bağımsız ve gelişmiş bir ekonomiye sahip olmayı hedefleyen Azerbaycan için, doğu- batı enerji transiti noktasında önemli bir jeopolitiğe sahip Türkiye ile enerji alanında tesis edilecek ortak çalışmalar ehemmiyet arz etmiştir. Diğer yandan enerji tüketiminde ön sıralarda yer alan, enerji ithalatında Rusya'ya bağımlı halde bulunan ve enerji arz güvenliğini tesis etmeyi amaçlayan Türkiye için Azerbaycan ile enerji alanında ilişkileri geliştirmek ve stratejik ortaklık düzeyine çıkarmak büyük önem taşımıştır. Bu doğrultuda iki ülke siyasi liderleri nezdinde 1990'lı itibariyle enerji boru hattı projelerine ilişkin başlayan görüşmeler neticesinde 2000'li yıllarda hayata geçirilen Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, akabinde gelişen Bakü- Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, 2017 yılında faaliyete geçen Bakü- Tiflis- Kars Demiryolu Projesi ile 2018 yılı Haziran ayında faaliyete geçmesi öngörülen Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi birçok alanda ikili ilişkilerin seyrini değiştirmiş ve siyasi meselelerde iki ülkenin birbirini gözetmesinde, diğer bir ifadeyle ortak bir irade göstermesinde rol oynamıştır.⁴

Çalışmada, Azerbaycan- Türkiye halkları arasındaki tarihsel ve kültürel etkileşimi incelemek ve tarih boyunca iki ülke ilişkilerine yön veren faktörleri ele almak hedefinden hareketle, çalışmanın birinci bölümünde iki ülke ilişkilerinin tarihsel sürecine değinilmiştir. Birinci bölümün ilk kısmında Azerbaycan'ın bulunduğu topraklarda 1991 yılı öncesi yaşanan iktidar çatışmalarına, yönetim yapılanmalara, bağımsızlık mücadelelerine, 1918 yılında bağımsızlığını ilk kez ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne ve dönemsel bazda Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinin gelişimine değinilmiştir. 1991 yılı sonrasında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasıyla birlikte oluşan tek kutuplu sistemde bağımsızlığını iki kez ilan eden Azerbaycan'ın tam bağımsızlığa geçiş sürecine, Azerbaycan'daki iktidarlar nezdinde benimsenen Azerbaycan dış politikasına ve Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinde yaşanan gelişmelere vurgu yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, ilk olarak Dağlık Karabağ ihtilafının tarihsel süreci, hukuki boyutu incelenmiştir. Ardından zamanla bölgesel ve uluslararası nitelik kazan ihtilafın çözüm sürecine ilişkin Birleşmiş Milletler (BM) ve AGİT gibi uluslararası örgütler nezdinde gerçekleştirilen uluslararası girişimlere, bölgesel ve dış güçlerin arabuluculuk faaliyetlerine yer vermiştir. Nihayetinde ise Dağlık Karabağ ihtilafında Türkiye'nin rolü ele alınarak, ihtilafın Azerbaycan- Türkiye siyasi ilişkilerine yansımalarına dikkat çekilmiştir.

⁴ Ekşi, 2009: 8.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, öncelikle Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin petrol ve doğal gaz stratejilerine yer verilerek iki ülkeyi enerji iş birliğine götüren faktörler değerlendirilmiştir. Akabinde iki ülke ortaklığında gerçekleştirilen, yakın zamanda gerçekleştirilmesi öngörülen petrol ve doğal boru hattı projelerine yer verilmiştir. Ayrıca söz konusu projelerin ortaya çıkışı ve özellikleri aktarılırken, ikili ilişkilere etkisine vurgu yapılmıştır.

Çalışmanın sonuç kısmında ise, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerine yönelik tespitlerde bulunulmuş, iki ülke ilişkilerin geleceğine yönelik öngörülen hususlar dile getirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SÜRECİ

1.1. 1991 Yılı Öncesi İkili İlişkiler

1.1.1. Ortak Egemenlik Süreci

Azerbaycan'ın yer aldığı Kafkasya Bölgesine ilk olarak Milattan Önce (M.Ö.) 7 nci yüzyılda, Ural –Altay kökenine ait bir topluluk olan Kimmerler gelmiş ve söz konusu topraklara Protürk⁵ kültürünü taşımışlardır. Daha sonra bölgeye yerleşen ve Kimmerlerin bir kolu olarak İskitler (Sakalar) de uzun yıllar bugünkü Azerbaycan topraklarında yaşamışlardır. Kuzey Kafkasya'da Türk kültürünün oluşmasında Hunlar ve onları takiben bölgede hâkimiyet sağlayan Hazarlar etkili olmuştur.⁶ Hazarlar, Orta Asya'dan gelerek Volga ve Dinyester nehirleri arasında 620 yılında devlet kurmuştur. 1055 yılına kadar bölgede hâkimiyetlerini sürdüren Hazarlar, güneyden bölgeye gelerek nüfuz sağlamaya çalışan Araplar ile uzun yıllar mücadele etmişlerdir. Hazarlar ile Araplar arasında yaşanan bu nüfuz mücadelesi ve sonrasında birbirini takip eden Türk akınları, bölgenin siyasi yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir.⁷

Arap seferleri sonucu İslamiyet'i kabul eden Azerbaycan; İranlı olma özelliğini muhafaza ederken, Selçuklu Türklerinin 1015 yılında Azerbaycan'da hâkimiyeti ele geçirmesi, bölgeyi Anadolu'ya yapılan akınlarda bir üs olarak kullanmaları ve Melikşah döneminde Türklerin iskânına ağırlık verilmesiyle birlikte yoğun Türk nüfusuna sahip bir bölge haline gelmiştir. Selçukluların zayıflamasıyla, 1146 yılında Selçukluların bir kolu olan Atabegler, ardından 1231'de İlhanlılar Kuzey Kafkasya'da bölgeye hâkim olmuştur ve bölgedeki Türk karakteri daha fazla belirginleşmiştir.⁸ Sonrasında sırasıyla Altınordu, Celayirliler, Timur, Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Türkmenler bölge topraklarında hâkimiyet sağlamışlardır.⁹ Ak Koyunlu Devleti'nin yıkılmasının ardından Azerbaycan Türkleri, Şah İsmail önderliğinde 1501 yılında başkenti Tebriz olan ve devlet erkânının çoğunluğu Azerbaycan Türkü olan Safevi Devleti'ni kurmuşlardır. Safevi Devleti'nin zamanla

⁵ Protürkler (Öntürkler); Göktürkler'den önceki tarihi dönemlerde (6 ncı yüzyıldan önce) yaşayan, bazı sosyal özellikleri onlardan sonra gelen Türkler tarafından benimsenen, Türk dil ailesiyle bağlantılı diller konuştukları öngörülen topluluklardır. (<http://www.haberturk.com/galeri/yasam/435240-iste-ilk-turkler>, (erişim tarihi: 22.02.2018)).

⁶ Şahin, 2006: 12.

⁷<http://www.bilgesam.org/incele/998/-tarihsel-acidan-kuzey-kafkasya/#.WuGZJtRubIU>, (erişim tarihi: 23.03.2018).

⁸ Alkan, 2010: 40.

⁹ Mikail ve Tazegül, 2012: 21-22.

güçlenmesi, o topraklarda Osmanlı- İran arasında çatışmalarını tetiklemiş ve iki devlet arasında 1514'te yaşanan Çaldıran savaşının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim döneminde, Çaldıran Savaşı'nda Safevi Devleti'ni mağlup etmiş ve kazandığı zafer sonucu Tebriz ile Güney Azerbaycan'ı kendi topraklarına katarak Azerbaycan Türkleri ile Osmanlı Türklerini birleştirmiştir. Ancak Azerbaycan toprakları, Osmanlılar ile Safeviler arasında birçok defa kazanılıp geri verilmiş; 1585'de Ferhat Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Tebriz'i geri almış ve ardından Azerbaycan'da Hazar Denizi'ne kadar olan toprakları ele geçirmiştir.¹⁰

1578-1611 tarihleri arasında 34 yıl boyunca Osmanlı Devleti bütün Azerbaycan'a ve Kafkasya'ya hâkim olmuş ve bu süreçte Hazar Denizi'nde Osmanlı Bayrağı dalgalanmıştır.¹¹ Ancak bölgede tekerrür eden Osmanlı- Safevi nüfuz mücadelesi, Azerbaycan ve Osmanlı Türklerinin ilişkilerinde kopukluk yaratmıştır. İkili ilişkilerde yaşanan bu olumsuz durum, birçok tarihi kaynakta, toplumlararası çatışmadan ziyade devlet düzeyinde bir anlaşmazlık olarak değerlendirilmiştir. Aynı çatı altında uzun yıllar bir arada yaşayan; buna bağlı olarak sosyal, kültürel ve tarihsel bağlar kuran iki halkın, Osmanlı¹²- Safevi savaşlarında her iki devlet saffında da yer aldığı görülmüştür.¹³

Azerbaycan topraklarında, Osmanlı ile Safevi Devleti'nin nüfuz mücadelesi yaşandığı sıralarda; Osmanlı Devleti'nin bölge hâkimiyeti, Safevi Devleti'nin yanı sıra Rusya tarafından da engellenmeye çalışılmıştır.¹⁴ Orta Asya üzerinden Hindistan ile doğrudan ticareti mümkün kılmak için Hazar kıyılarına ve Kafkasya'ya hâkim olmak isteyen Rusya, Volga çevresine yerleşmiş, 1556'da Astrahan'ı alarak Azerbaycan'a sınır komşusu olmuştur. Nadir Şah döneminde Azerbaycan, Rusların geri çekilmesini sağlayacak güce ulaşmış olsa da Nadir Şah'ın ölümü üzere Azerbaycan'da yeni bir siyasi süreç, Azerbaycan- Türkiye halklarının ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.¹⁵

¹⁰ Yeşilot, 2010: 3,4.

¹¹ Saray,1993: 14-15.

¹² Osmanlı ile Safevi devleti arasında yaşanan çatışmaların neticesinde 17 Mayıs 1639'de yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile iki devlet arasındaki sınır belirlenmiştir. Bahsi geçen bu sınır, günümüz İran- Türkiye sınırı olup 1639 tarihli Kasr-ı Şirin antlaşması güncelliğini korumaktadır. (Şahin, 2006: 14.)

¹³ Kalafat ve Aslanlı, 2006: 407.

¹⁴ Yeşilot, 2010: 4.

¹⁵ Veliyev, 2005: 19-20.

1.1.2. Azerbaycan'da Hanlıklar Dönemi

XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesi ve 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine eyalet yöneticileri ve hanları üzerinde merkeziyetçi baskı kalkmıştır. Söz konusu gelişmeye binaen, Azerbaycan'da 1747 yılından Rus işgaline kadar yaklaşık yarım yüzyıl sürecek olan 'hanlıklar dönemi' başlamış; Azerbaycan, çok sayıda küçük hanlıklara¹⁶ ayrılmıştır.¹⁷ Bahsi geçen hanlıklar, Safevi şahları döneminde belli eyaletlerin başına atanmış büyük Türk boy beyleri olup, merkezi iktidarın zayıflayarak çökmesiyle bulundukları bölgelerde bağımsız bir konuma gelmişlerdir.¹⁸

Rusya, Osmanlı Devleti'nin Müslüman Türk hanlıkları üzerinde siyasi ve dini nüfuzunu kullanarak bölgede hâkimiyet sağlamasını engellemek, Azerbaycan'daki iş karışıklıklardan faydalanan etkinliği sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmaya başlamıştır. İran ve Rusya'nın işgal hareketleri, Azerbaycan'da hanlıkların bir araya gelerek siyasi bütünlük sağlamalarını güçleştirmiştir. Artan Rus baskısı ve tehditler karşısında ise Azerbaycan hanları Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek yardım talep etmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti Rusya ile yaşadığı Kırım mücadelesi ve başarısızlıkla sonuçlanan siyasi ve askeri girişimleri nedeniyle Azerbaycan hanlıklarının istedikleri mali ve askeri yardımları gerçekleştirememiş ve tehditler karşısında Azerbaycan'a gereken desteği sağlayamamıştır. Bu durum, Osmanlı ile Azerbaycan halklarının ilişkilerini zayıflatırken, Azerbaycan hanlıkları arasında ayrışmaları ortaya çıkarmış ve ülkeyi dış güçlerin müdahalelerine imkân verecek şekilde güçsüz kılmıştır.¹⁹

¹⁶ Azerbaycan, Nadir Şah'ın öldürülmesinin ardından: Tebriz, Hoy, Urmiye, Merend, Marağa, Serab, Erdebil, Karadağ, Talış, Bakı, Kuba, Şemahı, Selyan, Cavad, Şeki, Derbend, Gence, Karabağ, İrevan(Erivan) Nahçıvan hanlıklarına ayrılmıştır. (Hanlıklara ilişkin ayrıntılı bilgi için bk.: Mehmetov, 2009: 453-466).

¹⁷ Shaffer, 2008: 24.

¹⁸ Mehmetov, 2009: 453.

¹⁹ Veliyev, 2005: 20-21.

Güney Azerbaycan, günümüzde halen İran işgali altında bulunmaktadır. Diğer yandan bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'ni oluşturan Kuzey Azerbaycan'da Rusya'nın tarihi politikalarının etkisi sürmektedir. Rusya'nın Kuzey Azerbaycan egemenliğini kazanmasının ardından merkezi Erivan olan bir Ermeni vilayeti kurması, bölgeye Ermeni göçünü başlatması da mevcut dengeleri ve siyasi koşulları değiştirmiştir. Azerbaycan topraklarında Ermeni sayısının artması, bölgeye yönelik Ermeni işgallerinin zamanla yoğunlaşması ile Azerbaycan'da günümüze dek uzanan, ülkenin iç ve dış sorunu halini alan Ermeni meselesi başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı konjonktüründe, bölgenin kaderini değiştirecek Rusya girişimlerine karşın Osmanlı Devleti pasif ve savunmaya yönelik politikalar izleyen bir ülke konumunda yer almış ve bu durum Azerbaycanlılar ile Türk halkının ilişkilerine olumsuz yansımıştır.²⁴ Nitekim Türkmençay Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra başlayan Türk- Rus savaşları neticesinde Osmanlı ile Rusya arasında 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması doğrultusunda; Osmanlı Devleti, Türkmençay Antlaşması'nın hükümleri gereği Rusya'da bırakılan Azerbaycan topraklarını onaylamıştır.²⁵ Bu Antlaşma ile Rusya, Kafkasya üzerinden Türkistan ve Hindistan'a giden ticaret yollarının kontrolünü ele geçirmiştir. Ayrıca hâkimiyeti kalıcı kılmak isteyen Rusya, Azerbaycan'da sömürgeleştirme politikasının gereği olarak Anadolu'nun doğusundaki çok sayıda Ermeni topluluğunu, Azerbaycan'a göç ettirmiştir.²⁶ 1828-1829 yılları arasında Erivan ve Karabağ dâhil olmak üzere Güney Kafkasya'nın birçok vilayetine 100 binden fazla Ermeni yerleştirilmiştir.²⁷

1.1.3. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti

Çarlık Rusya'nın Azerbaycan topraklarında izlediği parçala-yönet politikası ve takındığı baskıcı tutum karşısında, Azerbaycan'da Rusya'dan ayrılma ve bağımsızlık kazanma talepleri yükselmeye başlamıştır. 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan Umum Rusya Müslümanları Kongresi'nde Azerbaycan temsilcilerinden Mehmet Emin Resulzade ile Merdan Topçubaşov bağımsızlık istemlerini öneri şeklinde sunmuşlardır.²⁸ Çarlık Rusya'nın sonunu getiren 1917 Bolşevik (Ekim) Devrimi²⁹ ise, Azerbaycan'daki bağımsızlık istemini arttırmış ve bu geçiş süreci, Osmanlı Devleti'nin bölgede yeniden etkinlik kazanması için fırsat yaratmıştır. Ancak Çarlık Rusya'nın topraklarında kurulan ve 1991'e dek varlığını sürdüren SSCB, bölgedeki çatışmaları tetikleyici stratejiler izlemeye devam etmiştir.

²⁴ Yılmaz, 2011: 96.

²⁵ Veliyev, 2005: 37.

²⁶ Şahin, 2006: 27.

²⁷ Rüstemhanlı, 2009: 133.

²⁸ Saray, 1993: 41.

²⁹ Çarlık Rusyası'nda, 25 Ekim 1917'de, Lenin öncülüğündeki Bolşevikler tarafından başlatılan Bolşevik Devrimi, Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

SSCB’de egemen olan Bolşeviklerin sürdürdüğü bu yayılmacı siyaset üzerine, 11 Kasım 1917’de Tiflis’te Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı temsilcilerinden oluşan, Bolşevik karşıtı Transkafkasya Komiserliği (Mavera-i Kafkas³⁰ Konfederasyonu) kurulmuştur.³¹

Osmanlı Devleti, 18 Aralık 1917’de Erzincan Mütarekesi ile Mavera-i Kafkas Konfederasyonu’nu tanımış; ancak Gürcü ve Ermeni temsilcileri ile sınır ihtilaflarını çözümleyememiştir. Osmanlı Devleti, bölgede Azerbaycan ile kendisi arasında tampon bir ülkenin kurulmasını, söz konusu alanda Rusya’nın gücü bertaraf edilerek Osmanlı hâkimiyetinin tekrar kazanılmasını hedeflemiş; bu doğrultuda Mavera-i Kafkas’a 9 Ocak 1918’de barış teklifinde bulunmuştur.³² Birinci Dünya Savaşı’na katılan Osmanlı’ya karşı izlenecek politika hususunda Konfederasyon temsilcileri arasında fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Gürcü ve Ermeniler silahlı mücadeleden yana iken Azerbaycanlılar Osmanlı ile dostane politika yürütülmesine ilişkin görüş ileri sürmüşlerdir. 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Anlaşması ile o dönemde Mavera-i Kafkas’da yer alan Kars, Ardahan ve Batum’un Osmanlı Devletine verilmesi Gürcülerin tepkisine neden olmuştur. Ancak Türk askeri harekâtı üzerine Gürcü temsilcileri, kısa bir süre sonra anlaşmayı tanımak durumunda kalmıştır.³³

Başkenti Tiflis olan ve karma bir yapıya sahip olan Mavera-i Kafkas Konfederasyonu’nun Seymi (Parlamento) 10 Ocak 1918’de oluşturulmuştur. Ancak Sovyet Rusya, Azerbaycan topraklarındaki Müslümanların artan bağımsızlık taleplerinden rahatsızlık duymuştur. SSCB’nin lideri Lenin tarafından 1917 yılında Kafkasya Fevkalade Komiseri tayin edilen Stephan Şamuyan’ın önderliğinde, Bolşevik ve Taşnak güçlerin de katıldığı 20 bin kişilik askeri kuvvet, 31 Mart 1918 tarihinde, Bakü’deki Müslümanlara karşı katliam başlatmıştır.³⁴ Bakü’de yaşanan olaylara bağlı olarak Mavera-i Kafkas Seymi’nde Müslüman grubu nezdinde istifalar başlamıştır. Bölgede artan şiddet hareketleri karşısında bir güç oluşturmak adına, Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermeni temsilciler tarafından 22 Nisan 1918 tarihinde Transkafkasya Federal Demokratik Cumhuriyeti ilan edilerek ilk hükümet kurulmuştur. Mavera-i Kafkas’ı (28 Nisan 1918’de) ilk tanıyan Osmanlı Devleti olmuştur.³⁵ Osmanlı Devleti ile sorunları çözmek adına 14 Nisan 1918 tarihinde Trabzon Konferansı yapılmış; ardından 11 Mayıs 1918’de Batum Konferansı gerçekleştirilmiştir. Ancak farklı din ve görüşe sahip gruplar arasında birlik oluşturulamamış; 26 Mayıs 1918’de Gürcistan’ın

³⁰ Trans- Kafkasya olarak da nitelendirilen Mavera-yı Kafkasya tabiri, Kafkas dağlarının güneyini ifade etmekte olup, günümüzde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ın yer aldığı Güney Kafkasya toprakları için kullanılmaktadır. (<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=61> (erişim tarihi: 03.04.2018))

³¹ Şimşir, 2011: 22.

³² Şahin, 2006: 49.

³³ Azer, 2011: 231-232.

³⁴ Asker, 2009: 108.

³⁵ Veliyev, 2006: 51-53.

Mavera-i Kafkas'tan ayrıldığını ve bağımsızlığını ilan etmesi üzerine aynı tarihte Seym son kez toplanarak kendini feshetmiştir.³⁶

Transkafkasya'da altı ay kadar süren yarı bağımsız ve federal yapının feshinden iki gün sonra, 28 Mayıs 1918'de Tiflis'te Azerbaycan Milli Şurası tarafından Azerbaycan'ın tam bağımsızlığı ilan edilerek, Mehmet Emin Resulzade önderliğinde bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu bildirilmiştir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, ilk Müslüman ve ilk Türk Cumhuriyeti olma özelliğini taşımıştır.³⁷ Yeni bağımsız Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı Mehmet Emin Resulzade, yeni devleti şu sözlerle tasvir etmiştir:

“Azerbaycan Cumhuriyeti âlem-i İslam'da teşekkül eden ilk cumhuriyettir. Bu Cumhuriyet aynı zamanda bir Türk Cumhuriyeti'dir; diğer bir tabirle, küçük Türkiye'dir. Küçük Türkiye ile büyük Türkiye halkı arasındaki münasebet iki kardeş münasebeti kadar samimanedir. Azerbaycan meselesi aynı zamanda Türkiye için yaşamsal önemde olan Kafkasya meselesinin de bir parçasıdır.”³⁸

Bu sözlerden hareketle, Mehmet Emin Resulzade döneminde iki halkın yakınlaşmasını sağlayacak ve ortak hareket etmesine zemin hazırlayacak bir siyasi irade oluşmuştur. Diğer taraftan Osmanlılar ile Azerbaycan Türkleri arasında, Trabzon Konferansı'nın ardından gerçekleşen ve Batum Konferansı ile artan yakınlaşma neticesinde Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Milli Şurası arasında Batum'da 4 Haziran 1918 tarihinde Barış ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma'nın 4 üncü maddesinde, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ın talebi doğrultusunda barış ve düzenin tesisi için Azerbaycan'a asker göndermesi, başka bir tabirle askeri açıdan Azerbaycan'ın koruyuculuğunu üstlenmesi öngörülmüştür.³⁹

Azerbaycan topraklarında işgal ortamı sürerken Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri desteği büyük önem arz etmiştir. Ermeni ve Bolşevik işgallerinin, Gence, Karabağ, Şamahı, Guba, Zengezur, Lenkeran ve diğer bölgelere doğru ilerleyişi karşısında Azerbaycan askeri bir yardıma ihtiyaç duymuştur. Osmanlılar ile Azerbaycan Türkleri ilişkilerinde Trabzon ile Batum Konferansı'nın ardından gerçekleşen yakınlaşma neticesinde Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Milli Şurası arasında imzalanan 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması sonrası

³⁶ Hasanlı, 1998: 79-93.

³⁷ Şimşir, 2011: 22-23.

³⁸ Şimşir, 2011: 22-23.

³⁹ Azer, 2011: 234-235.

Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gönderilen 8.500 civarında bir kuvvetin yardımıyla 15 Eylül 1918’de Bakü işgalci güçlerin elinden kurtarılmıştır.⁴⁰

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda (1914-1918) mağlubiyeti ve ardından İngiltere ile 30 Ekim 1918’de Mondros Mütareke Anlaşması imzalaması, Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki etkinliği sona ermiştir.⁴¹ Mondros Mütarekesi’nin 11 inci ve 15 inci maddeleri Osmanlı ordusunun Azerbaycan’dan geri çekilmesini gerektirmiş ve bölgedeki işgallere karşı Osmanlı Devleti’ni pasif kılmıştır. Bu Antlaşmada Türk birliklerinin Kafkasya’yı tamamen boşaltması ve Kafkasya’daki tüm demiryollarının denetiminin müttefiklere geçmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda 17 Kasım 1918’de Bakü, 24 Aralık 1918’de Batum İngilizlere teslim edilmiştir. 1919 yılının başlarında gerçekleştirilen Paris Barış Konferansı’nda Osmanlı Devleti ile Kafkasya’nın doğu sınırları ele alınmıştır. İngiltere Azerbaycan’a bağlı Nahçıvan’ı 1919 yılının Nisan ayında Ermenilere bırakarak Türkiye’nin bölge ile iletişimini engellemeyi ve iki ülke halkının bağlarını koparmayı hedeflemiştir. Sovyet Rusya’nın izlediği göç politikası ve Azerbaycan ile Nahçıvan arasına suni bir sınır çizmesi de İngiltere ile benzer amaçlar içerisinde olduğunu gösteren bir durum teşkil etmektedir.⁴² Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki hâkimiyetinin sonunu simgeleyen 1919 tarihi, Azerbaycan-Türkiye halklarının ilişkilerinin gelişimine ket vuran, halkların kültürel ve siyasi ayrıştırılmasına dair stratejiler izlenen bir dönemi beraberinde getirmiştir.

1.1.4. Azerbaycan’da Sovyet Yönetimi

Azerbaycan’da, ülke topraklarının Bolşevik Rusya tarafından işgal edildiği 27 Nisan 1920 tarihi ile ülkenin ikinci kez tam bağımsızlığını ilan ettiği 18 Ekim 1991 tarihi arasında geçen ve 71 yıllık uzun bir zaman dilimini kapsayan süreç ‘Sovyet Dönemi’ olarak adlandırılmaktadır. Tek bir siyasi komünist parti egemenliğinin bulunduğu ve Sovyet yönetiminin hâkim olduğu söz konusu süreçte; görünürde bağımsız, gerçekte sömürgeci ve bölgesel amirlik yönetimleri şeklinde ayrılmış, merkezi yönetim biçiminden uzak bir yapılanma ortaya çıkmıştır.⁴³ Azerbaycan Türklerine yönelik baskı ve şiddet artmış; komiserler ile ordu, Sovyet hükümetine yardım gerekçesiyle, verilen müsadere yetkisi kapsamında, Azerbaycan Türklerinin evlerindeki her türlü eşyaya el koymuşlardır. Ülke halkının bireysel özgürlüklerine aykırı yapılan söz konusu yağmalama faaliyetlerinin yanı sıra

⁴⁰ Yılmaz, 2011: 97.

⁴¹ Şimşir, 2011: 45.

⁴² Şimşir, 2011: 58-61.

⁴³ Mehmetov, 2009: 607,646.

‘Bolşevizm’, ‘Sosyalizm’ ve ‘Halkçılık’ adı altında Ruslaştırma, Ermenileştirme siyaseti uygulanarak, milliyetçiliği bertaraf etmeye yönelik propagandalar gerçekleştirilmiştir.⁴⁴

Sosyalist bir toplum oluşturmayı amaçlayan ve Sovyet Rusya’nın benimsediği anayasal ilke ve prensiplere dayanan ilk Azerbaycan Anayasası, 19 Mayıs 1921’de, Azerbaycan Sovyetler Kurultayı’nda onaylanmıştır. Anayasal düzenlemelerin ardından yaklaşık bir yıl sonra, 12 Mart 1922 tarihinde, Azerbaycan; Ermenistan ve Gürcistan’ın dâhil olduğu Federal Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin (SSC) bir üyesi haline gelmiştir. 30 Aralık 1922’de ise bu üç devlet, Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti olarak, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya’dan oluşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne dâhil olmuş ve Azerbaycan’ın Anayasası 1924 yılında SSCB Anayasasına uygun hale getirilmiştir.⁴⁵ 1936 tarihli Sovyet Anayasası ile de Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ortadan kaldırılarak, her bir Cumhuriyet ayrı bir Sovyet Cumhuriyeti olarak yeniden yapılandırılmıştır. Sovyet döneminde Azerbaycan’ın devlet yapısında köklü bir değişim öngören siyasi kararlar ve anayasal düzenlemeler Azerbaycan halkının iradesi gözetilmeksizin uygulanmıştır. Nitekim 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan’da silah zoruyla iktidarın komünistlere devredilmesine şeklinde gerçekleştirilen Kızıl Ordu kuşatması, Azerbaycan’da bağımsızlığı sona erdiren ve Sovyet baskısı altında zorlu bir süreci başlatan ve halkın bilgisi ile iradesi dışında cereyan eden tarihi bir hadise olmuştur.⁴⁶

Azerbaycan’da 1920 yılında yaşanan Rus işgalinden 1923 yılına kadar Azerbaycan Sovyet yönetimine karşı, ülke halkı tarafından 53 ayaklanma gerçekleştirilmiştir. 28 Mayıs 1920’de Gence şehrinde 1.800 Türk askeri tarafından gerçekleştirilen ve 31 Mayıs 1920’de Kızıl Ordu tarafından güçlükle bastırılan ayaklanma, Azerbaycan topraklarında dış güçlerin çatışmalarına karşı Türklerin yerel direnişini simgelemiştir.⁴⁷ Azerbaycan’da Sovyet yönetime karşı direnişte çok sayıda İran Türkü yer almış ve söz konusu direnişçiler tarafından bölgede İran-Azerbaycan Federasyonu adı altında yeni bir Türk idaresi tesisi hedeflenmiştir. İngiltere, 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin dışında, bölgede etkili olabilecek ikinci bir Türk idaresinin mevcudiyetinin kabul edilemez olduğunu ileri sürmüş; Türkiye ve Rusya’ya karşısında İngiltere’nin bölgesel menfaatlerini gözetecek Müslüman Devletler Topluluğu’nun kurulması gerektiğini savunmuştur.⁴⁸

⁴⁴ Mehmetov, 2009: 612.

⁴⁵ <http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>, (erişim tarihi: 10.04.2018).

⁴⁶ Alkan, 2010: 46.

⁴⁷ Qasımlı, 2006: 95,97.

⁴⁸ Mehmetov, 2009: 613-614.

3 Mayıs 1920 tarihinde oluşturulan Türkiye hükümetince ilk dış temsilciliğin Azerbaycan'da açılması ve 12 Ağustos 1920'de Bakü'ye ilk diplomatik temsilci⁴⁹ atanması gibi Azerbaycan ile siyasi işbirliğine önem verildiğini gösteren, iki ülke halkını yakınlaştıran adımlar, başta Rusya ve İngiltere olmak üzere dış güçler tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim Azerbaycan'daki Rus işgaline karşı Türkiye'nin tutumuna ilişkin farklı kaynaklarda farklı söylemler bulunmakla birlikte, genel itibariyle Türkiye, o süreçte Rusya'ya karşı ihtiyatlı bir politika izlemiş ancak her fırsatta Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığını savunmuştur. Azerbaycan- Türkiye halkları arasındaki tarihsel bağ ise, iki ülkeyi ortak paydada buluşturan ve siyasi işbirliğine yönelten önemli bir etken olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin ilan edilmesinin ve Türkiye'de 30 Ağustos 1922'de kutlanan Zafer Bayramı'nın Azerbaycan'da Sovyet Yönetimi nezdinde olmasa da halk nazarında sevinçle karşılanması iki ülke halkının yakınlığını göstermiş olup bu yakınlık ilerleyen zamanlarda Türkiye yanlı liderlerin iktidara geldiği dönemlerde iki devletin ilişkilerine yansımıştır.⁵⁰

Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinde, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmaları büyük önem arz etmiştir. Ermeni Taşnak Yönetimi'nin 1919 yılının başında İngiliz birliklerinin desteği ile Nahçıvan'ı ele geçirmesi karşısında, Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu'ya bağlı bazı birlikler Nahçıvan'a sevk edilmiş ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması için Türk hükümetince önemli bir çaba sarf edilmiştir. Bu bağlamda 1921 yılında Sovyet Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nın 3 üncü maddesi gereğince özerk bir bölge oluşturulması hususunda mutabakata varılmıştır. Nahçıvan konusuna, Türkiye'nin Güney Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile 1921 yılında imzaladığı Kars Antlaşması hükümlerinde de yer verilmiştir. Söz konusu Antlaşma'nın 5 inci maddesine göre Türkiye hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet hükümetleri, Antlaşma ekinde belirtilen sınırlar içinde Nahçıvan'ın Azerbaycan koruculuğunda özerk bir yapı kurulması hususunda mutabık kalmıştır. Kars Antlaşması, 1922 yılının Mart ayında Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan; Haziran ayında Gürcistan tarafından onaylanmış; Eylül ayında ise yürürlüğe girmiştir.⁵¹

Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunun Moskova ve Kars Antlaşmalarında diğer Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ve Rusya tarafından onaylanmasına rağmen, Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki toprak bağlantısı Ermenistan toprakları ile kesilmiştir. Ayrıca 1924 yılında Azerbaycan hükümetinin karşı çıkmasına rağmen Nahçıvan'a yerel özerklik

⁴⁹ 12 Ağustos 1920 tarihinde Bakü'ye diplomatik temsilci olarak atanan Memduh Şevket ESENDAL, Türk hükümetinin yurtdışındaki ilk resmi temsilcisi olup, sadece Azerbaycan'da değil, tüm Kafkasya bölgesinde Türkiye'nin tek resmi görevlisi olmuştur. (Şimşir, 2011: 60).

⁵⁰ Şimşir, 2011: 56-57.

⁵¹ Şahin, 2006: 66-67.

verilmiştir.⁵² Bu durum, Rusya'nın Azerbaycan topraklarında etkinliği sağlamak adına yürüttüğü nüfus politikasının bir sonucu olup, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerini etkileyen iç ve dış siyasi sorunların çıkış noktasını oluşturmuştur. Nitekim Nahçıvan, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri noktasında kilit role sahip olup, günümüzde Türkiye, Nahçıvan ile olan 13 kilometrelik sınır sayesinde Azerbaycan ile sınır komşusu sayılmaktadır. Dolayısıyla Nahçıvan'ın statüsü, Azerbaycan ile bağlantısı, Azerbaycan'ın diğer topraklarındaki demografik yapı ve buna bağlı oluşan siyasi yapılanmalar Türkiye açısından da önem arz etmiştir.

Sovyet döneminde Rusya'nın başlattığı göç hareketi doğrultusunda; Azerbaycan'daki küçük etnik gruplara millet statüsü kazandırılırken Azerbaycan'a gerçekleştirilen göç hareketi de hız kazanmıştır. Azerbaycan'a 1921'de 4568, 1922 yılının ilk ayında ise 320 göçmen getirilmiştir. Bununla birlikte 1922 yılında Azerbaycan topraklarının 20 bin km²'si Ermenistan'a katılmıştır. Azerbaycan ülke nüfusu, 1926'da 2.319.700 iken 1933'te 2.891.000 ve 1939'da 3.205.100'e yükselmiştir. Bundan dolayı Azerbaycan, SSCB Cumhuriyetleri arasında nüfus artış yoğunluğu bakımından ilk sıralarda yer almıştır. Ülkede şehir sayısı 18'den 25'e çıkmış, 13 yılda gayri Müslim sayısı %134 artmıştır. Azerbaycan'da şehirler arasında en çok göçü alan Bakü, 1920 yılında 300.000 civarında iken; 1931'de Bakü nüfusu 589.958'e yükselmiş ve 1932 yılının sonuna dek 700 bine ulaşmıştır. Ruslar Bakü nüfusunun %8'lik bir dilimini oluştururken söz konusu göç hareketi sonucu 1932 yılında Rus oranı %45'e çıkmıştır. Bu durum parti yönetim kadrolarına da yansımış; 1932'de 68152 üyenin %75 Rus ve Ermeni gibi diğer etnik toplumlardan oluşurken Bakü komitesindeki yönetim kurumunda yalnızca 1 Türk görevlendirilmiştir.⁵³

Azerbaycan'da siyasi alanda hâkimiyeti sağlayan Sovyet yönetimi, 1930'lı yılların başlarında dil ve tarih gibi birçok hususta hoşgörölü bir tutum sergilerken, Sosyalist ve Stalinizm⁵⁴ düşüncesinin hâkim olduğu 1936 yılı itibariyle daha katı ve müdahaleci bir tavır içerisinde olmuştur. Söz konusu tarihten itibaren Türkçe, Türk dışı, Türki gibi isimler, Azerice gibi isimlere dönüştürülmüştür ve Anayasa'da bu değişikliklere yer verilmiştir.⁵⁵ Ayrıca Azerbaycan tarihine müdahale edilerek sosyalist bir nesil yetiştirmek amacıyla tarih kaynakları yeni baştan düzenlenmiştir. Bu kaynaklarda, Azerbaycan'a yönelik Rus istilaları için korucuyu, kurtarıcı nitelendirmelerde bulunulmuş ve Rusya'nın düşmanı Azerbaycan'ın

⁵² Alkan, 2010: 46.

⁵³ Mehmetov, 2009: 665-666.

⁵⁴ Stalinizm: Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Josef Stalin tarafından geliştirilen ve Sovyet döneminde uygulama alanı bulan siyasi görüşleridir.

⁵⁵ Hatunoğlu ve Kuş Büyüktaş, 2015: 272-273.

düşmanı, Rusya'nın dostu, Azerbaycan'ın dostu olarak aktarılmıştır.⁵⁶ Siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere her alanda Rus baskısının hâkim olduğu bu süreç Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişimine de engel olmuş, Bakü temsilciği, Türkiye'nin hedeflediği şekilde elçilik düzeyine çıkarılamamıştır. 31 Mart 1924'te Türkiye'nin Bakü Temsilciliği ve 4 Nisan 1938'de Türkiye'nin Bakü Konsoloslugu kapatılmış ve Azerbaycan yeniden bağımsızlığını kazanana dek Türkiye'nin Azerbaycan'da resmi temsilciliği kalmamıştır. Bu zaman diliminde iki ülke arasında herhangi bir resmi mutabakat imzalanmamıştır.⁵⁷

1985'te göreve gelen son Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov, merkezi ve otoriter yapıdan kaynaklandığını düşündüğü temel sorunları çözmek adına 1986'da perestroyka (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) politikalarını ileri sürmüştür. Ancak içerisinde birçok ulusu barındıran Birlik, uygulamaya geçirilemeyen söz konusu politikaların yarattığı kargaşa ortamında; yaşanan etnik çatışmalar, yapısal ve ekonomik sıkıntılar beraberinde dağılma sürecine girmiştir.⁵⁸ 1991 yılının sonunda SSCB'nin resmen dağılmasıyla birlikte Azerbaycan'ın da dâhil olduğu birçok ülke bağımsızlığını ilan etmiş ve 1991 yılı sonrasında Azerbaycan ve Azerbaycan -Türkiye ilişkileri açısından yeni bir dönem başlamıştır.

1.2. 1991 Sonrası İkili İlişkiler

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte yeni bir uluslararası sistem ortaya çıkmıştır. Soğuk savaş sona ermiş, iki kutuplu dünya düzeni yerini tek kutuplu bir yapıya bırakmış; SSCB'ye bağlı Orta Asya ve Güney Kafkasya Türk Cumhuriyetleri verdikleri milli mücadeleler neticesinde bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Ancak bağımsızlığın henüz elde edildiği bu topraklarda oluşan iktidar boşluğu, bölgede nüfuzunu arttırmak isteyen büyük güçler açısından fırsat teşkil etmiş ve stratejik öneme sahip söz konusu coğrafya, çıkar çatışmalarının odağı haline gelmiştir. Dolayısıyla “Özgürleşen çatışmalar devri” olarak nitelendirilebilen 1991 sonrası dönemde; toprak kayıpları, zorunlu göçler, artan Rus baskısı, etnik çatışmalar, ekonomik krizler gözlemlenmiştir. Söz konusu zorunlu ve zorlu geçiş sürecini yaşayan, Güney Kafkasya'da jeopolitik ve stratejik açıdan önem taşıyan devletlerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti olup, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.⁵⁹

Soğuk savaş sonrası yaşanan söz konusu gelişmeler doğrultusunda, Azerbaycan başta olmak üzere bağımsızlığını kazanan yeni Türk devletleri ile ilişkileri geliştirme imkânı,

⁵⁶ Veliyev, 2006: 246.

⁵⁷ Şimşir, 2011: 60-61.

⁵⁸ Yeşilot, 2010: 138.

⁵⁹ Cafersoy, 2001: 121.

Türkiye’de bölgeye yönelik aktif dış politika anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Nitekim Türkiye’nin Batı için öneminin sorgulanması, Avrupa Birliği (AB) ile iyi gitmeyen ilişkiler, Kıbrıs meselesi, terörizm gibi birçok hususta Türkiye’nin yalnız bırakılması karşısında Türkiye’nin yeni bir dış politika anlayışı geliştirmesi gerekmiştir. 1983’te iktidara gelen Turgut Özal, pasif bir dış politika yerine aktif, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler kurmayı içeren bir siyaset fikri ileri sürmüştür.⁶⁰ Bu bağlamda 1980’li yılların ikinci yarısı itibariyle Azerbaycan’da bağımsızlık hareketinin güçlenmesiyle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde hareketlilik yaşanmış; Türkiye, Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesini her zaman desteklemiştir.⁶¹

1.2.1. Ayaz Müttelibov Dönemi (1991-1992)

Ayaz Müttelibov dönemi, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında güçlü ilişkilerin tesisi, iki ülkeyi birbirine yakın kılan tarihsel ve kültürel bağların pekiştirilmesi açısından önemli bir süreçtir. Bununla birlikte bu dönem; bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olarak Azerbaycan’ın varlığını sürdürme, uluslararası sisteme entegre olma ve sosyo-ekonomik sorunları giderme mücadelesi verdiği; bu doğrultuda ülkede iktidar-muhalefet çatışmasının yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimidir. Müttelibov iktidarı ile muhalefetin arasında artan uyuşmazlığın temelinde; Rusya’nın Azerbaycan üzerinde hâkimiyetini muhafaza etme adına yoğunlaştırdığı baskı, iktidarın Rusya yanlı politikası ve Rusya’nın desteğinde gerçekleşen Ermeni işgallerine karşı Azerbaycan yönetiminin sergilenen pasif tutum bulunmaktadır.

Azerbaycan’da Azerbaycan Yüksek Sovyeti (parlamento) tarafından 23 Eylül 1989 tarihinde Egemenlik Yasası kabul edilmiştir.⁶² Bunun üzerine 5-10 Ocak 1990 tarihlerinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başbakanı Ayaz Müttelibov, Türkiye Maliye ve Gümrük Bakanı Ekrem Pakdemirli’nin daveti üzerine Türkiye’ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Müttelibov’un Türkiye’ye gelişi, 71 yıllık Sovyet yönetiminin ardından Azerbaycan’dan Başbakanlık düzeyinde gerçekleştirilen ilk resmi ziyaret olması yönünden büyük önem arz etmiştir. Henüz Rusya’ya bağlı bir Sovyet Cumhuriyeti olan Azerbaycan’ın Başbakanı’na Türkiye’de gerçekleştirilen resmi karşılama esnasında, diğer bağımsız devletlerin başbakanlarına uygulanan protokol kuralları uygulanmıştır. Müttelibov’un siyasi meseleleri görüşmek istememesi nedeniyle bu ziyaret esnasında daha çok kültürel ve ekonomik konular ele alınmıştır. Görüşmeler neticesinde, 10 Ocak 1990 tarihinde iki ülke

⁶⁰ Bal, 2006: 396.

⁶¹ Kalafat ve Aslanlı, 2006: 410.

⁶² Aslanlı ve Hesenov, 2005: 17.

arasında ‘Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol’, ‘Sınır Ticaretine İlişkin Protokol’, ‘1990-1992 Dönemi Kültürel ve Bilimsel Değişim Protokolü’ ile ‘Kültürel ve Bilimsel Değişim Antlaşmasının Tatbikatına Dair Mukavele’ imzalanmış ve Nahçıvan’da sınır kapısının açılmasının ekonomik ilişkilerinin gelişiminde ehemmiyet taşıdığından bahsedilmiştir.⁶³

Azerbaycan Başbakanı Müttelibov’un Türkiye ziyareti gerçekleştirdiği sıralarda Azerbaycan’da Dağlık Karabağ bölgesinde ve diğer yakın illerde Azerbaycanlı-Ermeni çatışması şiddetlenmiştir. Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü korumak amacıyla girişimlerde bulunmayan Abdürahim Vezirov önderliğindeki ülke yönetiminin istifası için ülke genelinde toplu gösteriler yapılmaya başlanmıştır. Bunun üzerine SSCB Yüksek Sovyeti, ülkedeki karışıklığı gerekçe göstererek, 15 Ocak 1990 tarihinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ile diğer yakın illerde sıkıyönetim ilan etmiş ve Bakü ile Nahçıvan’a askeri birlik sevk edilmesine karar vermiştir. 19-21 Ocak 1990’da Kızılordu tanklarının Bakü’ye girmesiyle gerçekleştirilen Sovyet saldırıları sonucunda Bakü ve diğer illerde 131 kişi öldürülmüş, 744 kişi yaralanmış ve 400 kişi tutuklanmıştır. Azerbaycan SSC Birinci Sekteri Vezirov ülkeden kaçarken, diğer hükümet yetkilileri, Sovyet işgaline karşı tepkisiz kalmışlardır.⁶⁴

Azerbaycan’da Kara Yanvar (Kara Ocak) olarak adlandırılan ve ülkede önemli can ve mal kaybının yaşandığı bu hadiseye ilişkin olarak, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz tarafından, 23 Ocak 1990 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’de yapılan konuşmada kısaca; Türkiye tarafından söz konusu gelişmelerin Sovyetler Birliği’nin içişleri çerçevesinde değerlendirildiği, yaşananların kaynağının Ermenilerin gayri meşru toprak talepleri ve buna bağlı şiddet hareketleri olduğu, Azerbaycan ile Sovyet yönetimi arasındaki gerginliğin bundan kaynaklandığı ve genel olarak Türkiye- SSCB ilişkilerine önem verildiği ifade edilmiştir.⁶⁵ Bu konuşmadan hareketle, Türkiye’nin bu dönemde, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü gözetken ancak Rusya ile ilişkileri önemseyen ihtiyatlı bir denge siyaseti izlediğini söylemek mümkündür. Türkiye halkı nezdinde Azerbaycan’da yaşananlara gösterilen tepkiye bakıldığında ise, Ermenistan saldırılarında artan şiddete yönelik olarak, her ilde mitingler ve geniş katılımlı gösteriler düzenlenmiştir. Bu dönemde özellikle Kars, Nevşehir ve Bursa’da gerçekleştirilen mitinglere tüm parti temsilcilerince katılım sağlamıştır.⁶⁶

⁶³ Şimşir, 2011: 73-78.

⁶⁴ Mehmetov, 2009: 703-704.

⁶⁵ Şimşir, 2011: 114-117.

⁶⁶ Yılmaz, 2011: 101.

Azerbaycan'da 19 Ocak 1990 tarihi akşam saatlerinde gerçekleşen Kızılordu işgalinin ardından, ülkede iktidar-muhalefet gerginliğini azaltmak adına yönetimde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Komünist Parti Birinci Sekreteri Abdürrahim Vezirov görevden alınmış, yerine Ayaz Müttelibov getirilmiştir. Akabinde hükümet yetkililerin, aydınların ve muhalif kesimin dâhil olduğu bir Danışma Kurulu oluşturulmuştur. 17 Mayıs 1990 tarihinde söz konusu Danışma Kurulu'nun ilk toplantısı gerçekleştirilmiş ve bu toplantıda ülke gündemindeki meseleler konuşulurken ülke yönetimine devlet başkanlığı makamının getirilmesi hususunda mutabakata varılmıştır. 18 Mayıs 1990'da ise Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından Ayaz Müttelibov devlet başkanı seçilmiştir. Bunun yanı sıra Parlamento tarafından 21 Mayıs 1991'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanı⁶⁷, 25 Mayıs 1991'de Ekonomik Bağımsızlık Yasası, 30 Ağustos 1991'de Bağımsızlık Bildirisi onaylanmıştır.⁶⁸ 30 Ağustos 1991 tarihi, ilk olarak 1918 yılında kurulan ancak 1920 tarihli Rus işgali ile 71 yıldır Rusya hâkimiyeti altında bulunan Azerbaycan için ikinci bir milat niteliğindedir; Türkiye'nin 1922'de kazandığı büyük zaferin 69 uncu yıl dönümü olması münasebetiyle Türkiye açısından da büyük önem arz etmiştir. Söz konusu tarihte, Azerbaycan Parlamentosu'nun bağımsızlık ilanı Türkiye'de sevinçle karşılanmıştır. Ancak Türk hükümetince, Rusya güdümlü Türk dış politikası gereği yapılan resmi açıklamada, Türkiye-Sovyet ilişkilerine önem verildiği ancak bağımsızlık ilanı halinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tanınacağı bildirilmiştir.⁶⁹

Azerbaycan'daki demokratik güçlerin ve aydınların baskısı üzerine Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 30 Eylül 1991 tarihindeki oturumunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Müttelibov, bu kararı halk oylamasına sunmamış⁷⁰, 8 Eylül 1991 tarihinde, tek aday olarak devlet başkanlığı seçimlerine katılmış ve halkın %80'inin seçimleri boykot etmesine rağmen, %98,5 oyla Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Müttelibov döneminde şiddetini arttıran Ermeni ve Rus saldırıları, ülkenin düzenli bir savunma teşkilatı bulunmadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda 9 Ekim 1991'de ulusal ordu kurulması kararı alınmış; ancak ulusal orduda muhalif Halk Cephesi taraftarı kesimin güç kazanabileceği endişesiyle ulusal ordu oluşturma süreci, Müttelibov tarafından geciktirilmiştir. Askeri açıdan girişimde bulunulmaması ise, Azerbaycan'ın çatışmalarda ciddi kayıplar verdiği, askeri mücadele açısından büyük başarısızlığın görüldüğü

⁶⁷ Cafersoy, 2001: 26-27.

⁶⁸ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 17-18.

⁶⁹ Azer, 2011: 381.

⁷⁰ Mehmetov, 2009: 705.

ve Ermeni işgallerine karşı toprak kayıplarının yaşandığı bu dönemde yoğun muhalif tepkilere yol açmıştır.⁷¹

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığı hakkında Anayasa Aktı, 18 Ekim 1991 tarihinde onaylanmış ve parlamento kararı doğrultusunda 29 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın tanınması için bütün dünya ülkelerine ve BM'e çağrıda bulunulmuştur.⁷² 29 Aralık 1991 tarihinde yapılan referandumla ise Azerbaycan'ın bağımsızlık kararı halk tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir.⁷³ 1 Kasım 1991'de Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hüseyin Sadıkov, Türkiye'nin Bakü Başkonsolosu Altan Karamanoğlu'nu çağırarak, tanınma çağrısını resmi olarak duyurmuş ve Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmasını temenni ettiklerini belirtmiştir. Nitekim 9 Kasım 1991'de Türkiye, uluslararası arenada Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur.⁷⁴ O dönemde genel seçim sürecinden geçen Türkiye'de 20 Ekim 1991'de oyların %27'sini alan Doğru Yol Partisi (DYP) TBMM'de birinci parti durumuna gelmiş; Süleyman Demirel, hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. 20 Kasım 1991'de ise Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Başbakan Süleyman Demirel hükümeti arasındaki yetki çatışması, uzun bir müddet siyaset gündemini belirlemiş ve parlamenter sistemde cumhurbaşkanının konumuyla ilgili bir sistem tartışmasına yol açmıştır.⁷⁵ Nitekim Türkiye'de siyasi liderler arasında yaşanan iç çatışma ve koalisyon süreci, ülkenin dış politika gücünü zayıflatmıştır. Söz konusu Türkiye konjonktürü ve Türkiye'nin benimsediği aktif dış politika ile çelişen ihtiyatlı hükümet siyaseti, 1991 yılı sonrası bağımsızlığını kazanan diğer Türk Cumhuriyetlerine karşı olduğu gibi Azerbaycan'a karşı da izlenen başarısız siyasetin temel sebebi olmuştur. Birçok literatürde belirtildiği üzere Türkiye 1991 yılı sonrası döneme hazırlıksız yakalanmıştır.⁷⁶

Azerbaycan ile ilişkilerin geliştirilmesine önem veren, ancak Rusya'yı karşısına almak istemeyen Türkiye, 15 Mart 1991'de (dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal öncülüğünde) Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ilk ziyaret öncesi Moskova ile Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır. Türkiye'nin bu politik yaklaşımı, Rusya yanlı bir politika izleyen, Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı Ayaz Müttelibov'u Türkiye ile yakın ilişkilerin tesisi yolunda adımlar atmaya teşvik etmiştir.⁷⁷ Müttelibov'a göre Rusya ile

⁷¹ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 18.

⁷² Şimşir, 2011: 262.

⁷³ Mehmetov, 2009: 705,706.

⁷⁴ Şimşir, 2011: 262-263, 267-268.

⁷⁵ <http://www.milliyet.com.tr/haberler/suleyman-demirel>, (erişim tarihi: 01.05.2018).

⁷⁶ Demir, 2004: 717.

⁷⁷ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 20.

ilişkiler, Azerbaycan dış politikasının temel belirleyici unsuru olmasının yanı sıra, Azerbaycan'ın toprak güvenliğine karşı tehdit oluşturan ve şiddetini arttıran Ermeni işgallerine karşı, Rusya'nın sağlayacağı askeri, ekonomik destek en önemli unsurdur. Müttelibov, bu doğrultuda, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)⁷⁸ üyeliğinin gerekliliğine inanmış, 21 Aralık 1991'de gerçekleştirilen Almatı toplantısında, BDT'ye dâhil olma hususunda olumlu görüşlerini iletmış ve bildiriye imzalamıştır.⁷⁹

Rusya, Müttelibov iktidarı döneminde Azerbaycan ile ilişkileri bağımsız bir ülke statüsünde değerlendirmemiş; ülkenin bağımsızlığını tanımamıştır. Dolayısıyla BDT üyeliği fikri, tam bağımsızlığı savunan Azerbaycan muhalefetine tepkisine neden olmuş; söz konusu Antlaşma, muhalefetin etkin olduğu dönemde, parlamento tarafından 7 Ekim 1992'de reddedilmiştir. Türkiye'de de Azerbaycan'ın tekrar Rusya güdümlü bir birliğe üye olması ihtimalinden endişe duyulmuştur.⁸⁰ Türkiye, Azerbaycan'la kurulacak ilişkilerine önem atfetmiş; Azerbaycan'ı Güney Kafkasya politikasının temeline yerleştirmiş, ikili ilişkilerin geliştirmesini hedeflemiştir.⁸¹

Türkiye, Azerbaycan'da 25 Mayıs 1991 tarihinden itibaren konsolosluk ve 14 Ocak 1992 tarihinden itibaren ise büyükelçilik düzeyinde temsil edilmeye başlanmış; aynı yılın Ağustos ayında ise Azerbaycan'ın yurtdışındaki ilk büyükelçiliği Türkiye'de açılmıştır.⁸² 1992 yılı itibariyle hız kazanan ikili görüşmeler doğrultusunda; Müttelibov, 14 Ocak 1991 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Daire Başkanı Bilal Şimşir başkanlığındaki heyeti kabul etmiştir. Bu ziyaret kapsamında, Azerbaycan-Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin tesisine ve büyükelçilikler açılmasına ilişkin anlaşmaya varılmıştır. Söz konusu görüşmede Türkiye'ye resmi olarak davet edilen Mütellibov, 23-24 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret gerçekleştirmiş ve bu esnada iki ülke arasında askeri alan dışındaki bütün alanlarda ikili ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin on bir maddelik bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Azerbaycan'da 1992 yılının Şubat ayında iç politikada başlayan Dağlık gerginlik, Dağlık Karabağ meselesi ve buna bağlı ortaya çıkan muhalefet-iktidar çatışması nedeniyle Türkiye ile imzalanan bu Antlaşma parlamento onayından geçmeyerek, ülke gündemindeki hadiselerin geri planında kalmıştır.⁸³ Dağlık Karabağ

⁷⁸ BDT: Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna arasında, 8 Aralık 1991'de imzalanan anlaşma neticesinde kurulmuştur. Söz konusu antlaşma ile SSCB'nin uluslararası arenadaki mevcudiyetinin resmen son bulduğu duyurularak, yeni bağımsız devletlere BDT'ye üye olmak için çağrıda bulunulmuştur.

⁷⁹ Alkan, 2010: 55.

⁸⁰ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 19.

⁸¹ Cafersoy, 2001: 121.

⁸² Kalafat ve Aslanlı, 2006: 410.

⁸³ Cafersoy, 2001: 122.

bölgesinde bulunan ve stratejik bir öneme sahip olan Hocalı⁸⁴ kentinin 26 Şubat 1992’de Rus ordusunun 366. Alayının da yardımıyla Ermeniler tarafından işgali, Azerbaycan için bir dönüm noktası olmuştur. İşgal öncesi gereken önemlerin iktidar tarafından alınmadığı, ulusal ordunun kurulamadığı ve iktidar nezdinde çözümün Rusya’nın desteği ile mümkün olacağına inanıldığı bu süreç, iktidara yönelik muhalif tepki ve baskı artmış ve bunun neticesinde 2 Mart 1992 tarihinde Müttelibov istifaya zorlanmıştır.⁸⁵

Hocalı kentinde yaşanan işgal faaliyetleri karşısında, Türkiye hükümeti, Türkiye’nin tek taraflı askeri müdahalesinin olamayacağı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye’de dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Rusya ile gerilimi arttırmamak, Türkiye’yi Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’ndeki (North Atlantic Treaty Organization: NATO) Batılı müttefiklerinden uzaklaştırmamak adına ihtiyatlı bir politika benimsemiştir. Ancak çatışmanın Dağlık Karabağ sınırlarını aşması ve Nahçıvan’a yönelik saldırıların başlaması karşısında, Türkiye’nin 1921 Kars Antlaşması gereği müdahale hakkının bulunması, Türkiye ile Rusya’yı karşı karşıya getirmiş, iki ülke ilişkilerinde gerginlik oluşturmuş olsa da Türkiye’nin Nahçıvan’a yönelik tutumu, işgalleri önlemede noktasında şifahi bir müdahale olarak kalmıştır. Nitekim Türkiye- Azerbaycan ilişkileri bu dönemde Rusya eksenli gelişmiştir.⁸⁶

1.2.2. Yakup Memmedov Dönemi (Mart –Mayıs 1992)

Ayaz Müttelibov’un 8 Mart 1992’de istifa etmesi üzerine yeni cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılana dek, üç aylık zaman dilimi için, vekâleten Yakup Mehmedov görevlendirilmiştir. Meclis Başkanı sıfatıyla Devlet Başkanlığı vazifesini ifa eden Yakup Mehmedov döneminde Rusya’ya karşı ihtiyatlı bir siyaset izlenmiş, BDT üyeliğine ve bu kapsamda geliştirilecek ikili ilişkilere olumlu yaklaşılmamıştır. Müttelibov tarafından BDT’ye üyelik amacıyla 21 Aralık 1991’de imzalanan antlaşma, bu dönemde parlamento tarafından onaylanmamıştır. Bununla birlikte 21 Mart 1992’de Kiev’de gerçekleştirilen katılım sergilenmemiştir.⁸⁷ Mehmedov döneminde Azerbaycan- Türkiye ilişkileri açısından ise olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 3 Mart 1992 tarihinde iki ülke arasında enerji konusunda işbirliği protokolü imzalanmıştır. 2-3 Mayıs 1992 tarihlerinde ise dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Yakup Mehmedov’un resmi daveti üzerine Azerbaycan’a ziyaret gerçekleştirmiş; söz konusu ziyaret esnasında eğitim konusunda görüşmeler yapılmış,

⁸⁴ Hocalı kenti, bölgedeki tek havalimanının bulunduğu, Hankendi elektrik hattının geçtiği önemli bir konumda yer almakta olup, Bakü- Hankendi demiryolu ve Bakü- Şuşa kara yolunun çıkış noktasını oluşturmaktadır. (Yılmaz, 2011: 72).

⁸⁵ Mehmetov, 2009: 707.

⁸⁶ Yılmaz, 2011: 72.

⁸⁷ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 21.

nihayetinde 2000 Azerbaycanlı öğrenciye Türkiye’de burslu eğitim verilmesi hususunda karar kılınmıştır.⁸⁸

Türkiye Başbakan Demirel’in 25 yılın ardından 2 Mayıs 1992 tarihinde Azerbaycan’a gerçekleştirdiği ziyaret, iki ülke ilişkilerinde olumlu bir atmosfer yaratmıştır. Azerbaycan yönetimince Türkiye’nin ziyareti sevinçle karşılanırken, Türkiye Azerbaycan’a her durumda destek olacağını yinelemiştir. 3 Mayıs 1992’de Bakü’de Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği’nin resmi açılışı gerçekleştirilmiş ve yapılan törenle Büyükelçiliğe Türk bayrağı çekilmiştir. Mehmedov döneminde Azerbaycan- Türkiye ilişkileri açısından önem taşıyan bir diğer önemli husus, Nahçıvan’daki Ermeni saldırıları karşısında Türkiye’nin tutumu olmuştur. 18 Mayıs 1992’de Ermenilerin Nahçıvan’ın Sederek kasabasına saldırması üzerine 1921 tarihli Moskova ve Kars antlaşmaları gereği Nahçıvan’ın garantör ülkesi olan Türkiye’nin resmi kanallardan verdiği tepki, toprak bütünlüğünü koruma mücadelesi içerisinde olan Azerbaycan için büyük önem arz etmiştir. 18 Mayıs gecesi, Türk hükümetince sınır ihlali olması halinde Nahçıvan’a askeri müdahalede bulunulacağına ilişkin karar alınmıştır. Nitekim Türkiye’nin tutumunun da etkisiyle, askeri müdahaleye ihtiyaç duyulmadan Nahçıvan’daki Ermeni saldırıları sonlandırılmış ve 22 Mayıs 1992’de Rus askerlerinin de Nahçıvan sınırlarından çekileceği bildirilmiştir.⁸⁹

Azerbaycan’da genel seçimler öncesinde iktidar değişiklikleri devam etmiştir. Yakup Mehmedov’un istifa kararı üzerine 19 Mayıs 1992’de, Halk Cephesi’nin önemli isimlerinden biri olan İsa Kamberov⁹⁰, genel seçimlere kadar vekâleten cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İsa Kamber’in iktidarda olduğu süreçte, 28 Mayıs 1992’de Türkiye ile özerk Nahçıvan Cumhuriyeti arasında Umut/ Hasret köprüsü olarak adlandırılan karayolu köprüsünün açılış töreni, Başbakan Süleyman Demirel ile Nahçıvan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Türkiye’den çok sayıda hükümet yetkilisinin iştirakıyla gerçekleştirilmiştir. Aras nehri üzerinde, 280 metre uzunluğa sahip söz konusu köprü, iki ülke arasında yegâne karayolu bağlantısını oluşturmaktadır. Ayrıca 1918’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin bağımsızlık günü olması münasebetiyle “28 Mayıs” iki ülke halkı için Türk dünyasını birbirine bağlayan ve bağımsızlığı simgeleyen bir günü ifade etmiştir.⁹¹

⁸⁸ Cafersoy, 2001: 123.

⁸⁹ Şimşir, 2011: 343, 371, 417-419, 429.

⁹⁰ Detaylı bilgi için bk.: Qember, 2003.

⁹¹ Şimşir, 2011: 339, 432.

1.2.3. Efulfez Elçibey Dönemi (1992-1993)

Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey döneminde; Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin stratejik ortaklık düzeyine taşınmasını ve yetmiş yıllık Sovyet döneminde iki ülke arasında kopan bağların iyileştirmesini mümkün kılacak bir siyasi ortam oluşmuştur. Resmi ziyaretler, ikili ilişkilere dair yapılan konuşmalar dâhil her fırsatta Atatürk hayranlığını ve Türkçü kimliğini dile getiren Elçibey, Azerbaycan dış politikasında Türkiye'ye atfettiği önemi vurgulamıştır.⁹² 7 Haziran 1992'de yapılan genel seçimde⁹³ oyların %59,4'ünü alarak cumhurbaşkanı seçilen⁹⁴ Ebulfez Elçibey ile Azerbaycan dış politikasında stratejik bir değişim yaşanmış; Türkiye ile ilişkiler öncelik kazanırken, Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskısı ve etkisi kırılmaya çalışılmıştır.⁹⁵ Bu dönem Azerbaycan temel dış politika hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

- Rusya'ya karşı ülkenin bağımsızlığını muhafaza etme

Azerbaycan'da gerçekleşen iktidar değişimi, ülkenin Rusya ile ilişkilerine farklı bir boyut getirmiştir. Elçibey dönemi öncesinde Müttelibov iktidarının sonunu hazırlayan, ülke muhalefeti tarafından büyük tepki uyandıran Rusya bağılılığı/bağımlılığı, Elçibey ile yok edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Rusya'nın nüfuz mücadelesi uğruna Ermeni işgallerini destekleyen, Azerbaycan'ı güçsüz bırakan tavrı, ikili ilişkilerde Azerbaycan'ı bağımsız bir ülke olarak tanımadığını gösteren tutumu, iktidarın hedeflediği tam bağımsızlık politikasını perçinlemiştir. Bu doğrultuda öncelikli olarak BDT üyeliğine karşı çıkılmış, Rusya güdümlü bir siyaset, iktidar nezdinde kabul görmemiştir.⁹⁶

Elçibey, 7 Haziran 1992 seçimi öncesi AHC Kurultayında seçim programı konuşması yaparken şunları söylemiştir: “Avrupa ve Asya'nın kavuşması noktasında yerleşen Azerbaycan'ın yeni doğan Asya sürecine, uluslararası güvenliğin sağlanması ve barışçıl işbirliği için kurulan gelişmiş Avrupa düzenine katılmaya her türlü hakkı vardır.”⁹⁷ Buradan hareketle, Azerbaycan iktidarının Batılı ülkelerle yakın ilişkiler kurmak suretiyle Rusya ile ilişkilerde denge sağlanmayı amaçladığını söylemek mümkündür.

- Türkiye ile ilişkilerin geliştirilerek stratejik ortaklık boyutuna taşınması

⁹² Kalafat ve Aslanlı, 2006: 411.

⁹³ Azerbaycan'daki 7 Haziran 1992 tarihli genel seçimde: Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebulfez Elçibey'in yanı sıra Demokratik Reform Hareketi kurucusu İtibar Mehmedov, Adalet Bakanı İlyas İsmailov, Milli Demokratik Grup lideri Refik Abdullayev ve Demokrat Aydınlar Birliği Adayı Niyazi Süleymanov adaylığını koymuştur.(Alkan, 2010: 57.) Bir diğer aday ise, kısa bir süre vekalaten iktidarda bulunan Yakup Mehmedov olmuştur. O dönem 68 yaşında olan Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev ise, seçimdeki 65 üst yaş sınırından dolayı adaylığını koyamamıştır. (Şimşir, 2011: 439,440).

⁹⁴ Cafersoy, 2001: 46.

⁹⁵ Kalafat ve Aslanlı, 2006: 411.

⁹⁶ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 33-35.

⁹⁷ Shaffer, 2008: 195.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, “Türkiye, Azerbaycan’ın dış politikasının başköşesinde yer tutacaktır.” diyerek Türkiye’ye atfettiği önemi vurgulamış, Türkiye’yi Azerbaycan’ın stratejik ortağı olarak görmüş; iki ülke arasında resmi antlaşma imzalanmasa da Azerbaycan dış politikasında, Türkiye’nin stratejik çıkarlarının gözetileceğini belirtmiştir.⁹⁸ Elçibey, cumhurbaşkanlığı görevine resmen başladığı (15.06.1992) tarihten on gün sonra 25 Haziran 1992’de İstanbul’da düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) Zirve Toplantısı⁹⁹’na iştirak ederek, ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye’ye gerçekleştirmiştir. 25 Haziran’da İstanbul’da KEİB Antlaşması ile Boğazlar Beyannamesi’ni imzalayan Elçibey, 26-27 Haziran 1992 tarihlerinde bir çalışma ziyaretinde bulunmak üzere İstanbul’dan Ankara’ya gelmiştir. 26 Haziran’da TBMM’de yaptığı bir konuşmada Türkiye’yi model alan, Mustafa Kemal Atatürk çizgisinde bir Azerbaycan dış politikasını izlediklerini belirtmiştir.¹⁰⁰

26-27 Haziran 1992 tarihleri arasında Elçibey’in Ankara ziyareti kapsamında gerçekleşen ikili görüşmelerin nihayetinde 27 Haziran 1992’de Türkiye-Azerbaycan Ortak Bildirisi yayımlanarak, Bildirinin muhteviyatında Ankara ziyaretinde görüşülen hususlar, bilhassa eğitim ve dış politika gibi belirli konularda Türkiye’den talep edilen destek ifade edilmiştir. Ayrıca Bildiride, bahsi geçen alanlarda gerekenlerin yapılması amacıyla Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı başkanlığında bir heyetin 13-16 Temmuz 1992 tarihleri arasında Azerbaycan’a gönderilmesi hususunda mutabık kalındığı dile getirilmiştir. Nitekim söz konusu tarihte, alınan karar gereğince, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Özdem Sanberk başkanlığında Maliye ve Gümrük, Ulaştırma, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlıkları, Devlet İstatistik Enstitüsü, Merkez Bankası, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi (TPAO), Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAS) gibi kurum ve kuruluşların yüksek düzey yetkilileri ve uzmanlarından oluşan 23 kişilik bir heyet, Azerbaycan’ın başkenti Bakü’yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında siyasi, ekonomik ilişkiler, konsolosluk ve hukuki konular ile iki ülkeyi ilgilendiren diğer mevzular görüşülmüş; antlaşmalar ve somut işbirliği projeleri üzerinde müzakereler yapılmıştır.¹⁰¹

Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinin gelişiminde bir diğer önemli resmi adım, 1992 yılının Ağustos ayında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov’un Ankara’ya gerçekleştirdiği ziyarettir. Söz konusu ziyarette Gasimov tarafından, Azerbaycan’ın diplomatik ilişkilerde Ankara’yı merkez olarak görmek istediği belirtilmiş, diğer ülkelerle

⁹⁸ Kalafat ve Aslanlı, 2006: 411.

⁹⁹ Söz konusu Zirve Toplantısına Azerbaycan’ın yanı sıra katılan diğer ülkeler: Arnavutluk, Bulgaristan, Ermenistan, Yunanistan, Gürcistan, Moldova, Romanya ve Rusya’dır. (Cafersoy, 2001: 124).

¹⁰⁰ Cafersoy, 2001: 124.

¹⁰¹ Şimşir, 2011: 447-449.

kurulacak diplomatik ilişkilerin tesisi için ise Türkiye’den uzman eğitimi talep edilmiştir. Bununla birlikte 11 Ağustos 1992’de iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları nezdinde işbirliği ve danışma toplantıları yapılmasına ilişkin anlaşma ve konsolosluk protokolü imzalanmış; Azerbaycan’da diplomatik görevlilerin yetiştirilmesinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı’nın yardımcı olması hususunda mutabakata varılmıştır.¹⁰² Ayrıca bu ziyaret esnasında, 11 Ağustos 1992’de iki ülke arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.¹⁰³

Azerbaycan- Türkiye arasında işbirliği yapılan bir diğer alan eğitim olmuştur.¹⁰⁴ 19 Temmuz 1992’de YÖK aracılığıyla Azerbaycan’da Türkiye üniversitelerine giriş sınavları düzenlenmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak 929 adet öğrenci burslu bir şekilde Türkiye’ye gönderilmiş, buna ilaveten 200 adet öğrenci de askeri okullarda tahsil almak üzere Azerbaycan’dan Türkiye’ye gelmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey’in 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihleri arasında gerçekleştirdiği 9 günlük Türkiye ziyareti kapsamında ise; Elçibey, Ankara’da Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılmış ardından 31 Ekim’de ilk Türk Devletleri Zirvesine iştirak etmiştir. 2 Kasım 1992’de Ankara’da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, yine bu tarihler arasında on iki maddelik, on yıllık süreyi kapsayan İş Birliği Dayanışma Antlaşması dâhil olmak üzere ticaret, ulaşım, suçluların iadesi konularında mutabakatlar imzalanmıştır. Bunun yanı sıra iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla Türk iş adamlarının Azerbaycan’a gerçekleştirecekleri yatırımlara, teşvik mahiyetinde vergi indirimi getirilmiştir. Bir diğer önemli husus, Azerbaycan’ın Batılı şirketlerle gerçekleştireceği petrol projelerinde Türkiye’nin de yer alması konusunda Elçibey’in sergilediği tutumdur. Elçibey’in “Elçibey gibi dost ve müttefik bir yönetici işbaşındayken Türkiye hızla boru hatları konusunda harekete geçmelidir” şeklindeki ifadesi ve 5 Aralık 1992’de dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a “Türkiye’yi petrol işine sokacağım, iki adamını Bakü’ye gönder” demesi, ikili ilişkileri stratejik boyuta taşıyacak nitelikte girişimler olmuştur. Akabinde Elçibey tarafından, Mart 1993’te Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Başkanı Sabit Bağirov Türkiye’ye gönderilmiş, Azerbaycan petrolünün Ceyhan’a aktarılmasına ilişkin iki ülke arasında gizli bir mutabakat imzalanmıştır. Ancak 4 Haziran 1993 darbesi ile Elçibey hükümetinin devrilmesi ve yerine

¹⁰² Cafersoy, 2001: 124

¹⁰³ Şimşir, 2011: 451.

¹⁰⁴ Eğitim konusuna önem veren Elçibey, cumhurbaşkanlığı sona erdikten sonra yaptığı bir söyleşide, eğitim alanında iki ülke ilişkilerini şu şekilde aktarmıştır: “O zaman rahmetli Turgut Özal ile sohbet ederdik, bana Türkiye’nin her yıl Azerbaycan’dan 2 bin öğrenci alacağına ve onların bütün tahsil harçlarını ödeyeceğine dair söz vermiştir. Ancak bizden sonra bunun üzerinde durulmadı ve her şey bozulmuştur.”(Tahirzade, A. (ed.). ve Yusifli, M. (ed.). 2002: 185).

gelen Haydar Aliyev yönetiminin tüm petrol anlaşmalarını durdurması, enerji alanında ikili ilişkilerin gelişimine uzun bir müddet ket vurmuştur.¹⁰⁵

- Dağlık Karabağ sorununun ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi

Bu çalışmada parametreler kapsamında daha detaylı bir şekilde ele alınacak olan Dağlık Karabağ meselesi, Azerbaycan toprak bütünlüğünü bozan, dolayısıyla ülkenin iç ve dış siyasetini derinden etkileyen ve Elçibey iktidarının öncelikli çözümlemeyi hedeflediği sorunlardan biridir. Ulusal ve uluslararası nitelik arz eden bu meselenin çözümü için ise Azerbaycan'da siyasi ve askeri açıdan güç kazanmak, Rusya destekli Ermeniler karşısında Batılı devletlerden ve Türkiye'den askeri ve mali destek sağlamak büyük önem arz etmektedir.¹⁰⁶ Nitekim Elçibey iktidarı, siyasi temelleri zayıf, deneyimsiz bir yönetici kadrosundan meydana gelmektedir. Ayrıca Azerbaycan'da yaşanan işgallere rağmen Müttelibov döneminde oluşturulmayan ulusal ordunun yol açtığı askeri yönden zayıflık, Azerbaycan'ı Ermeni saldırıları karşısında savunmasız bırakmıştır.¹⁰⁷

Cumhurbaşkanı Elçibey'e göre ülkede öncelikli olarak başarı sağlanması gereken husus; tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlığı sağlamak için ise kısa vadede ulusal bir ordunun kurulması ve elde edilen güçle ülkeye yönelik işgal faaliyetlerinin sona erdirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁸ Bu doğrultuda Elçibey'in talimatıyla ulusal ordu kurulmasına ilişkin çalışmalar 1992 yılı Ağustos ayında başlamıştır. Türkiye, 1918 yılında Azerbaycan ordusu oluşturulurken verdiği desteği yeni Azerbaycan milli ordusu için de sağlamıştır. Azerbaycan ordusundaki askerlerin yetiştirilmesi için ülkeye Türkiye'den birçok uzman gönderilmiş ve Azerbaycanlı subayların askeri eğitimi için Türkiye'ye gelmelerine olanak tanınmıştır.¹⁰⁹ Dağlık Karabağ'da gerçekleşen işgal faaliyetleri karşısında toprak bütünlüğünü korumak amacıyla, uluslararası platformda diğer ülkelerin desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Elçibey iktidarına göre, Dağlık Karabağ meselesinde çözüm, Rusya tekelinden çıkarılmalı ve AGİT bünyesinde gerçekleştirilmelidir. Nitekim AGİT bünyesinde mücadele verilmesi halinde, Rusya'nın etkinliğinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile kırılaacağı düşünülmüştür.¹¹⁰ Ancak AGİT, Karabağ meselesinin çözümünde pasif kalırken, Rusya Ermeni işgallerini desteklemeye devam etmiş ve birçok Azerbaycan toprağı hızla Ermeni denetimine girmeye başlamıştır. Mayıs 1992 Şuşa, Nisan 1993 Kelbecer işgaliyle stratejik

¹⁰⁵ Cafersoy, 2001: 124-126.

¹⁰⁶ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 27.

¹⁰⁷ Mehmetov, 2009: 709.

¹⁰⁸ Tahirzade, A. (ed.). ve Yusifli, M. (ed.). (2002): 130.

¹⁰⁹ Cafersoy, 2001: 62-63.

¹¹⁰ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 35.

önemde yerleri ele geçiren Ermeniler, Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki bölgede denetimi sağlamışlardır. Kuzey ve güney yöne doğru devam eden işgaller neticesinde Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenilerin eline geçmiştir.¹¹¹ Elçibey iktidarı, işgallerde Ermenilerin yanında yer alan Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi çerçevesinde Rus ordusunun ülkeden çıkarılması kararı almıştır. Bu doğrultuda, 26 Mayıs 1993'te 80 bin Rus askerini Azerbaycan'dan çıkarılması, Azerbaycan bağımsızlığı yolunda önemli bir adım teşkil etmekle birlikte Rusya ile gerginliği arttıran, Rusya nezdinde Elçibey iktidarının sonunu getiren nedenlerden biri olmuştur.¹¹²

Azerbaycan'da 4 Haziran 1993'de Suret Hüseyinov önderliğindeki Gence askeri birlikleri, hükümete karşı ayaklanmış ve ülkede bastırılması güç bir isyan hareketi ortaya çıkmıştır. Gence isyanına ilişkin Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan ilk açıklama 9 Haziran'da yapılarak, hükümeti hedef alan bu ayaklanmanın Azerbaycan'ın iç meselesi olduğu, serbest seçimle göreve gelen Elçibey döneminde demokrasiye uygun, birlikteliği güçlendirici bir uzlaşa ile çözüm sağlanmasının temenni edildiği bildirilmiştir. Ancak Azerbaycan'daki isyan hareketi başkente doğru yayılmaya başlamış ve suikast düzenleneceği hususunda bildirimler alan Elçibey 18 Haziran 1993'te Bakü'yü terk ederek Nahçıvan'a gitmek durumunda kalmıştır. Elçibey'in Bakü'yü terk ettiği haberini alan isyancı birlikleri Bakü'ye yönelik ilerleyişlerini tamamlamadan Gence'ye dönmüşlerdir. Elçibey'in bulunduğu Nahçıvan'ın Ordubad ilçesine dair ise gerekli güvenlik önlemleri alınarak, ilçeye giriş çıkışlar yasaklanmıştır. Bu süreçte Suret Hüseyinov, cumhurbaşkanlığına adaylığını ilan etmiş, iki defa iktidardan indirilen Ayaz Müttelibov Bakü'ye geri dönmüştür. Haydar Aliyev ise henüz yetkilerini devretmemiş olan Elçibey'e Bakü'ye gelmesi için çağrıda bulunmuştur. Ancak Azerbaycan Meclis oturumunda Elçibey'in başkente geri dönmeyeceği kanısı oluşması üzerine, 24 Haziran 1993'te Elçibey'in cumhurbaşkanlığı görev, yetki ve sorumluluklarının elinden alınmasına ilişkin önerge kabul edilmiştir. Söz konusu karar doğrultusunda Cumhurbaşkanı Elçibey'in başkomutanlık dahil tüm yetkileri Milli Meclis Başkanı Haydar Aliyev'e devredilmiştir.¹¹³

Elçibey iktidarının son verilmesine meşruiyet kazandıracak halk referandumu, 29 Ağustos 1993'te yapılmış ve referandum sonucunda halkın yüzde yetmişi Elçibey'e güvenmediğini belirtmiştir. Söz konusu referandum sonucunda Elçibey, % 2 oranında güvenoyu alabilmiştir; seçmenlerin %97,5'i Elçibey'e duyduğu güvensizliği beyan etmiştir. Dolayısıyla 29 Ağustos referandumu, Elçibey iktidarının sonunu getirirken yeni

¹¹¹ Mehmetov, 2009: 707, 712.

¹¹² Cafersoy, 2001: 64.

¹¹³ Şimşir, 2011: 554, 558-559, 564,569,574,584,591,567,607.

cumhurbaşkanlığı seçimine hukuki bir zemin hazırlamıştır.¹¹⁴ Azerbaycan'daki siyasi gelişmeler karşısında ise Türkiye, Elçibey'in silah zoruyla görevden uzaklaştırılmasını ve buna ilişkin gayri meşru yöntemleri kınadıklarını bildirmiştir. Elçibey iktidarının sonunu getiren olaylara, Türkiye'nin resmi açıklamaların ötesinde müdahaleye yönelik girişimlerde bulunmaması ise eleştirilere konu olmuştur.¹¹⁵

1.2.4. Haydar Aliyev Dönemi

SSCB'nin üst kademelerinde görev almış Türk-Müslüman siyasi lider ve deneyimli bir politikacı olan Haydar Aliyev, iktidara geldiği dönemde ülkede yaşanan iç karışıklıkların giderilmesinde, günümüz Azerbaycan'ın şekillenmesinde önemli rol oynamış, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini farklı bir noktaya taşımıştır. Yeni bir Azerbaycan dış politikası oluşturulan bu dönemde Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinde duygusallıktan realiteye geçildiği, ikili ilişkilerin ortak çıkarlar paydasında geliştirildiği görülmüştür.¹¹⁶

Azerbaycan'da yapılan 3 Ekim 1993 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tek aday olarak %99 oy oranıyla cumhurbaşkanı seçilen¹¹⁷ Haydar Aliyev, selefinin izlediği mutlak Türk/ Türkiye yanlı siyasetin aksine Türkiye ile ilişkilere mesafe getirmiş ve ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu doğrultuda Aliyev ilk olarak, 1993 yılının Eylül ayında Türkiye ile yapılmış olan antlaşmaların ertelenmesine, Azerbaycan'a girişte Türkiye'ye vize konulmasına ve Azerbaycan'daki 1600 Türk subayının danışmanlık görevine son verilmesine karar vermiştir. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e göre, Azerbaycan'ın yeni dış politikasının denge esaslı oluşturulması; tüm bölge/dünya ülkelerinden faydalanacak şekilde, ülke çıkarlarına uyan faydacı bir siyaset izlenmesi gerekmektedir.¹¹⁸

Aliyev, iktidarını uzun kılmak ve denge siyasetine başarı sağlamak amacıyla Rusya ile ilişkileri iyileştirmeye önem vermiştir. Nitekim Azerbaycan iç karışıklığında, Elçibey iktidarının sonunu getiren darbe sürecinde ve şiddetlenen Dağlık Karabağ ihtilafında Rusya'nın etkisi göz ardı edilemeyecek boyuttadır. Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik baskıyı arttırmasına ise Elçibey iktidarının Rusya'yı saf dışı bırakan, salt Türkiye ve Batı yönlü siyaseti yol açmıştır. Dolayısıyla Aliyev, iktidara geldiği Haziran 1993- Şubat 1994 tarihleri

¹¹⁴ Azerbaycan Anayasası'na göre "üç ay içerisinde yeniden cumhurbaşkanı seçimlerine gidilmesi" hükmüne dayanılarak yeni seçim tarihi "3 Ekim 1993" olarak belirlenmiştir. 29 Ağustos 1993'te yapılan referandumda Azerbaycan'da toplam 4 milyon 97 bin 367 kayıtlı seçmenden 3 milyon 770 bin 199'u (%92) oy kullanmıştır. Katılanların %2'si (77 bin 730 kişi) Elçibey'e oy verirken, %97,5'i Elçibey'e güvenmediğini göstermiştir. Söz konusu referandum sonucu yeni yapılacak seçimi halk nezdinde meşru kılmıştır. (Cumhuriyet Gazetesi, 1 Eylül 1993 Çarşamba, s.3.)

¹¹⁵ Şimşir, 2011: 566, 609.

¹¹⁶ Demir, 2004: 722.

¹¹⁷ Alkan, 2010: 60.

¹¹⁸ Demir, 2004: 723.

arasını kapsayan birinci dönemde, Türkiye ile ilişkileri ikinci plana atmış ve birçok hususta Rusya'ya tavizler vermiştir. 23 Haziran 1993'te Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerinin durdurulmuş ve banka hesapları dondurulmuştur. Rusya ziyaretlerine başlayan Aliyev, Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'e, Başbakan Çernomirdin'e ve diğer yetkililere Rusya ile yakın ilişkiler kurma ve bu doğrultuda BDT üyesi olma talebini duyurmuş; 23 Eylül 1993'te Azerbaycan'ın BDT üyeliğine ilişkin belgeleri imzalamıştır. Cumhurbaşkanı Aliyev, dış politikada çizdiği rotanın ardından iç siyasi karışıklıkları gidermek adına birtakım girişimlerde bulunmuş, Gence isyanının lideri Hüseyinov'u Başbakan olarak atamıştır. Azerbaycan'ın verdiği tavizler karşılığında Rusya'nın Haziran 1993'te merkezi Moskova'da olan Lezgi Siyasal Cephesini kapatması ile Lezgi haklarının tanınmasına yönelik baskı sona ermiş; ayrıca Talış- Muğan Cumhuriyeti kurma girişimleri önlenmiş ve bu ayrılıkçı harekete dahil olanlar tutuklanmıştır.¹¹⁹

Haydar Aliyev, Rusya'nın Azerbaycan'da sınır birlikleri ve askeri üs kurmaya ilişkin talebi için, Dağlık Karabağ savaşının bitmesi gerektiğini ileri sürmüştür. 1994 yılı başlarında Rusya'nın da desteğiyle Azerbaycan- Ermenistan arasında kısa süreli bir ateşkes sağlanmıştır. Ancak Ermeni saldırıları sona ermemiş, 28 Ekim-1 Kasım 1993 tarihleri arasında Zengilan bölgesini işgal eden Ermeniler Karabağ'ın tamamı üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Ermeni meselesinde Rusya yardımı hususunda umudunu kaybeden Azerbaycan iktidarı, Aralık 1993'te kendi imkânlarıyla gerçekleştirdiği askeri saldırılarda başarı kazanmış ancak yeterli olmamıştır. Topraklarının yaklaşık %20'si işgal altında olan, Rusya'dan askeri yardım umarken Ermeniler karşısında ordu bakımından zayıf düşen Azerbaycan, Rusya'nın ülkede üs kurmak için direktmesi üzerine Rusya'nın üs talebine ret yanıtı vermiştir. Buna bağlı olarak artan Rusya baskısı ve Azerbaycan toprak bütünlüğüne yönelik saldırılarda Rusya'nın Ermeni tarafında yer alması, Aliyev'in birinci dönem Rusya'yı yatıştırma adına tavizler verdiği, Rusya güdümlü siyaseti sona erdirerek, Aliyev iktidarını müttefik aramaya yöneltmiştir.¹²⁰ Aliyev, Dağlık Karabağ mevzusuna ilişkin ise Karabağ ihtilafında 'kim yardım ederse ona yakın oluruz' şeklinde ifadede bulunmuştur.¹²¹

Türkiye ile ilişkilerin yeniden önem kazandığı ikinci dönem Aliyev dış siyasetinde, iki ülkenin gerçekleştirdiği diplomatik görüşmelerde Dağlık Karabağ ihtilafı, enerji konuları başta olmak üzere birçok alanda karşılıklı işbirliği hususu ele alınmıştır. 8-11 Şubat 1994 tarihlerinde Aliyev'in Türkiye'ye düzenlediği ziyaret, Azerbaycan'ın Batı ile yakınlaşma politikasına geçişini simgelemiştir. Söz konusu ziyaret sırasında, iki ülke arasında ticaret,

¹¹⁹ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 145, 146.

¹²⁰ İşyar, 2010: 80-81.

¹²¹ Demir, 2004: 723.

yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören on beş antlaşma imzalanmıştır. Ayrıca 9 Şubat 1994'te on yıl süre için imzalanan 'Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Antlaşma' ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dış pazarlara sunulması konusunda Elçibey döneminde varılan mutabakatın geçerliliği onaylanmıştır.¹²² Antlaşmada yer alan önemli hükümlerden diğer biri de Anlaşmanın 6 ncı maddesinde geçen şu ifadedir:

“ Taraflardan birinin üçüncü bir ülke veya ülkeler tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğerinin saldırının ortadan kaldırılması amacıyla, BM Anlaşması'na ve diğer uluslararası yükümlüklerine uygun olarak, saldırıya uğrayan tarafa yardım için gerekli önemleri alacaktır.”¹²³

1995 yılının Mart ayında Cumhurbaşkanı Aliyev'in Türk istihbaratının kendisine karşı darbe girişiminde bulunduğu dair iddiaları sebebiyle Tansu Çiller Başbakanlığındaki Türk hükümeti ile Azerbaycan hükümeti arasında uzun bir süre güvensizlik yaşanmıştır. Ancak söz konusu durum iki ülkenin Cumhurbaşkanı Aliyev ile Demirel'in dostane ilişkilerine¹²⁴ yansımamış ve Aliyev'e yönelik darbeyi haber vererek olası darbenin önlenmesini sağlayan da Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel olmuştur. Üst düzey iki liderin yakınlığı ve resmi ziyaretler esnasında yapılan dostluk vurgusu, hükümet nezdinde oluşan krizin yayılmasını önlemiştir.¹²⁵ Nitekim 12 Nisan 1995'te, Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'in Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan- Türkiye arasında enerji alanında önemli bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre, Hazar petrolünün konsorsiyumunda Türkiye'nin payı %5 artarak %1.75'ten %6.75'e yükselmiştir. İmza törenin akabinde gerçekleştirilen resmi açıklamalarda enerji konusunda varılan mutabakatların ikili ilişkileri geliştireceği ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü mücadelesinde Türkiye'nin verdiği/vereceği desteği dile getirilmiştir.¹²⁶

Azerbaycan- Türkiye arasındaki diplomatik görüşmeler 1996 yılı itibariyle hız kazanmıştır. Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz, 14 Nisan 1996 tarihli Azerbaycan resmi ziyaretinde, Haydar Aliyev ile yaptığı görüşmede, Ermenistan ile Türkiye arasındaki Alican sınır kapısının, Azerbaycan topraklarından Ermeniler geri çekilmediği sürece açılmayacağına dair garanti vermiştir. Rusya'nın yayılmacı ve baskıcı politikaları karşısında güçlü bir müttefik arayan Aliyev, sıklıkla Türkiye'yi ziyaret etmiş ve söz konusu resmi görüşmelerde

¹²² Kalafat ve Aslanlı, 2006: 413-414.

¹²³ Şimşir, 2011: 679.

¹²⁴ Türkiye ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Haydar Aliyev'in yakın ilişkileri, iki ülkenin siyasi ilişkilerine olumlu bir şekilde yansımıştır. (İki ülke liderinin karşılıklı söylemleri hususunda ayrıntılı bilgi için bk.: Mehdiyev, 2005).

¹²⁵ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 150.

¹²⁶ Şimşir, 2011: 722.

Türk yetkilileri, Azerbaycan toprak bütünlüğünü korumak adına gereken desteği vereceklerini ifade etmiştir. Aliyev, 13 Mart 2000’de Türkiye ziyareti sırasında, TBMM’de yaptığı konuşmada Türkiye’ye verdiği önemi şu şekilde belirtmiştir:

“ Türkiye yalnız kendisi için değil, tüm Türk dünyası için ve Azerbaycan için önemlidir. Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri artarak stratejik ortaklık boyutuna ulaşmıştır ve bu durum iki ülkeye olduğu kadar iki ülke ulusuna da büyük yarar getirecektir. Türkiye, Azerbaycan için hem dost hem kardeş hem de dayanak noktasıdır. Azerbaycan’ın coğrafi yapısı dikkate alındığında, bulunduğu bölge son derece önemlidir. Bizim bir numaralı müttefikimiz, dostumuz Türkiye’dir. Bizim, Türkiye’nin yardımına ihtiyacımız vardır.” ¹²⁷

16 Mayıs 2000 tarihinde Türkiye cumhurbaşkanlığı görevini Demirel’den devralan ve 10 uncu Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer döneminde Azerbaycan- Türkiye ilişkileri gelişmeye devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in 11-12 Temmuz 2000 tarihli Azerbaycan ziyareti, Türk Cumhurbaşkanının ilk yurtdışı ziyaretini Azerbaycan’a yapmış olması bakımından önem taşımıştır. ¹²⁸

1.2.5. İlham Aliyev Dönemi

Azerbaycan’ın dördüncü Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, selefi ve aynı zamanda babası olan Haydar Aliyev döneminde, Azerbaycan’da Batıya yönelik izlenen siyasette aktif bir rol ¹²⁹ almış ve Batılı ülkelerle kurulan ilişkiler ile yürütülen çalışmalar nihayetinde, 25 Ocak 2001 tarihinde Azerbaycan’ın Avrupa Konseyi’ne üye olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca İlham Aliyev, Konseyin Parlamento kanalında önemli çalışmalar gerçekleştirerek, Azerbaycan Türklerinin maruz kaldığı Ermenilerin soykırım siyaseti karşısında birtakım kararlar alınmasını sağlamıştır. İlk olarak 24 Nisan 2001 tarihinde, Avrupa Konseyi Parlamentosunda Azerbaycan temsilcilerince, Ermeniler tarafından Azerbaycan’a yönelik soykırım siyaseti yürütüldüğü ve işgal edilen Azerbaycan topraklarında yaşa dışı ticaret gerçekleştirildiği, bu şekilde terörist grupların finanse edildiğini belgelenmiş ve Ermeni meselesine dikkat çekilmiştir. 2001 yılının Mayıs ve Eylül aylarında Konseyin 108

¹²⁷Aslanlı ve Hesenov, 2005: 150-154.

¹²⁸Aslanlı ve Hesenov, 2005: 154.

¹²⁹ 2001-2003 yılları arasında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nde Azerbaycan parlamento delegasyonun başkanı seçilen İlham Aliyev, 2003 yılının Ocak ayında Avrupa Parlamento Kurulu’nun Başkan yardımcısı olmuştur. Ardından 2003 yılının Ağustos ayında Azerbaycan Başbakanı tayin edilmiş ve hükümet görevini ifa ederken Avrupa Parlamento Kurulunda aktif faaliyet göstermesi nedeniyle fahri üye unvanını kazanmıştır.

ile 109 uncu oturumlarında Azerbaycan toprak bütünlüğünü onaylayan, Ermenistan'ı uyaran ve terörist faaliyetlerinden dolayı yargılayan bir dizi belge onaylanmıştır.¹³⁰

İlham Aliyev'in Azerbaycan'da iktidara gelişinde en etkili unsur, Haydar Aliyev'in siyasi gücü olmuştur. 28 Ağustos 2002 tarihinde yapılan referandum neticesinde, 1995 Anayasası'nda İlham Aliyev iktidarına hukuki zemin hazırlayan birtakım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; cumhurbaşkanının üçte iki çoğunluk yerine, basit oy çoğunluğuyla seçilmesine, cumhurbaşkanının görevini yapmasına engel teşkil edecek durumlarda başbakanın vekalet etmesine ve siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili açılan davalara bakma yetkisinin Anayasa Mahkemesi'nden alınarak bölgesel mahkemelere verilmesine karar verilmiştir.¹³¹ Haydar Aliyev, geçirdiği kalp rahatsızlığı nedeniyle¹³² 15 Ekim'de yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılamamış; oğlu İlham Aliyev'i 4 Ağustos 2003'te Başbakan olarak atamış, 15 Ekim 2003 seçimlerine kısa bir süre kala çekildiğini ve yerine oğlu İlham Aliyev'i önerdiğini ilan etmiştir. Bunun üzerine, 15 Ekim 2003 seçimlerinde %76'dan fazla oy alarak Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev, 31 Ekim 2003'de göreve başlamıştır.¹³³

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, yeni dönem Azerbaycan dış politikasının oluşumunda, Haydar Aliyev'in dengeli ve kararlı dış politika anlayışının sürdürüleceğini vurgulayarak, başkanlık yemin töreninde bu düşüncesini şu şekilde aktarmıştır:

“15 Ekim'de Azerbaycan halkı seçim merkezlerine gelerek Haydar Aliyev'in politikalarına oy vermiştir. Barışa, huzura, terakkiye, kalkınmaya, istikrara oy vermiştir. Azerbaycan'da bu politikanın alternatifi yoktur... Azerbaycan uluslararası arenada kendine özgü konuma ulaşmış, Azerbaycan'ın nüfuzu artmıştır. Bölgedeki tüm uluslararası projeler Azerbaycan'ın katılımı ile onun milli çıkarları dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir”¹³⁴.

Burada olduğu gibi yaptığı birçok konuşmada, Azerbaycan dış politikasının temel dayanağının milli menfaatler olduğuna dikkat çeken İlham Aliyev, ülkenin içişlerine müdahale edilmesine kesinlikle karşı çıkılacağını belirtmiştir. Bununla birlikte Aliyev, ülkenin uluslararası alanda nüfuzunu güçlendirecek denge siyaseti gereği, uluslararası işbirliği ve çok yanlı ilişkilerin tesisi gibi belirli siyasi kavramların üzerinde durmuştur. Nitekim

¹³⁰ Mehmetov, 2009: 734, 735.

¹³¹ <http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>, (erişim tarihi: 10.04.2018).

¹³² Haydar Aliyev, rahatsızlığı sebebiyle, uzun bir müddet Türkiye'nin başkenti Ankara'da tedavi görmüş, nakledildiği Amerika Birleşik Devletleri'nde kliniğinde kalp yetmezliği ve böbrek rahatsızlıkları sonucu 12 Aralık 2003 tarihinde vefat etmiştir.

¹³³ <http://www.tumgazeteler.com/?a=4855797>, (erişim tarihi: 17.09.2016).

¹³⁴ <http://ekoavryasya.net/duyuru.aspx?did=14&pid=10&lang=tr>, (erişim tarihi: 14.10.2017).

Aliyev, küresel ve bölgesel güç dengesini gözetken çok yanlı siyasetle, iktidarının manevra alanının genişleyeceğini, böylelikle ikili ilişkiler kurma noktasında daha bağımsız hareket etme imkânının oluşacağını düşünmüştür.¹³⁵

Batıya dönük ve çok yanlı ilişkilerin benimsendiği bu dönemde, İlham Aliyev, Türkiye'yi en yakın müttefiki atfetmiş, stratejik ortaklık prensibi temelinde ikili ilişkiler tesis edilmiştir. Aliyev, Ankara'ya ilk resmi ziyaretini Nisan 2004'te gerçekleştirmiş, Türkiye ile ilgili yaptığı konuşmalarda, "Dünyada Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sıkı ilişki olan ikinci bir birliktelik bilmiyorum." demiştir.¹³⁶ 23 Mayıs 2007'de İlham Aliyev tarafından onaylanarak yürürlüğe giren, Azerbaycan Milli Güvenlik Stratejik Belgesinde, güvenlik ortamı, milli menfaatler, milli güvenliğe yönelik tehditler, milli güvenlik siyasetinin temel esaslarına detaylı yer verilmiş ve Türkiye ile kapsamlı ilişkilerin ehemmiyetine değinilmiştir. Söz konusu belgede, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinin stratejik ortaklık düzeyinde olduğu ve bölgesel projelerin yanı sıra Ermeni meselesinde iki ülkenin çıkar birliği çerçevesinde hareket ettiği belirtilmiştir.¹³⁷ Nitekim ikili ilişkilerde Türkiye- Ermenistan sınırlarının açılacağına dair haberlerden kaynaklı ve kısa süre devam eden bir gerginlik yaşanmış; bu durum, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan'ın Bakü'yü ziyareti ve Azerbaycan Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmayla büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.¹³⁸

Azerbaycan ile Türkiye Cumhurbaşkanlarının eş başkanlığında, 2010 yılında, Azerbaycan- Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuş ve her yıl Konsey toplantılarının gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda 31 Ekim 2017 tarihinde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin 6 ncısı düzenlenmiş ve bu tarihe kadar gerçekleştirilen Konsey toplantılarında serbest ticaret, tercihli ticaret, savunma, eğitim gibi birçok hususta ve çok sayıda anlaşma imzalanmıştır.¹³⁹

¹³⁵ <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&pid=10&lang=tr> , (erişim tarihi: 14.10.2017).

¹³⁶ <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/10/18/kardes-ulke-21-yasinda> (erişim tarihi: 10.05.2018).

¹³⁷ Azerbaycan Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi

<https://www.mgk.gov.tr/index.php/azerbaycan-milli-guvenlik-stratejisi-belgesi>, (erişim tarihi: 23.04.2018.

¹³⁸ <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&pid=10&lang=tr>, (erişim tarihi: 14.10.2017).

¹³⁹ <http://www.milliyet.com.tr/azerbaycan-turkiye-iliskilerinin-gundem-2378218/> (erişim tarihi: 15.04.2018).

İKİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ BAĞLAMINDA AZERBAYCAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

2.1. Dağlık Karabağ Probleminin Tanımı ve Hukuki Yanları

Jeo- stratejik öneme haiz olan Karabağ, M.Ö 4 üncü bine dek insanların yaşadığı tespit edilen, çok sayıda Türk topluluğunun hükümrانlığında yönetilen, çeşitli mücadelelere tanıklık eden bir yerleşim bölgesidir.¹⁴⁰ Karabağ, Azerbaycan'da Kura ve Aras ırmakları arasında ve Ermenistan'daki Sevan gölünün doğusunda yer alan, yaklaşık 18 bin kilometrekarelik yüz ölçüme sahip olan alandır. Dağlık Karabağ¹⁴¹ ise, Karabağ'ın yukarı kesimlerindeki dağlık 4.388 kilometrekare yüz ölçüme sahip kısımdır.¹⁴²

2.1.1. İhtilafın Tarihsel Gelişimi

Karabağ'da M.Ö. 4 üncü binde yaşadığı tespit edilen ilk topluluk Hürriiler olarak adlandırılan Türk kavmidir. M.Ö. 1 inci bin yıldan itibaren bölgede hâkimiyet sağlayan Türk toplulukları sırasıyla; Urartular, Sakalar, Arsaklar, Türk Albanlar, Romalılar, Sasaniler, Hun Türkleri, Hazar Türkleri, Müslüman Oğuzlar, Selçuklular, İlhanlılar, Akkoyunlular olmuştur. Ermenilerin bölgeye gelişi ise M.Ö. 6 ncı ve 7 nci yüzyıldan sonraya tekabül etmiştir. 14 üncü yüzyıl sonlarına kadar Safevi yönetiminde kalan, ardından bir dönem Osmanlı hâkimiyetine geçen Karabağ bölgesinde, 18. yüzyılın başlarında, 1747 yılında, Penah Ali Bey önderliğinde merkezi Şuşa olan Karabağ Hanlığı kurulmuştur.¹⁴³ Ancak artan dış saldırılar ve İran işgallerine karşı Karabağ Hanı'ı Çarlık Rusya'sının Kafkaslardaki komutanı Pavel Dmitriyeviç Sisyanov'dan yardım istemiş ve bunun üzerine iki taraf arasında 14 Mayıs 1805 tarihinde, Gence yakınlarındaki Kürekçay sahilinde, Kürekçay adı verilen antlaşmayı imzalamıştır. Antlaşma hükümleri doğrultusunda Karabağ Hanlığı, hanlığın bütünlüğünü korumak ve varislerin hanlık üzerindeki hâkimiyetini daim kılmak üzere egemenliğini Rusya'ya devretmiştir. Ancak 1812'de Rusya garantörlüğe aykırı davranarak hanlıkların hâkimiyetine son vermiş, 1813 Gülistan Antlaşması'yla söz konusu coğrafyada hâkimiyeti sağlamıştır. 1822 yılı itibarıyla Karabağ, Rusya topraklarına dâhil edilerek bir eyalet haline getirilmiştir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Yıldırım ve Özönder, 1991: 1.

¹⁴¹ Söz konusu bölge, Dağlık Karabağ ya da Yukarı Karabağ olarak adlandırılmakta olup, bu çalışmada 'Dağlık Karabağ' ifadesi kullanılmıştır.

¹⁴² Azer, 2011: 567.

¹⁴³ Aliyev, 2006: 6-7.

¹⁴⁴ Veliyev, 2005: 28-29.

1826-1828 yılları arasında Rusya-İran arasında yaşanan savaşlarının ardından; iki ülke arasında, 10 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. Türkmençay Antlaşması ile Karabağ Eyaleti Rusya'ya resmen bağlanmıştır.¹⁴⁵ Ayrıca Gülistan Antlaşması'ndan farklı olarak, Türkmençay Antlaşması gereğince, İrevan ile Nahçıvan Hanlıkları da Rusya'ya verilmiştir. Antlaşma ile Rusya'nın bölgede etkinliği artarken, bölgedeki dengeleri değiştirecek farklı gelişmelere hukuki zemin hazırlanmıştır.¹⁴⁶ Antlaşma'nın 15 inci maddesine göre, "Güney Azerbaycan'da yerleşen ahalinin istedikleri takdirde Rusya'ya göç edebilecekleri ve bunlara müsait imkânlar yaratılacağı" belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle; İran'daki Ermenilerin bir yıl içinde, Rus yönetimi altındaki topraklara geçmesine imkân tanınmıştır.¹⁴⁷ Bunun üzerine İran'da Gacar yönetimi altındaki topraklardan 1825-1826 yıllarında 18.000, 1828'de 50.000 civarında Ermeni, Karabağ bölgesine göç etmiştir.¹⁴⁸

1829 yılında Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Ermenilerin Karabağ topraklarına yönelik göç hareketi devam etmiştir. 1829-1830 yılları arasında Rus yönetimi tarafından İran'dan 40.000, Osmanlı Devleti'nden 84.000 Ermeni, Karabağ'a göç ettirilmiştir. 1832 yılında Karabağ'ın etnik yapısına bakıldığında, %91'nin Türk (13.965 aile), %8'nin Ermeni (6.491 aile) olduğu, bu oranın 1834-1836 yılları arasında %65'i Türk, %35'i Ermeni olarak değiştiği görülmüştür.¹⁴⁹ 1871 yılında Karabağ nüfusunun %75'ini Türkler (878.000) %25'ini Ermeniler (292.000) oluşturmuştur.¹⁵⁰ Bölgeye çok sayıda Ermeni'nin göç etmesi, topluluklar arasında çatışmaların zeminini hazırlamıştır. Çünkü nüfusu zamanla artan Ermeniler, daha fazla hak¹⁵¹ talep etmeye, Ermenistan Devleti kurmaya yönelik amaçlarını gerçekleştirmek için örgütlenmişlerdir. 1890 yılında Ermeniler tarafından kurulan "Taşnaksütyun Komitesi" bunun en önemli göstergesidir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki olaylar, 1905 yılında bir Müslüman'ın (Azerbaycan Türkünün) Taşnaklar tarafından öldürülmesiyle tırmanmıştır. 1905 senesi, tarihe kanlı bir yıl olarak geçmiş, iki taraf da çok sayıda kayıp vermiştir. 1906-1917 tarihleri arasında bir durulma söz konusu olsa da 1917 Bolşevik İhtilalı, Çarlık Rusya'nın sonunu getirmiş, güç boşluğu yaratmış ve milliyetçilik duygusunu ön plana çıkarmıştır. Bolşeviklerin "Milletlerin Haklar Bildirisi" ile her milletin kendi geleceğini tayin etmesi ilkesinin kabul ettiklerini ilan etmeleri, Ermenileri

¹⁴⁵ Şahin, 2006: 26-27.

¹⁴⁶ Mehmetov, 2009: 487.

¹⁴⁷ Yeşilot, 2008: 191.

¹⁴⁸ Yıldırım ve Özönder, 1991: 87.

¹⁴⁹ Mehmetov, 2009: 487-488.

¹⁵⁰ Yıldırım ve Özönder, 1991: 6.

¹⁵¹ "Hak" kelime anlamı itibariyle, adaletin, hukukun gerektirdiği kazanç demektir. Ermenilerin haklarını meşru kılmaya yönelik öne sürdükleri hususlar: nüfus oranları ve bölgedeki yetkinlikleridir.

harekete geçirmiştir.¹⁵² Stephan Şamuyan önderliğinde Bolşevik ve Taşnak güçlerin katıldığı askeri kuvvetin 31 Mart 1918’de Bakü’de Müslümanlara karşı başlattığı katliamda; resmi kayıtlara göre 12.000 ile 19.000 arası, resmi olmayan kayıtlara göre ise 30.000’e yakın sayıda Azerbaycan Türkü öldürülmüş ve çok sayıda Türk, Bakü’yü terk etmek zorunda bırakılmıştır.¹⁵³

Gence, Karabağ, Şamahı, Guba, Zengezur, Lenkeran ve diğer bölgelerde yaşanan Ermeni ve Bolşevik saldırılarına karşı, 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması gereği Osmanlı Devleti’nin gönderdiği 8.500 bir kuvvet yardımıyla zafer kazanılmış ve 15 Eylül 1918’de Bakü kurtarılmıştır. 28 Mayıs 1918 tarihinde ise Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulan Milli Azerbaycan devleti bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁵⁴ 12 Ocak 1920’de Paris’te toplanan Barış Konferansı’nda bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti resmen tanınmış, Karabağ’ın Azerbaycan’ın bir parçası olduğu teyit edilmiştir.¹⁵⁵ Ancak Azerbaycan’ın lehinde ilerleyen süreç uzun sürmemiş, 23 aylık bağımsızlık döneminin ardından Mili Azerbaycan Cumhuriyeti, 28 Nisan 1920’de Ruslar tarafından işgal edilmiştir.¹⁵⁶ Sovyet hükümeti, 1922 yılında Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %20’sini Ermenistan SSC’ye dâhil etmiştir. Ayrıca Ermenistan Sovyet yönetimi, Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması için girişimlere başlamıştır. 4 Temmuz 1921 tarihinde Kafkas Bürosu, önce Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a verilmesi gerektiğini bildirmiş; 5 Temmuz 1921’de ise yeniden toplanarak Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’da kalması yönünde fikir beyan etmiştir. 7 Temmuz 1923’te Azerbaycan sınırları içinde, idari merkezi Hankendi olan Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti oluşturulmuştur.¹⁵⁷

1923 yılında Dağlık Karabağ’ın özerkliğine ilişkin alınan karar, çatışmaların sona ermesi için yeterli olmamış; Sovyet rejimi boyunca Ermenilerin göçleri ve Karabağ’a ilişkin talepleri artarak devam etmiştir. SSCB Bakanlar Konseyi, Ermenistan’dan göç eden Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelere Ermenilerin yerleştirilmesi için bir takım kararlar almıştır. Bunlar; 23 Aralık 1947 tarihli ve 4083 sayılı “Ermenistan SSC’den köylülerin ve başka Azerbaycanlı ahalinin Azerbaycan SSC’nin Kür ve Aras ovalığına göç ettirilmesi hakkında” ve 10 Mart 1948 tarihli ve 754 sayılı “Göç ettirmenin şartları hakkında” Kararlardır. SSCB Bakanlar Konseyi’nin kararı gereğince Azerbaycan Türklerinin üç aşamada – 10 bininin 1948’de, 40 bininin 1949’da, 50 bininin ise 1950’de göç ettirilmesi

¹⁵²Yıldırım ve Özönder, 1991: 10,14.

¹⁵³Mehmetov, 2009: 578.

¹⁵⁴Şimşir, 2011: 22-23.

¹⁵⁵Yıldırım ve Özönder, 1991: 20.

¹⁵⁶Azer, 2011: 264

¹⁵⁷Mehmetov, 2009: 629-630.

öngörülmüştür. Azerbaycan hükümeti, 14 Nisan 1948 tarih ve 455 sayılı kararı ile SSCB Bakanlar Konseyi'nin 100 bin Azerbaycanlıyı göçe tabi tutan kararlarını uygulamaya koymuştur. Sovyet yönetimi boyunca Ermeniler, Karabağ'dan toprak taleplerini, her fırsatta dile getirmiş ancak göç faaliyetleri dışında Karabağ genel itibariyle Azerbaycan'ın bir parçası şeklinde kabul görmüştür.¹⁵⁸

2.1.2. Bağımsızlık Sürecinde Şekillenen Çatışmalar ve Ateşkese Giden Süreçte Hukuki İhlaller

Azerbaycan- Ermenistan arasında çatışmaların boyutunu değiştiren ve Karabağ meselesinin yönünü belirleyen gelişmeler, Sovyetlerin dağılma aşamasına geçtiği 1988 yılı itibariyle yaşanmaya başlamıştır. 20 Şubat 1988'de DKÖB (Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi) Sovyeti, Azerbaycan ve Ermenistan Yüksek Sovyetlerine hitaben, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleşmeyi talep ettiğini bildirmiştir. Ancak 21 Şubat 1988'de toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, bu beyanı onaylamamıştır. 12 Temmuz 1988'de DKÖB Yerel Meclisi, Azerbaycan'dan ayrılma kararı vermiş, bu kez de Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı yerel meclis kararını geçersiz ilan etmiştir. 18 Temmuz'da SSCB Komünist Parti Meclis Kurulu Genel Sekreteri M. Gorbaçov, Azerbaycan, toprak bütünlüğü doğrultusunda problemlerin çözüleceğini vurgulamıştır. 20 Temmuz 1988 tarihli "Komünist" (Bakü) gazetesinde yayınlanan kararda, SSCB Anayasası'nın 78. maddesine¹⁵⁹ atıfta bulunulmuş, iki ülkenin toprak bütünlüğünün ihlal edilemeyeceği dile getirilmiştir. Bölgedeki ihtilafın çözümü için tarafların işbirliği yapması gerektiğine denilmiştir.¹⁶⁰

1988 yılı sonlarında Ermenilerin artan şiddet hareketleri neticesinde, Ermenistan'daki yaklaşık 250 Azerbaycan Türkü öldürülmüş ve geride kalan 200.000 kişi, Ermenistan'dan göç etmek zorunda bırakılmıştır. Azerbaycan halkı, Ermeni işgallerine karşı başarılı politika izlemeyen ve Ermenilerin hukuki ihlallerini sonlandıramayan hükümete karşı direnişe geçmiştir. Azerbaycan 23 Eylül 1989'da egemenliğini ilan etmiştir. 23 Eylül 1989'da Azerbaycan'ın ilan ettiği egemenlik yasasında Karabağ'daki egemenliği de vurgulanmıştır. Bütün bu yasal çerçeve, Ermeni faaliyetlerini durdurmamış, aksine çatışmaları alevlendirmiştir.¹⁶¹

Azerbaycan- Ermenistan çatışmasında bölgedeki kontrolü ele almak isteyen Sovyet yönetimi, 12 Ocak 1989'da, DKÖB'nin yönetimini geçici bir süre için Azerbaycan'dan alarak

¹⁵⁸Aliyev, T. (2006): 18.

¹⁵⁹ Sovyet Anayasası 78. Madde: "Her hangi bir Sovyet cumhuriyetinin sınırı onun rızası olmadan değiştirilemez." (http://garabagh.net/content_171_tr.html, erişim tarihi: 15.05.2018).

¹⁶⁰Aliyev, T. (2006): 21, 55.

¹⁶¹ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 36, 43-44.

Moskova'ya bağlı Özel Yönetim Komitesi'ne vermiştir. 28 Temmuz 1989'da ise, bölgedeki Ermenilerin haklarının koruyan, gerekli yasal düzenlemelerin yapılması koşuluyla DKÖB yönetiminin yeniden Azerbaycan'a verilmesi ve güvenlik birimlerinin bölgede kalmasına karar vermiştir.¹⁶² Ancak Ermeni ihlalleri, toprak talebinde bulunmanın ötesinde kanlı savaşa (işgal, katliam) dönüşmüştür. Ermeniler, 1 Aralık 1989'da DKÖB'ni kendisine birleştirme kararı almıştır. Bu duruma istinaden, 7 Aralık 1989'da, Azerbaycan Yüksek Sovyeti Ermenistan Parlamentosu'nun aldığı DKÖB'ni ilhak kararını kınamıştır. Ayrıca bölgeyi yönetmek üzere "Teşkilat Komitesi" kurmuştur. Ancak 9 Ocak 1990'da Ermenistan Parlamentosu'nun 1990 Yılı Bütçe Yasası'nı kabul ederken DKÖB'yi ekonomik plan dâhilinde sayılması çatışmayı kızıştırmıştır.¹⁶³ Çatışmaları denetimi altına almak ve bağımsızlık direnişini durdurmak isteyen Sovyet yönetimi ise, 15 Ocak 1990 tarihinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ile diğer yakın illerde sıkıyönetim ilan ederek, 20 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan'a havadan, karadan ve denizden çıkartma yapmıştır. Sovyet ordusunun saldırıları neticesinde 131 kişi hayatını kaybederken, 744 kişi yaralanmış ve 400 kişi tutuklanmıştır.¹⁶⁴

2.1.3. İhtilafın Çözümüne Yönelik Uluslararası Girişimler ve Arabuluculuk Faaliyetleri

1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan- Ermenistan çatışması, uluslararası bir ihtilaf halini almıştır. SSCB üyesi iki Cumhuriyet yerine BM üyesi iki bağımsız devlet olan Azerbaycan- Ermenistan arasında şiddetini arttıran savaşlar, başka ülkelerin ve büyük uluslararası kuruluşların ateşkes sağlamaya ve barışı tesis etmeye yönelik faaliyetlerinde öncelik kazanmıştır.¹⁶⁵ Dağlık Karabağ ihtilafında çözüm süreci; üçüncü ile dördüncü devletlerin arabuluculuk faaliyetleri, AGİT Minsk grubu çalışmaları ve BM gibi uluslararası kuruluşların konuya ilişkin aldığı hukuki kararları marifetiyle üç kanaldan sürdürülmüştür.¹⁶⁶

2.1.3.1. Dış Güçlerin Arabuluculuk Girişimleri

Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin ilk arabuluculuk girişimi, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından 1991 yılının Ekim ayında gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasında yapılan görüşmelerinin ardından dört ülkenin iştirakıyla, ihtilafın barışçıl yöntemlerle

¹⁶² Cafersoy, 2001: 14,19.

¹⁶³ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 44-45.

¹⁶⁴ Mehmetov, 2009: 703-704.

¹⁶⁵ Guluyev, 2003: 37.

¹⁶⁶ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 51.

çözümüne ilişkin bir beyanname imzalanmıştır.¹⁶⁷ Tarafsızlığı sağlamak adına Rusya ve Kazakistan'dan gözlemciler bölgeye gelmiştir. Ancak 20 Kasım 1991'de Azerbaycan hükümetinin üyelerini, adalet ve güvenlik yetkililerini, iki Rus generali, Kazak ve Rus gözlemcileri, gazetecileri taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürülmüştür.¹⁶⁸ Can kaybı ile neticelenen bu hadisenin ardından Azerbaycan, Ermenistan'a giden demir yolu kapatılmıştır. Bununla birlikte, Azerbaycan Yüksek Sovyet'i 26 Kasım 1991 tarihli toplantısında DKÖB'nin statüsünü ortadan kaldırmış ve öncesinde özerklik kapsamında bulunan rayonları doğrudan Bakü'ye bağlamıştır.¹⁶⁹

20 Şubat 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın öncülüğünde Moskova kentinde bir araya gelen Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkesi sağlamak, uluslararası kuruluşların barış faaliyetlerine destek vermek ve Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesindeki ilkelere uymak gibi belirli hususlarda mutabakata varılmıştır. Ancak söz konusu ateşkes süreci, Dağlık Karabağ bölgesinde yer alan Hocalı kentine, 26 Şubat 1992'de Rus ordusunun 366 ncı Alayının yardımıyla Ermeniler tarafından düzenlenen saldırı neticesinde sekteye uğramıştır. Diğer bir arabuluculuk girişimi, 1992 yılında İran tarafından gerçekleştirilmiştir. İran'ın başkenti Tahran'da Mart ayında Azerbaycan ile Ermenistan üst düzey yetkililerinin görüşmeleri neticesinde 15 Mart 1992'de imzalanan beyanname ile ateşkes sağlanmıştır. İran'ın çabalarıyla 6-8 Mayıs 1992'de tekrar Tahran'da bir araya gelen iki ülke temsilcileri 8 Mayıs'ta ortak bir bildiriye daha imza atmıştır. Ancak Azerbaycan-Ermenistan arasındaki kısa süreli ateşkes, Ermenilerin Mayıs ayında Şuşa ve Laçın illerini işgal etmesiyle son bulmuştur.¹⁷⁰ 1992 yılının Ağustos ve Eylül aylarında sırasıyla Kazakistan ile Rusya'nın ateşkes çabaları da kalıcı bir barış getirmemiş, Ermenilerin ayrılıkçı tavırları devam etmiştir. Ülkelerin bir araya gelerek Minsk grubu çerçevesindeki ateşkes girişimleri de 1993 yılı Nisan ayında Kelbecer'de yaşanan Ermeni işgali ile birlikte son bulmuştur. En nihayetinde 4-5 Mayıs 1994'te Rusya'nın arabuluculuğu ile Bişkek'te Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri bir araya gelmiş, taraflar arasında Bişkek Ateşkes Protokolü imzalanmıştır. Savaşın durdurulması ve sonrasında barış ortamının tesis edilmesini öngören söz konusu Protokol, 12 Mayıs 1994'te yürürlüğe girmiştir.¹⁷¹

Bişkek Protokolü, Dağlık Karabağ çatışmalarının iki ülke halklarına verdiği zararlar, silahlı çatışmaların durması, uzlaşma taraftarı olunması ve BM ile AGİK'in konuya ilişkin aldığı kararlara uyulması gibi hususları içermiştir. Bu bağlamda ateşkes rejimi Protokolün

¹⁶⁷ Cafersoy, 2001: 77.

¹⁶⁸ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 51.

¹⁶⁹ Aliyev, T. (2006): 26.

¹⁷⁰ Cafersoy, 2001: 77-78.

¹⁷¹ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 48-50, 54.

yürürlüğe girdiği 12 Mayıs 1994 tarihi itibarıyla başlamıştır. Ancak sıcak çatışmalar, yerini çözümlenemeyen soğuk bir çatışmaya bırakmış, devletler nezdinde arabuluculuk girişimleri sürdürülmeye devam etmiştir. Bölge devletleri tarafından Rusya, Türkiye, İran'a arabuluculuk teklifinde bulunulmuş, bu doğrultuda Rusya ve İran'ın ateşkes girişimleri olmuştur. Türkiye'nin önerileri ise Ermenistan tarafından her defasında reddedilmiştir. 1997 yılında Fransa, bölgede barış tesisi adına önemli çalışmalarda bulunmuş, bunun sonucunda 2001 yılında Paris'te Azerbaycan ile Ermenistan devlet başkanları bir araya gelmiştir. Söz konusu dönemde Ermenistan'da yaşanan iktidar değişimi ve cumhurbaşkanı seçilen Koçaryan'ın katı tutumu, ateşkes sürecini başarısız kılmıştır. Bunun üzerine 2001 yılı Nisan ayı itibarıyla ABD'nin arabuluculuk çalışmaları başlamıştır. ABD tarafından yayımlanan 'Karabağ Sorununun Geçmişine Dair' raporda Ermenistan ordusunun Azerbaycan topraklarında gerçekleştirdiği işgallere vurgu yapılmıştır. ABD girişiyle, Azerbaycan ve Ermenistan'ın, AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının yer aldığı bir görüşme gerçekleştirilmiş; ancak görüşmede çatışma çözümüne ilişkin bir sonuç sağlanamamıştır.¹⁷²

2.1.3.2. AGİK/AGİT Kapsamında Ateşkes Faaliyetleri

Dağlık Karabağ ihtilafında, Azerbaycan toprak bütünlüğü ve egemenliği dâhilinde sağlanması hedeflenen çözüm sürecinde, AGİT çalışmaları önemli bir yer tutmuştur. İhtilafın uluslararası dünya kamuoyunda ele alınmasında, ülkeler arası görüşmelerin sürdürülmesinde ve uluslararası kuruluşlar nezdinde konuya ilişkin kararlar yayımlanmasında AGİT Minsk Grubu faaliyetleri etkili olmuştur. Türkiye'nin kurucu üyelerinden biri olduğu AGİT, üye devletlerinin demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı konularında çabalarına destek sağlamak amacıyla, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) adı altında ve konferans diplomasisi şeklinde ortaya çıkmış, 1994 yılında gerçekleşen Budapeşte Zirvesi'nde uluslararası bir teşkilat halini almıştır.¹⁷³

Azerbaycan Cumhuriyeti, 20 Ocak 1992'de, Ermenistan Cumhuriyeti 30 Ocak 1992'de AGİK'ye üye olmuştur. 30 Ocak 1992'de Prag'da gerçekleştirilen AGİT toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan meselesi uluslararası boyutta değerlendirilmiştir. Akabinde 24 Mart 1992'de Helsinki'de yapılan AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi'nde söz konusu ihtilaf gündeme alınmış ve Belorusya'nın başkenti Minsk'te Dağlık Karabağ ihtilafının çözümü için, 1992 yılı Temmuz ayında, Azerbaycan, Ermenistan, Almanya, ABD,

¹⁷²<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357523&/T%C3%BCrkiye%C3%BCnyas%C4%B1n%C4%B1n-Kanayan-Yaras%C4%B1:-Karaba%C4%9F/-Araz-Aslanl%C4%B1-> , (erişim tarihi: 14.05.2018).

¹⁷³ http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit_.tr.mfa, (erişim tarihi: 13.05.2018).

Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Türkiye, Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti olarak on bir ülkenin katılımıyla konferans düzenlenmesine karar verilmiştir. Minsk Konferansı'nın koordinatörlük vazifesi İtalya'ya verilmiştir. AGİT kapsamındaki bahsi geçen girişim, BM Güvenlik Konseyi tarafından desteklenmiştir. 21 Mayıs 1992'de Helsinki'de yapılan AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi toplantısında Ermenistan'ın Azerbaycan'daki işgal faaliyetleri ele alınmıştır. ABD temsilcisi tarafından, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunan ve bölgedeki yabancı askeri güçlerin çekilmesini gerektiğini ileri süren tasarı sunulmuş ve bu tasarı Ermenistan dışında 51 ülke tarafından onaylanmıştır. Oy birliği elde edilemeyen söz konusu tasarı karara dönüşmemiştir.¹⁷⁴

4 Haziran 1993'te, İtalya'nın başkenti Roma'da, BM Genel Sekreterliği gözlemcilerinin de iştirakiyle Minsk Grubu üyesi devletler bir araya gelmişlerdir. Söz konusu toplantıda, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının uygulanması, Ermenilerin Kelbecer'i boşaltması ve AGİK çerçevesinde görüşmelerin sürdürülmesi hususları ele alınmıştır. Ancak bu toplantı neticesinde de istenilen sonuç alınamamıştır.¹⁷⁵ Dağlık Karabağ ihtilafının çözümü için aracılık yapan uluslararası kuruluşların ilk başarısı, 12 Mayıs 1994'te Bişkek'te imzalanan ateşkes olmuştur.¹⁷⁶

2.1.3.3. Birleşmiş Milletler (BM) Kararları

BM Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan'daki işgal faaliyetlerini önlemeye yönelik, 1993 yılında yayımlanan 822, 853, 874 ve 884 sayılı dört önemli kararı bulunmaktadır:

- 20 Nisan 1993 tarihli ve 822 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'nda çatışmaların sona erdirilmesi, Kelbecer ve diğer işgal altındaki topraklardan Ermeni birliklerinin geri çekilmesi, AGİT Minsk Grubu çerçevesinde barış görüşmelerinin sürdürülmesi ve de egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı gösterilmesi hususları yer almıştır. Karar'da ihlal halinde uygulanacak yaptırımların bulunmaması önemli eksiklik teşkil etmiştir. Nitekim Kelbecer işgali durdurulamamış, verilen can ve mal kayıpları önlenememiştir. Bunun üzerine Azerbaycan ve Türkiye merkezli bir BM Güvenlik Konseyi görüşmesi yapılarak 1993'te ikinci bir karar alınmıştır.¹⁷⁷
- 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'nda Azerbaycan egemenliğine vurgu yapılarak, sivil halka ve yerleşim yerlerine yapılan silahlı saldırılar kınanmıştır. İşgalci güçlerin söz konusu bölgeden geri çekilmesi gerektiği hususunda

¹⁷⁴ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 52-53.

¹⁷⁵ <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syf=357523&/T%C3%BCrkD%C3%BCnyas%C4%B1n%C4%B1n-Kanayan-Yaras%C4%B1-Karaba%C4%9F/-Araz-Aslanlı%C4%B1-> (erişim tarihi: 14.05.2018).

¹⁷⁶ Guluyev, 2003: 37.

¹⁷⁷ Cafersoy, 2001: 85-86.

uyarıda bulunulmuştur. Bu Karar, Azerbaycan toprak bütünlüğünün desteklenmesi açısından önem arz etmekle birlikte Ermeni işgallerinin önlenmesi açısından yeterli olmamıştır. Cebail, Fuzuli, Kubatlı, Horadiz gibi illerde Ermeni işgalleri devam etmiş ve bu durum Azerbaycan'da iç siyasi karışıklığı beraberinde getirmiş ve Elçibey iktidarının sona ermesine yol açmıştır.¹⁷⁸

- 14 Ekim 1993 tarihli ve 874 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'nda Minsk Grubu çalışmalarının daha etkili hale getirilmesi ve işgalin sona erdirilmesi bildirilmiştir. Ancak Minsk görüşmeleri müzakere sürecinde kalmış ve Ermeniler 28 Ekim- 1 Kasım 1993 tarihlerinde Zengilan bölgesini işgal ederek Dağlık Karabağ'da tam bir hakimiyet sağlamışlardır.¹⁷⁹
- 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'nda ise, iki devlet arasındaki çatışmanın bölgesel sonuçlarına vurgu yapılmış, Zengilan ve Horadiz işgalleri kınanmıştır. İşgalin durdurulması, ateşkesin devamı için Minsk grubu öncülüğünde müzakerelerle çözüm sağlanması istenmiştir. 1993 yılı sonlarına doğru çatışmalar azalarak da olsa devam etmiş, söz konusu Karar'a Ermeniler tarafından riayet edilmemiştir. Azerbaycan- Ermenistan arasında ateşkes sağlamaya yönelik girişimler 1994 yılında AGİT faaliyetleri ve diğer devletlerin arabuluculuk çalışmaları doğrultusunda gerçekleşmiştir.¹⁸⁰

2.2. Dağlık Karabağ İhtilafının Azerbaycan- Türkiye İlişkilerine Etkisi

1988 yılı Şubat ayı itibariyle başlayan, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne aykırı olarak gelişen, bölgesel ve uluslararası bir nitelik kazanan Dağlık Karabağ ihtilafı, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerine yön veren parametrelerden biri olmuştur. Türkiye'nin Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin benimsediği strateji ve çözüm sürecinde aldığı rol, ikili ilişkilerin seyrini belirlemiştir. Bununla birlikte Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'a yönelik Türkiye'nin takındığı tutum, Türkiye- Azerbaycan ilişkilerinin hassas noktasını oluşturmuş; Türkiye'nin Ermenistan ile normalleşme yolunda attığı adımlar, Azerbaycan ile ilişkilerde büyük gerilimlere yol açmıştır.

2.2.1. Dağlık Karabağ İhtilafının Çözüm Sürecinde Türkiye'nin Rolü

Türkiye, Dağlık Karabağ ihtilafını SSCB'nin resmen dağıldığı 18 Aralık 1991 tarihine kadar SSCB'nin iç meselesi olarak yorumlamış ve SSCB'nin içişlerine karışmama prensibi

¹⁷⁸ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 60-61.

¹⁷⁹ İşyar, 2006: 264.

¹⁸⁰ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 63-64.

çerçevesinde bu konuda pasif bir politika izlemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanının ardından Dışişleri Bakanlığı nezdinde Türkiye'nin arabuluculuk girişiminden memnun kalacakları ifade etmesi üzerine, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı tarafından söz konusu hadisede arabuluculuk niyetinde olunmadığına ilişkin olumsuz bir açıklamada bulunulmuştur.¹⁸¹

Azerbaycan'ın birinci Cumhurbaşkanı Ayaz Müttelibov döneminde, toprak bütünlüğünü korumaya yönelik girişimler, Ermeni işgalleri karşısında başarısız olmuş ve Rusya'nın Ermenilere destek vermesi, Rus birliklerinin işgallere doğrudan katılması Azerbaycan'ı Ermeniler karşısında güçsüz kılmıştır. Ermeni meselesinde Azerbaycan'ın İran'ın arabuluculuğuna ilişkin talepleri de İran'ın belirli dönemlerde Ermenileri destekleyen tutarsız girişimleri nedeniyle sonuç vermemiştir.¹⁸² İran'ın arabulucu rolünden rahatsızlık duyan Türkiye, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ meselesinde Rusya etkisini biran evvel bertaraf etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Nitekim Azerbaycan hükümetince, mevcut olanaklarla Ermeni saldırılarının durdurulamayacağını anlaşılması üzerine, uluslararası müdahalenin gerekliliği kabul edilmiştir. Türkiye ve Azerbaycan, sorunun AGİK kapsamında çözülmesi hususunda hemfikir olmuştur.¹⁸³ BM ile AGİK nezdinde birtakım çalışmalar başlatılmış ve Dağlık Karabağ'a gönderilen inceleme heyeti bölgeye yönelik tespitlerde bulunmuştur. Böylelikle Ayaz Müttelibov'un Dağlık Karabağ meselesine ilişkin Batı'ya dönük stratejik adımı başarılı sonuç vermiş ve Dağlık Karabağ meselesi dünya kamuoyu gündemine taşınmıştır.¹⁸⁴

25-26 Şubat 1992'de Ermenilerin Hocalı kentine yaptığı saldırı, Dağlık Karabağ savaşının seyrini değiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ani, düzensiz Ermeni saldırıları yerine Azerbaycan'a yönelik planlı ve Kızılordu birliklerinin de yer aldığı örgütlü bir işgal faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu durum karşısında Türkiye, tarafsız siyasetinden ödün vererek Ermenilere yönelik söylemlerini sertleştirmiştir.¹⁸⁵ Türkiye hükümeti Ermeni saldırılarının devamı halinde hareketsiz kalınmayacağını açıkça beyan etmiştir. Buna karşılık Ermeniler ise diaspora aracılığıyla Türklerin 1915'te tehcir esnasında Ermenilere soykırım yaptığı tezini tekrar gündeme taşımıştır. Dolayısıyla bu süreçte Türkiye- Ermenistan arasındaki gerilimin tırmandığını ve Ermeni meselesine dair Azerbaycan- Türkiye arasındaki dayanışmanın arttığını söylemek mümkündür.¹⁸⁶ Türkiye'nin aktif girişimleri neticesinde, 24

¹⁸¹ Cafersoy, 2001: 126-127.

¹⁸² Cafersoy, 2001: 77-78.

¹⁸³ İşyar, 2006: 248.

¹⁸⁴ Yılmaz, R. (2010): 73.

¹⁸⁵ İşyar, 2006: 249.

¹⁸⁶ İşyar, 2006: 249.

Mart 1992 tarihinde AGİK Helsinki zirvesinde, Dağlık Karabağ'da barışın sağlanması için uluslararası Minsk Konferansı gerçekleştirilmesine ve Türkiye'nin de dâhil olduğu on bir ülke ile Minsk Grubu kurulmasına ilişkin kararlar alınmıştır.¹⁸⁷ Ancak bu girişimler Ermeni işgallerini önleyememiş, Mayıs ayında Şuşa ve Laçın Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Azerbaycan'da art arda yaşanan toprak kayıpları, Müttelibov iktidarının Dağlık Karabağ sorununda başarısızlığı olarak yorumlanmış ve Müttelibov iktidarının sonunu getiren muhalif baskıları arttırmıştır.¹⁸⁸

Ermeni saldırılarının 1992 yılı Mayıs ayı sonlarına doğru Nahçıvan'a doğru yayılması Nahçıvan'ın garantörü olan Türkiye'de büyük yankı uyandırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, Ermenilerin saldırılarına son vermemesi halinde neticelerine katlanacağını belirtmiş; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ise Nahçıvan'a Türk askeri gönderme hususu gündeme taşıyarak, Laçın ile Şuşa'nın Azerbaycan'a geri verilmesine dair Ermenilere çağrıda bulunmuştur. Türkiye'nin açıklamalarına istinaden BDT güçleri komutanı Yevgeny Shoposhnikov, 20 Mayıs 1992'de yaptığı açıklamada, Türkiye'nin askeri müdahalesi halinde 3. Dünya Savaşının çıkabileceği öne sürmüştür. Nitekim Türkiye, NATO'ya üye olup, örgütün kurucu antlaşmasının 5 inci maddesinde, Türkiye'ye olası müdahalenin tüm NATO ülkelerine, en başta ABD'ye karşı yapılmış sayılacağı hükme alınmıştır. Rusya'nın tepkisi karşısında, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın aksine, ihtiyatlı ve yatıştırıcı bir siyaset izleme taraftarı olmuş, 25-26 Mayıs 1992 tarihlerinde gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde Nahçıvan'da askeri müdahalede bulunulmayacağına dair Rusya'ya garanti vermiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Demirel, Türkiye politikasını barışçı olarak tanımlamış, bölgeye askeri müdahalenin Müslüman-Hristiyan çatışmasına mahal vereceğini ve Türkiye'nin bölgesel etkinliğini tamamen yok edeceğini savunmuştur. Bu görüş çerçevesinde Türkiye, bölgeye silahlı yardımda bulunmaktan ve askeri açıdan müdahil olmaktan kaçınmıştır.¹⁸⁹

7 Haziran 1992'de iktidara gelen ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey¹⁹⁰ döneminde, Türkiye'nin Dağlık Karabağ ihtilafının çözüm sürecinde daha fazla rol alma ve bölgesel etkinliğini artırma imkanı oluşmuştur. Cumhurbaşkanı Elçibey, söz konusu ihtilafa ilişkin tüm barış görüşmelerinde Türkiye'nin de bulunması için büyük çaba göstermiştir. Elçibey iktidarı, Rusya ve İran'la ilişkilerine mesafe koyarken, Türkiye ile güvenlik ve enerji konuları başta olmak üzere birçok alanda stratejik işbirliğini hedeflenmiş, bu doğrultuda

¹⁸⁷ Cafersoy, 2001: 128.

¹⁸⁸ Yılmaz, R. (2010): 73.

¹⁸⁹ İşyar, 2006: 252-253.

¹⁹⁰ Cafersoy, 2001: 46.

Türkiye öncelikli projeler ileri sürülmüştür. Ancak bilhassa enerji alanında, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişimi için önem arz eden projeler, Dağlık Karabağ ihtilafının oluşturduğu güven zayıflığı nedeniyle hayata geçirilememiştir. Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dünya pazarlarına taşınabilmesi için boru hatlarının Ermenistan, İran ya da Gürcistan'dan geçmesi gerekmiş; çatışmaların yaşandığı Dağlık Karabağ coğrafyasının üç güzergahın tam ortasında bulunması da projelerde pay sahibi Batılı şirketleri tedirgin etmiştir. İran'ın Tebriz şehri üzerinden Nahçıvan'ın Sadarak bölgesine oradan da Türkiye'ye petrol taşınmasına dair, Türkiye'nin önerdiği boru hattı güzergahının gerçekleşme ihtimali ise, Türkiye- Azerbaycan sınırında stratejik öneme haiz olan Sadarak Bölgesine Rus birliklerinin saldırması üzerine son bulmuştur. Elçibey, Ermenistan üzerinden geçerek Türkiye sınırlarına gidecek boru hattı projelerini de desteklemiş, bu şekilde Ermenistan'ın kazançlı çıkacağını ve Dağlık Karabağ'da savaşın son bulacağını ileri sürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Demirel de söz konusu barış boru hattını desteklediğini belirtmiştir.¹⁹¹

Türkiye, Azerbaycan- Ermenistan uzlaşmasına en büyük engel teşkil eden ulusçu ve Türk karşıtı Ermeni gruplarını yatıştırmak ve Ermenistan ile ikili ilişkileri düzeltmek adına, 1992 yılının Eylül ayında Ermenistan'a 100 bin ton buğday satışına ilişkin karar almış ve Kasım ayında buğday satışına başlamıştır. Buna ilaveten Türkiye, 1992-1993 kış mevsimi boyunca Ermenistan'a 300 milyon kilovat /saatlik elektrik satışı yapacağı hususunda enerji antlaşması imzalamıştır. Ancak Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik bu tutumu, Azerbaycan'ın tepkisine yol açmış; Azerbaycan Dışişleri Bakanı, Türkiye- Ermenistan arasında imzalanan enerji antlaşmasını 'Azerbaycan'ın arkadan hançerlenmesi' olarak tanımlamıştır.¹⁹²

Türkiye Başbakanı Demirel'in, Türkiye'nin Azerbaycan ve Ermenistan ile aynı koşullarda yakın ilişkiler kurma hedefini beyan ettiği 27 Mart 1993 tarihinde Kelbecer'in Ermeni işgaline uğraması, Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik ılımlı tavrını değiştirmiştir. Başbakan Demirel 'Azerbaycan'ı asla yalnız bırakmayacağız' diyerek Türkiye'nin Dağlık Karabağ hadisesinde Azerbaycan'ın tarafında olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Türk hükümeti, 3 Nisan 1993'te Ermenistan'a giden tüm insani ve diğer türdeki yardımların sınırlardan geçişini durdurmuş ve Ermeni saldırganlığı karşısında askeri önlemler dahil her türlü önlemi alacaklarını ilan etmiştir. Ne var ki Ermeni saldırılarına karşısında Türkiye Azerbaycan'a, protestoların ve Ermenistan'a yönelik uygulanan katı siyasetin ötesinde, askeri mahiyette bir destek sağlamamıştır. Azerbaycan'ın Kelbecer istilası esnasında yaralananları ve sivilleri bölgeden çıkarmak amacıyla Türkiye'den istediği helikopter, askeri müdahale olarak algılanır

¹⁹¹ İşyar, 2006: 256-257.

¹⁹² Cafersoy, 2001: 129.

gerekçesiyle Türk hükümeti tarafından reddedilmiştir. Bu durum Azerbaycan'da, Türkiye yanlısı Elçibey'e yönelik muhalif baskıyı arttırırken, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinin gerilmesine yol açmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 13-16 Nisan 1993'te gerçekleştirdiği Bakü ziyareti sırasında ikili ilişkilerdeki söz konusu gerginliği azaltmak adına iki ülke arasında askeri bir ittifakın mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Ancak Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel'in benimsediği barışçı ve pasif siyaset ile Başbakan Özal'in öne sürdüğü aktif siyaset birbiriyle çelişmiş ve Türkiye'nin bu muğlak tutumu Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişimine ket vurmuştur. Türkiye'nin bölge müdahale etmesi riski karşısında ise Rusya'nın aldığı tedbir doğrultusunda Rus ordusuna bağlı birlikler güçlenmeye devam etmiştir.¹⁹³

Türkiye, Azerbaycan ve diğer 16 ülke ile 28-29 Nisan 1993 tarihlerine AGİK Prag toplantısı gerçekleştirilmiş ve toplantıda barış görüşmelerinin devamı için Ermenistan'ın Kelbecer'i boşaltması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak Ermenistan Kelbecer'den geri çekilme fikrini kabul etmemiştir. Bunun üzerine Azerbaycan ile Türkiye'nin gayretleriyle 30 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi'nde Azerbaycan'daki çatışmalar ile Kelbecer meselesi konuşulmuş ve 15 üyenin oybirliğiyle 822 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı kabul edilmiştir. Söz konusu Karar, Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin ilk uluslararası karar olup, Dağlık Karabağ savaşının endişe verici boyutlarına dünya kamuoyunun dikkatini çekmesi bakımından önem taşımıştır.¹⁹⁴

4 Haziran 1993'te gerçekleşen Suret Hüseyinov darbesi neticesinde Elçibey iktidarı son bulmuş ve Azerbaycan'da 3 Ekim itibarıyla resmi olarak Haydar Aliyev dönemi başlamıştır.¹⁹⁵ Haydar Aliyev iktidarının öncelik verdiği konulardan biri de Dağlık Karabağ ihtilafı olmuştur.¹⁹⁶ Nitekim Ekim- Kasım 1993 tarihlerinde Ermeni işgalleri devam etmiş ve ihtilafa yönelik alınan BM Güvenlik Konseyi Kararları, diğer devletler nezdinde sürdürülen arabuluculuk girişimleri işgalleri önleyememiştir.¹⁹⁷ Türkiye, BM Güvenlik Konseyi Kararlarının müeyyide içermemesi hususuna dikkat çekmiş ve riayet edilmediği takdirde uygulanacak yaptırımların kararlar kapsamında belirtilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Rusya'nın veto yetkisinin ve etkinliğinin olduğu bu mücadele sürecinde Türkiye'nin önerisi gerçekleştirilememiştir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruma yolunda Türkiye, Ermenistan'ın kınanması için konunun BM Güvenlik Konseyi nezdinde uluslararası gündeme

¹⁹³ İşyar, 2006: 259, 260.

¹⁹⁴ İşyar, 2006: 261.

¹⁹⁵ Alkan, 2010: 60.

¹⁹⁶ Demir, 2004: 723.

¹⁹⁷ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 60-61.

taşınmasında, ihtilafa yönelik BM Güvenlik Konseyi Kararlarının çıkarılmasında rol oynamıştır. Bununla birlikte Türkiye, kurucu üye olduğu AGİK kapsamında ateşkesin sağlanması taraftarı olmuş ve bölgeye askeri müdahalede bulunmaktan kaçınmıştır. Ayrıca Türkiye yetkililerince Ermenistan'a Azerbaycan topraklarında işgallerini devam ettirdiği sürece Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmeyeceği ve Türk kapısının kendilerine açılmayacağı hususu her fırsatta duyurulmuştur. Azerbaycan, Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik bu tutumunu desteklemiş ve Türkiye'nin mücadele sürecinde daha aktif rol almasını talep etmiştir.¹⁹⁸

15 Ekim 2003 tarihinde Azerbaycan'da iktidara gelen dördüncü Cumhurbaşkanı İlham Aliyev döneminde de Azerbaycan dış politikasının temel konularından biri Dağlık Karabağ ihtilafı olmuştur. İlham Aliyev verdiği demeçlerde, ihtilafın Azerbaycan toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüleceğini, diplomatik çalışmalar sonuç vermezse, gerektiği takdirde diğer yöntemlere başvurulacağını dile getirmiştir.¹⁹⁹ Diğer taraftan, İlham Aliyev, BM toplantısındaki ilk konuşmasında, BM nezdinde bir reforma gidilmesi ve söz konusu kurum kararlarının ifası için bir mekanizma oluşturulması gerekliliğine vurgu yapmıştır.²⁰⁰

2004 yılı itibariyle Prag süreci çerçevesinde Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları arasında doğrudan görüşmeler başlamıştır. 25 Ocak 2005 tarihli ve 1416 sayılı Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Kararı'nda ise Azerbaycan topraklarının büyük bir bölümünün işgal edildiği teyit edilmiş, mülteci durumuna düşürülenlerin topraklarına geri dönme hakkına vurgu yapılmış, BM Kararlarına uyulması, bu doğrultuda askeri kuvvetlerin bölgeden çıkarılması gerektiği ifade edilmiştir. 2006 ve 2008 yıllarında BM Genel Kurulu'nda konuya ilişkin tavsiye nitelikli kararlar alınmış ve ihtilafın etkilerine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. 2009 yılında Azerbaycan- Ermenistan görüşmeleri yoğunluk kazanmış, ardından bu görüşmeler Rusya, İran ve diğer arabulucu devletler nezdinde devam ettirilmiştir. Ancak Azerbaycan- Ermenistan çatışmasında günümüze dek sonuç getiren ve hukuki ihlalleri yok eden bir gelişme yaşanmamıştır.²⁰¹ 2017 yılının Eylül ayında Newyork'ta düzenlenen BM'nin 72 nci Genel Kurul toplantısında konuşma yapan İlham Aliyev, Dağlık Karabağ ihtilafındaki çözümsüzlüğe ve BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmıyor olmasına dikkat çekerek, işgal edilen topraklarda can kaybının devam ettiğini belirtmiştir.²⁰²

¹⁹⁸ İşyar, 2006: 263-264, 266, 274.

¹⁹⁹ <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&pid=10&lang=tr>, (erişim tarihi: 14.10.2017).

²⁰⁰ Guluyev, 2003: 37.

²⁰¹ http://www.virtualkarabakh.az/read.php?lang=4&menu=135&id=1569#.Wv_oKDSFPIU (erişim tarihi: 12.05.2018);

²⁰² <http://www.haber3hilal.com/dunya/aliyev-bmgk-kararlari-24-yildir-bizim-icin-uygulanmiyor-h29420.html> (erişim tarihi: 08.05.2018)

2.2.2. Türkiye'nin Ermenistan ile Normalleşme Siyaseti ve Azerbaycan- Türkiye İlişkilerinde Güven Krizi

Dağlık Karabağ ihtilafında Türkiye, uluslararası işbirliği çerçevesinde ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü gözetilerek meselenin çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda AGİT bünyesinde konunun uluslararası kamuoyunun gündeme alınması noktasında çaba sarf etmiştir.²⁰³ Ancak Türkiye'nin 2002 yılı itibarıyla benimsediği 'komşularla sıfır sorun politikası' gereği 2008 ve 2009 yıllarında Ermenistan'a yönelik normalleşme adımlarını atması, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinde güven bunalımına yol açmıştır.²⁰⁴

2008 yılı Temmuz ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, resmi davet üzerine iki ülke milli takımlarının oynayacağı maçı izlemek üzere Ermenistan'a gitmesi, iki ülke arasında futbol diplomasisini başlatmıştır. 2008 yılında Türkiye- Ermenistan arasında gerçekleştirilen gizli diplomatik görüşmeler, 2009 yılında da sürdürülmüştür. ABD'nin de desteklediği, ABD Devlet Başkanı Barack Obama'nın seçim konuşmalarında dile getirdiği bu yakınlaşma, Azerbaycan'da rahatsızlık uyandırmıştır. Türkiye'nin sınır kapılarını Ermenistan'a açması ihtimali karşısında Azerbaycan kamuoyunda tepkiler yükselmeye başlamıştır. 6- 7 Nisan 2009 tarihinde İstanbul'da yapılan Medeniyetler İttifakı Toplantısına Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in iştirak etmemesi, Türkiye'ye gösterdiği tepki olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁵

10 Ekim 2009 tarihinde Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin tesisi amacıyla imzalanan protokol, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinde gerilimi arttırmıştır. Ermenistan ile normalleşme sürecine bağlı olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev yaptığı bir konuşmada, Türkiye- Ermenistan sınırların Kelbecer'in işgali üzerine kapatıldığı, ancak Kelbecer'in bağımsızlığından sonra açılması gerektiği dile getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ise, Azerbaycan ile gerginliği yok etmek üzere yaptıkları üst düzey açıklamalarda, Dağlık Karabağ'da işgal sonlanmadan sınırların açılmayacağına dair garanti vermiştir. Türkiye'de hükümetin ve muhalif kesimin bu konuda sarf ettikleri ortak ve net ifadeler, Azerbaycan'daki güvensizlik ortamını kırmıştır. Ancak Türkiye- Azerbaycan arasında Ermeni meselesi kaynaklı gerilim, iki ülkenin diğer alanlardaki ilişkilerine de yansımıştır.²⁰⁶

²⁰³ Behar, 1994: 250.

²⁰⁴ Asker, 2010: 45.

²⁰⁵ <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/750-sarkisyan-dan-%EF%BF%BDfutbol-diplomasisi-ne-darbe-turkiye-ermenistan-iliskilerinde-son-gelistmeler> (erişim tarihi: 18.02.2018).

²⁰⁶ Veliyev, 2010: 17,18.

Türkiye'nin Ermenistan açılımının akabinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından, Türkiye'nin Şahdeniz projesinden aldığı doğal gaz fiyatının piyasa fiyatı ve sözleşme yükümlülükleri esasında yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ileri sürmüştür. BOTAŞ ve SOCAR nezdinde sürdürülen fiyat görüşmeleri, Bakanlar düzeyine çıkarılmış ve Azerbaycan, Türkiye'nin Rusya'dan aldığı doğal gaz fiyatının üzerinde (300 dolar/metreküp) ödeme yapması hususunda talepte bulunmuştur. Türkiye'nin her yıl metreküp üzerinden 120 dolar üzerinden ödenmesi gereken para 720 milyon dolar iken yeni ücret mukabili para, 1.8 milyar dolar olmuştur. Söz konusu fiyatlandırmanın 15 Nisan 2008 tarihi itibarıyla geçerli olması ise Türkiye açısından 1.7 milyar dolarlık borç meydana getirmiştir.²⁰⁷

²⁰⁷ Asker, 2010: 49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

Bir ülkenin siyasi geleceği, o ülkenin ekonomik gücüne ve ekonomisinin gelişimine bağlı şekillenmektedir. Ülkeler arası siyasi ilişkiler de ekonomik, dolayısıyla enerji alanında ilişkilere paralel olarak ilerlemektedir. Günümüzde dünya ekonomik sistemin gelişmesi ve genişlemesi, enerji kaynaklarının sürekli, hızlı ve güvenilir bir şekilde temin edilmesine bağlıdır. Dolayısıyla enerji güvenliği, enerji politikalarının en temel unsurunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda enerji talep eden devletler, enerji arz güvenliğini sağlayacak stratejiler belirlerken; enerji arz eden devletler de kaynaklarını sunabileceği devletleri ve yöntemleri esas alan stratejiler ortaya koymaktadır.²⁰⁸

Uluslararası enerji projeleri için 1991 yılı, milat niteliğinde olmuştur. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından soğuk savaş şartları sona ermiş, uluslararası sistemde çok aktörlü yeni bir süreç başlamıştır. Zengin enerji kaynaklarına ve enerji potansiyeline sahip olan Hazar bölgesi devletlerinin uluslararası sisteme entegrasyon süreci ve enerji alanında ikili- çok taraflı işbirliği dönemi başlamıştır. Söz konusu Türk Cumhuriyetlerinin kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırma noktasında farklı projeler üretilmiş, bu ülkelerle enerji alanında stratejik işbirliği tesis edilmeye çalışılmış ve küresel/bölgesel güçler tarafından kaynaklar üzerinde uzun süreli nüfuz mücadelesi yaşanmıştır.²⁰⁹

Hazar bölgesinde zengin enerji kaynakları ile öne çıkan ve Avrupa- Asya arasında bağlantıyı tesis edebilecek konumda olan ülkelerden biri Azerbaycan olmuştur.²¹⁰ Azerbaycan ile yapılan enerji konulu antlaşmalarda, ülke kaynakların dünya piyasalarına ulaştırılması hususunda sorun yaşanmıştır. Hazar denizinin açık denizlerle doğrudan bağlantısı olmayışı, mevcut boru hatlarının kapasitesinin yetersizliği, arz edilen enerji kaynağının naklinde yeni hatların inşasını zorunlu kılmıştır. Ancak, Hazar kaynaklarını Batıya taşıyan bütün enerji hatlarının Rusya üzerinden geçmesi, gerçekleştirilecek yeni projelerde Rusya tekelinin kırılması zorunluluğunu getirmiştir.²¹¹ Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfaz Elçibey döneminde, 1992 yılında, uluslararası petrol şirketler ile imzalanan ilk petrol antlaşmaları aracılığıyla Azerbaycan kaynaklarının dünya piyasasına ulaştırılmasında güzergah belirleme çalışmalarına başlanmıştır. Siyasi konjonktürle birlikte uzayan bu süreç, Bakü- Tiflis- Ceyhan

²⁰⁸ Sevim, 2013: 7.

²⁰⁹ Bağırzade, 2014: 6-7.

²¹⁰ Yüce, 2006: 249.

²¹¹ Şen, 2009: 56, 57.

(BTC) güzergahının petrol ana ihracat boru hattı olarak seçilmesiyle neticelenmiştir. BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi (BTC HPBP), Avrupa- Asya arasında doğrudan bir enerji koridoru oluştururken; petrolü ihracat eden Azerbaycan, topraklarından geçtiği Türkiye için ekonomik, stratejik ve politik getiriler sağlamıştır.²¹²

Enerji alanında Rusya tekeli ortadan kaldıran ve transit ülkelerin refahı açısından yeni bir dönemi başlatan, önemli enerji antlaşmaları mukabili gerçekleştirilen söz konusu proje, yeni enerji antlaşmalarının önünü açmıştır. BTC HPBH'na paralel çekilen Bakü- Tiflis- Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattı, 2017 yılında faaliyete geçen Bakü- Tiflis- Kars (BTK) Demiryolu Hattı Projesi ve 2018 yılı Haziran ayında faaliyete geçmesi beklenen TANAP projesi, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerini farklı bir boyuta taşımıştır. Karadeniz ve Hazar havzalarının önemli iki ülkesi olan Türkiye ve Azerbaycan'ın ortaklığındaki enerji projeleri, iki ülke kalkınmasında, ikili ilişkilerin gelişerek stratejik ortaklık düzeyine ulaşmasında büyük önem arz etmiştir.²¹³

3.1. Azerbaycan- Türkiye Enerji Stratejilerinde İkili İlişkilerin Önemi

3.1.1. Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi

Stratejik ve jeopolitik konumunun yanı sıra doğal enerji kaynakları ile Güney Kafkasya'da önemli bir yer tutan Azerbaycan, Hazar havzasının Kuzey denizinin rezervlerinin yaklaşık iki katına tekabül eden %30 oranında petrol rezervine sahiptir.²¹⁴ Ancak Azerbaycan ve Ermenistan arasında uzun süre devam eden savaş, Azerbaycan ekonomisine önemli oranda zarar verirken; ülkede 1991 sonrası yaşanan tam bağımsızlığa geçiş süreci, ülkeyi siyasi ve mali açıdan güç durumda bırakmıştır. Bu duruma bağlı olarak Azerbaycan, bir müddet yabancı yatırımcılar açısından risk olarak algılanmıştır.²¹⁵ 1993 yılı ortalarından itibaren Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik koşulların düzelmesiyle Azerbaycan hükümeti tarafından çeşitli enerji stratejileri geliştirilmeye başlanmıştır. Azerbaycan'ın bağımsız enerji politikasına olanak sağlayacak enerji stratejilerinin temelinde, enerji üretimi, satışı ve ulaşım hatları noktasında alternatiflere sahip olma amacı bulunmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının dünya pazarında tanınması da önem arz etmekte olup, bu durum, ülkede yabancı sermaye yatırımlarını artmasını

²¹² Aras, 2001: 58, 101.

²¹³ Bağırzade, 2014: 4, 14, 15.

²¹⁴ Mangaltepe, 2006: 253.

²¹⁵ http://insamer.com/tr/azerbaycan-enerji-politikalari-ve-turkiye-ile-is-birligi_430.html, (erişim tarihi: 20.10.2017).

sağlayacak ve uluslararası antlaşmalarla söz konusu kaynakların dünya piyasasına sunulmasını kolaylaştıracaktır.²¹⁶

3.1.1.1. Petrol Stratejisi

Azerbaycan, dünya çapında petrol üreten ülkeler arasında, uzun yıllar boyunca ilk sıralarda yer almıştır. Azerbaycan petrol rezervlerinin büyük kısmı Hazar Denizi ve onun çevresinde konumlanmıştır. (%47.7). Bu rezerv bölgesinin ardından rezerv hacmine göre, Kura- Aras ovası (%26.2), Abşeron Yarımadası (%10.6) ve Guba- Siyazen Bölgesi (% 6.7) gelmektedir.²¹⁷

Azerbaycan'da ilk petrol rafinerisi 1859 yılında Bakü'de kurulmuş, petrol rafineri sayısı 1867'de 15'e çıkmıştır. 1873 yılında Abşeron yarımadasında başlayan petrol arama ve çıkarma çalışmaları neticesinde Ramani, Sabunci, Balahani ve Bibiheybet petrol alanlarında 12 yıl içinde 6.2 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında dünya pazarlarında petrol talebindeki artış, Azerbaycan petrol üretiminde de büyük artış yaratmıştır. Bölgede 1880'de 1 milyon ton, 1890'da 4 milyon petrol üretilmiştir. Buna bağlı olarak 19 uncu yüzyıl sonu ve 20 nci yüzyıl başlarında dünyanın en fazla petrol üreten ülkesi Azerbaycan olmuştur. Nitekim Azerbaycan'da 1900'lü yılların başında Rusya'da üretilen petrolün %95'ine, dünyada üretilen petrolün ise %50'sine tekabül eden, yıllık 10 milyon tonun üzerinde petrol üretimi gerçekleşmiştir. Sonraki on yılda bağımsızlık mücadeleleri (1918-1920) ve savaşlar nedeniyle Azerbaycan petrol üretiminde düşüş yaşanırken; Azerbaycan'ın 1920'de Sovyetler Birliği'ne dâhil olmasını takiben 1928 yılı itibariyle hızlı artışlar gözlemlenmiştir. 1930 yılında Sovyetler Birliği'nin petrol üretiminin %57'si Azerbaycan tarafından sağlanmıştır.²¹⁸

İkinci Dünya Savaşı'nda SSCB'nin artan petrol gereksinimi nedeniyle, 1941 yılında Azerbaycan petrol üretimi maksimum seviyede gerçekleşmiştir. SSCB'nin savaştan galip çıkmasının akabinde azalan petrol talebine binaen Azerbaycan petrol üretim miktarlarında düşüş yaşanmıştır. Bu doğrultuda, Azerbaycan'da 1941'de 25.4, 1942'de 15.8, 1943'te 12.6, 1944'te 11.8, 1945'te 10.4 milyon ton petrol üretilmiştir.²¹⁹ Petrol üretimindeki artışta siyasi gelişmeler olduğu kadar 1930 yılından itibaren farklı petrol yataklarından petrol çıkarılmaya başlanması da etkili olmuştur. 1950'li yıllar itibariyle denizden petrol üretiminin başlamasıyla, üretim miktarı 1965 yılına dek artış göstermiş ve 21.5 milyon

²¹⁶ Aslanlı, 2010: 14.

²¹⁷ Yüce, 2006: 166.

²¹⁸ Aras, 2001: 18-27.

²¹⁹ Aras, 2001: 27.

tona yükselmiştir. 1970’li yıllar itibariyle ise siyasi konjonktürün (Dağlık Karabağ savaşı, bağımsızlık mücadeleleri, ekonomik sorunlar) etkisiyle yetersiz kalan yatırımlar, kullanılan eski teknoloji neticesinde, ülkede petrol üretimi azalış göstermiştir. 1990 yılındaki Azerbaycan petrol üretimi 12,5 milyon tondan, 1992 yılında 11,2 milyon tona ve 1993 yılında ise 10.5 milyon tona kadar gerilemiştir.²²⁰

1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından zengin enerji kaynakları ile Batılı ülkelerin ilgi odağı olan Azerbaycan’da yaşanan geçiş süreci ve iktidar değişiklikleri, enerji yatırımlarının hayata geçirilmesine engel olmuştur. Azerbaycan’ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Müttelibov döneminde, enerji kaynaklarının geliştirilip araştırılmasına ilişkin gerçekleştirilmek istenen projelerde fon kaynakları yetersiz kalmıştır. Bu nedenle Batı’nın ülkede yatırım yapmasına sağlamak adına enerji projeleri 1991 yılının Ocak ayında ihaleye açılmıştır. Bp, Statoil, Amoco, Unocal ve diğer şirketler söz konusu ihaleye iştirak etmiştir. 1991 yılında Azerbaycan ile Amoco, Bp, Mc Dermott, Pennzoil, Ramco, Unocal, TPAO ve Statoil gibi şirketlerin bulunduğu bir grup yabancı şirket, Hazar Denizi’nde Azerbaycan’ın sahasında yer alan Çırağ ve Güneşli yataklarının iyileştirilmesi hususunda üç yıl süreli görüşmelere başlamışlardır. Ancak söz konusu görüşmeler, muhalif partilerin ve halkın baskısı karşısında Cumhurbaşkanı Müttelibov’un (6 Mart 1992’de) istifa etmesiyle sonuçsuz kalmıştır.²²¹

Ülke kalkınmasının ve siyasi bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlığın sağlanmasıyla mümkün olacağını düşünen, Azerbaycan’ın ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey döneminde, Azerbaycan’ın zengin enerji kaynaklarının işletilmesi yönünde çaba sarf edilmiş ve enerji görüşmelerine tekrar başlanılmıştır. Enerji alanında gerçekleştirilen görüşmeler ve varılan mutabakatlar dâhilinde alınan kararların ifasını sağlayacak bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu doğrultuda Azerneft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek, 13 Eylül 1992 tarihinde, ülkenin enerji politikasını uygulayacak Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic: SOCAR) kurulmuştur. 1 Ekim 1992’de SOCAR ile ABD’nin “Pennzoil Exploration and Production Company”, “Pennzoil Caspian Corporation” ve İskoçya’nın Ramco enerji şirketleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde Güneşli ve Neft Daşları yataklarında doğal gaz üretilmesine ilişkin ön anlaşma yapılmıştır. Ayrıca 2 Kasım 1992’de Elçibey hükümeti ile BP liderliğindeki Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (Azerbaijan International Operating Company-

²²⁰ Yüce, 2006: 166.

²²¹ Aras, 2001: 58.

AIOC) arasında petrol alanlarının geliştirilmesine ilişkin, SOCAR'ın %30'luk paya sahip olduğu bir anlaşma imzalanmıştır.²²²

Elçibey iktidarının devrilmesi üzerine, 1993 yılı Ekim ayında cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev, kendi iktidarı öncesinde Batılı petrol şirketleriyle yapılan petrol görüşmelerine ara vermiş, Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e indirilmesini sağlayacak boru hattı projesini askıya almıştır. Bu doğrultuda 23 Haziran 1993'te Bakanlar Konseyi, SOCAR'ın ulusal ve uluslararası bankalardaki bütün hesaplarını dondurma kararı almıştır.²²³ Rusya'yı karşısına almak istemeyen ve ilk etapta Rusya ile ilişkilere öncelik veren Haydar Aliyev, 1993 yılında Rusya yetkilileriyle petrol görüşmelerine başlamıştır. Söz konusu iki ülke arasında 23 Ekim 1993'te yapılan antlaşma ile Rus şirketi Lukoil'e Azerbaycan'ın egemenliğine giren Hazar sahasında petrol araştırmaları yapma hakkı tanınmıştır. Rusya 1991 sonrası benimsediği Azerbaycan ile yakınlaşma siyaseti gereği, Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle anlaşma yapmasına karşı çıkmıştır. Rusya'nın yatıştırılması ve ikna edilmesi adına, 4 Şubat 1994'te SOCAR, Azerbaycan, Lukoil şirketinin Azerbaycan'ın kendi hissesinden %10 pay alacağını konsorsiyum ortaklarına resmi olarak açıklamıştır. Enerji alanında ihtiyatlı bir politika izleyen ve ilk etapta Rusya'yı yatıştırmaya yönelik kararlar alan Cumhurbaşkanı Aliyev, ülkenin ekonomik kalkınmasının enerji alanında atılacak stratejik adımlarla mümkün olacağını bilincinde olmuştur. Bu nedenle Aliyev, özellikle 1994 yılı itibariyle Batılı devletlerle ortak projeleri de kapsayan bir enerji stratejisi geliştirmeye çalışmıştır. 1994-2001 yılları arasında Azerbaycan, 14 ülke ile 32 petrol antlaşması imzalamıştır. Söz konusu antlaşmalardan Azerbaycan petrolünün dünyaya tanıtılması açısından en önemlisi, Asrın Antlaşması (Mega Projesi)' olmuştur.²²⁴

Azerbaycan enerji stratejisinin temel ilkeleri, 20 Eylül 1994 tarihinde Bakü'de imzalanan "Asrın Anlaşması" olarak ifade edilen söz konusu Üretim Paylaşım Anlaşması ile ortaya koyulmuştur. Hazar Denizi'nde yer alan Azeri, Çırağ, Güneşli yataklarından petrol çıkarılması ve paylaşılmasına dair imzalanan bu antlaşmaya sekiz ülkeden (Azerbaycan, ABD, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, İngiltere, Suudi Arabistan) 13 şirket (SOCAR; Pennzoil-Amoco- Exxon- Unocal, Lukoil, Tpaö, Statoil, Itochu, Bp- Ramco, Delta, Mc Dermott) dâhil olmuştur.²²⁵ Yatırım bedeli 8 milyar dolara ulaşan proje kapsamında toplam üretilebilir petrol rezervlerinin 540 milyon ton olduğu öngörülmüştür.

²²² Aslanlı ve Hesenov, 2005: 86, 87.

²²³ Cafersoy, 2001: 126.

²²⁴ Yılmaz, 2011: 111.

²²⁵ http://insamer.com/tr/azerbaycan-enerji-politikalari-ve-turkiye-ile-is-birligi_430.html (erişim tarihi: 20.10.2017).

Bu doğrultuda, 30 yıl süreyle yürürlükte kalacak olan antlaşma dâhilinde 511 milyon ton petrol çıkarılması planlanmıştır. 258 milyon ton petrol ve petrol ile birlikte çıkarılan 55 milyar metreküp doğalgaz, Azerbaycan'a ait olacaktır. Söz konusu Antlaşma, 2 Aralık 1994'te Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanarak 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girmiştir. SOCAR'ın öncesinde belirlenen %30'luk payı, %10'nunu Lukoil'e devretmesinin akabinde %20'ye düşmüştür. 1995 yılının Şubat ayında SOCAR, payının ayrıca %5'ini ABD'nin Exxon şirketine ve %5'ini TPAO'ya devretmiştir. TPAO'nun projedeki payı böylelikle %6,75'e yükselmiştir.²²⁶

1995 yılının Şubat ayında, bahsi geçen petrol yataklarında petrol arama ve çıkarmada yetkili olması adına Azerbaijan International Operating Company (AIOC) kurulmuştur. 1995 yılında proje kapsamında 100 milyon dolar, 1996 yılında 600 milyon dolar sermaye yatırılmıştır. İlk petrol ise Çırağ sahasından erken üretim projesi ile 1997 yılının Kasım ayında üretilmeye başlanmıştır. Artan petrol üretimi, Batılı ülkelerin enerji talebi açısından önem arz ettiğinden Batılı ülkeler, projede yüksek oranda pay almışlardır. Konsorsiyumdaki en fazla pay sahibi olan BP, 1999 yılı itibariyle proje yönetimini üstlenmiştir.²²⁷

9 Ekim 1995'te Azerbaycan hükümetince erken petrol ihracı için karar verilen güzergâhlar Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk olmuştur. Söz konusu hatlar ile Azerbaycan'da erken üretime geçen petrol kuyularından çıkarılan petrol ihraç edilmiştir. Bakü- Supsa hattı, 1999 yılı itibariyle faaliyete geçmiş ve yıllık kullanım kapasitesi 6 milyon ton olmuştur. Bu hattın öngörülen maksimum kapasitesi ise 11 milyon tondur. Bakü-Novorossiysk hattı ise 1996 yılında yapılan anlaşmaların ardından 1997 yılı Kasım ayında faaliyete geçmiştir. Söz konusu hattın kapasitesi yıllık 5 milyon ton, öngörülen maksimum kapasitesi ise 17 milyon ton civarındadır. Bakü- Novorossiysk boru hattının ana ihraç boru hattı olmamasının temelinde siyasi, çevresel ve ekonomik koşullar yer almıştır. Novorossiysk limanının iklim koşullarından ötürü yılda 70 gün kullanım dışı kalması, tam kapasite çalıştığı zaman diliminde bu limandan kalkan tankerlerin İstanbul Boğazı'ndan geçmek durumunda olması ve dolayısıyla boğazlar çevresel tehdit oluşturması söz konusudur. Ayrıca Türkiye başta olmak üzere bölgesel güçlerin bu güzergâhlara karşı çıkmasının nedeni, Azerbaycan'ın Rusya'ya bağımlılığının artacak olmasıdır. Azerbaycan'ın enerji alanında, Rusya'dan bağımsız hareket edememesi Türkiye nazarında, Türkiye- Azerbaycan ilişkilerin gelişimine

²²⁶ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 90.

²²⁷ Tarihte Bugün 20 Eylül 1994 "Asrın Anlaşması" Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Hattı, <http://haberulkesi.com.tr/tarihte-bugun-20-eylul-1994-asrin-anlasmasibaku-tiflis-ceyhan-petrol-hatti/> (erişim tarihi: 20.04.2017).

de ket vuracak, riskli bir durum kabul edilmiştir. Diğer taraftan Azerbaycan petrol üretimindeki artış, bu kaynakların dış pazarlara Rusya tekeline kalmadan, piyasa değerinde ve yeterli kapasiteye sahip boru hatlarından petrolün taşınabilmesi ihtiyacını öne çıkarmıştır.²²⁸

Haydar Aliyev döneminde, siyasi ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak belirlenen Azerbaycan petrol stratejisinde gerçekleştirilmek istenen hedeflerden biri, Azerbaycan petrolünün dünya pazarına nakledilmesi, bu doğrultuda Azerbaycan çıkarlarını gözeterek uluslararası işbirliğinin tesisidir. Ülkede üretilen petrolün naklinde çeşitli alternatifler arasından karar kılınan Bakü- Tiflis- Ceyhan petrol boru hattı projesi için çalışmalar yürütülmüş ve projeye ilişkin siyasi görüşmeler olumlu neticelenmiştir. Azerbaycan petrolünün Gürcistan üzerinden Türkiye'ye naklini içeren bu projenin hayata geçirilmesi adına hükümetler arası antlaşmalar imzalanmıştır.²²⁹

Haydar Aliyev'in vefatının ardından 15 Ekim 2003 tarihinde iktidara gelen Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Haydar Aliyev'in ortaya koyduğu petrol stratejisini devam ettirmiş ve ülke ekonomisi açısından enerji alanında yapılan çalışmalara ve ikili/çok taraflı enerji görüşmelerine öncelik vermiştir. Günümüzde Azeri- Çırağ- Güneşli sahasının günlük üretimi 600 bin varile ulaşmıştır. 2016 yılının Aralık ayında, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ve British Petroleum (BP) yönetimindeki Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) ile Azerbaycan'ın 432 kilometre kare alanı kapsayan Azeri- Çırağ- Güneşli petrol yataklarının 2050 yılına kadar işletilmesine ilişkin Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında niyet mektubu imzalanmıştır. Söz konusu niyet mektubunda, taraflar arasında müzakerelerin kısa sürede tamamlanması ve ardından nihai anlaşmanın imzalanması öngörülmüştür.²³⁰

3.1.1.2. Doğal Gaz Stratejisi

Azerbaycan, son dönemde keşfedilen ispatlanmış doğal gaz yatakları ile dünya çapında önemli oranında doğal gaz rezervine sahip olan bir ülkedir. Azerbaycan'daki önemli doğal gaz yatakları arasında; Şahdeniz, Abşeron, Dan Ulduzu, Karabağ, Nahçıvan, Ümid yatağı bulunmaktadır. Şahdeniz doğal gaz yatağı, Azerbaycan'ın en büyük doğal gaz yatağıdır.²³¹

²²⁸ Aras, 2001: 98-99.

²²⁹ http://www.azerbaijans.com/content_771_tr.html (erişim tarihi: 10.07.2017).

²³⁰ "Asrın Antlaşması" 2050'ye kadar uzatılacak, <http://www.star.com.tr/ekonomi/asrin-antlasmasi-2050ye-kadar-uzatilacak-haber-1169988/>, 19.04.2017.

²³¹ https://www.usaee.org/usaee2011/submissions/OnlineProceedings/Ciarreta_Nasirov-Article1.pdf (12.05.2018).

Şahdeniz yatağında araştırma, geliştirme ve üretim paylaşımı için 4 Haziran 1996 tarihinde bir antlaşma imzalanmış ve söz konusu antlaşma 17 Ekim 1996'da yürürlüğe girmiştir. Azeri- Çırağ- Güneşli petrol yataklarında olduğu gibi Şahdeniz yatağında da projenin yürütülmesini BP üstlenmiştir. Şahdeniz yatağında 1 trilyon metreküp doğal gaz keşfedilmiş olup, yıllık 60 milyar metre küp gaz çıkarılması öngörülmüştür. Dolayısıyla doğal gaz yönünden oldukça zengin olan bu yatağının keşfi ile Azerbaycan'da iç talep tamamıyla karşılanmış ve Azerbaycan ilk kez, bölgede Rusya ve İran'dan sonra ihracat yapabilecek bir ülke konuma gelmiştir. 4 milyon dolar maliyetindeki Şahdeniz projesi İran'ın dâhil olup, ABD'nin katılmadığı tek proje olmuştur. Bahsi geçen projedeki pay dağılımı; BP (İngiltere) %26, Statoil (Norveç) %25, SOCAR (Azerbaycan) %10, Lukoil (Rusya) %10, ELF (Fransa) %10, OIEC (İran) %10, TPAO (Türkiye) %9'dur.²³² 2006 yılında kurulan platform ile Şahdeniz yatağından aynı yıl içerisinde doğal gaz üretimine başlanmıştır.²³³

Abşeron doğal gaz yatağı, Hazar Denizi'nin Azerbaycan kıyısından 100 km uzaklıkta ve 500 metre derinliktedir. Öncesinde Zeynelabidin Tağıyev olarak bilinen Abşeron yatağının keşif ve üretim çalışmalarına ilişkin 1 Ağustos 1997 tarihinde ABD'de Chevron, Total ve SOCAR arasında antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma 27 Kasım 1997'de yürürlüğe girmiştir. Abşeron yatağında 300-400 milyar metreküp doğal gaz olduğu öngörülmüştür. 1996 yılında farklı doğal gaz yataklarında keşif ve üretime ilişkin çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmalar kapsamında Nahçıvan yatağında 172 milyar metreküp, Dan Ulduzu'nda 60 milyar metreküp, Karabağ'da 23 milyar metreküp doğal gaz rezervi bulunduğu tahmin edilmiştir.²³⁴ Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası dönemde bulunan Ümid doğal gaz yatağı ise, ülkede Şahdeniz'den sonra keşfedilen ikinci büyük doğal gaz yatağıdır. Bu yatakta sondaj faaliyetleri SOCAR tarafından yürütülmektedir.²³⁵

3.1.2. Türkiye'nin Enerji Stratejisi

Enerji talebinin %25'ini yerli, %75'ini ithal kaynaklarla karşılayan Türkiye, enerji talebi artışı bakımından dünyada ön sıralarda yer almaktadır. Gün geçtikçe artan enerji talebi karşısında yetersiz kalan enerji arzı Türkiye'yi enerji ithalatına bağımlı kılmaktadır. Türk

²³² Aras, 2001: 66.

²³³ <http://www.socargas.com/azerbaycanin-gaz-yolculugu/>, (erişim tarihi: 20.04.2017).

²³⁴ Aras, 2011: 69,72.

²³⁵ <http://www.socargas.com/azerbaycanin-gaz-yolculugu/>, (erişim tarihi: 20.04.2017).

hükümetince bu bağımlılığı azalmak ve enerji arz güvenliğini temin etmek adına birtakım stratejiler belirlenmiştir²³⁶:

- Kaynak ülke ve güzergâh çeşitliliğine gidilmesi,
- Yenilebilir enerjinin payını artırma ve nükleer enerjiden faydalanılması,
- Enerji verimliliğini artırılması,
- Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunulması.

Türkiye, dünyanın petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık dörtte üçüne sahip ülkeler ile dünya enerji tüketiminde önemli bir paya sahip olan Avrupa arasında yer almaktadır. Türkiye'nin jeopolitik konumu, Türkiye'ye enerji arz güvenliğini sağlama, enerji talebini karşılama ve enerji naklinde kilit rol alma, kısacası ortaya koyduğu enerji stratejisini gerçekleştirme imkânı tanımaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de tarih boyunca enerji kaynaklarına ilişkin yürütülen arama ve üretim faaliyetlerine ek olarak, 1990'lı yıllar itibarıyla doğu- batı enerji koridoru olma adına önemli adımlar atılmıştır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile yapılan birçok önemli boru hattı projesinde Türkiye de yer almıştır. Bu kapsamda ikili ve çok taraflı enerji görüşmeleri sürdürülmekte ve enerji kaynaklarının dünya piyasalarına naklinde çeşitli mutabakatlara varılmaktadır.²³⁷

3.1.2.1. Petrol Stratejisi

Türkiye'nin bugünkü sınırları içerisinde gerçekleştirilen ilk petrol arama çalışmaları Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. İlk sondajlama İskenderun civarında Çengen'de 1890 yılında yapılmış ve gaz emarelerine rastlanmıştır. 2. Abdülhamit döneminde, 1901 yılında Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Hakkâri'de sürdürülen petrol çalışmaları neticesinde petrol rezervleri tespit edilmiştir.²³⁸ 1911 yılında, o dönemde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Musul'da petrol faaliyetlerine ilişkin imtiyaz edinme amacıyla Almanya ve İngiltere petrol şirketlerinin ve Türk Milli Bankasının hissedarları olduğu Türk Petrol Şirketi kurulmuştur. 1914'te I. Dünya Savaşı'nın baş göstermesi ve daha sonrasında Türkiye'nin savaşa dâhil olmasıyla petrol arama çalışmaları sekteye uğramış ve Türk Petrol Şirketi hissedarları değişmiş, söz konusu şirketin adı 'Irak Petrol Şirketi' olmuştur.²³⁹

23 Nisan 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 24 Mart 1926 tarihli ve 792 sayılı Petrol Yasası gereğince bütün petrol ve madenlerin aranması ve işletilmesi

²³⁶,http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (erişim tarihi: 22.02.2015).

²³⁷,http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (erişim tarihi: 22.02.2015).

²³⁸[http://www.usbed.org/yayinlar/petrol_ve_do%C4%9Falgaz%C4%B1n_d%C3%BCnyadaki_%C3%B6nemi_v](http://www.usbed.org/yayinlar/petrol_ve_do%C4%9Falgaz%C4%B1n_d%C3%BCnyadaki_%C3%B6nemi_ve_t%C3%BCrkiye_iran_enerji_politikalar%C4%B1.pdf)
[e_t%C3%BCrkiye_iran_enerji_politikalar%C4%B1.pdf](http://www.usbed.org/yayinlar/petrol_ve_do%C4%9Falgaz%C4%B1n_d%C3%BCnyadaki_%C3%B6nemi_v_e_t%C3%BCrkiye_iran_enerji_politikalar%C4%B1.pdf) (erişim tarihi: 26.04.2017).

²³⁹ http://www.jasstudies.com/Makaleler/16561536_29Kaymaz%20b0hsan%20c5%9eerif-561-584.pdf, (erişim tarihi: 25.04.2017).

hakkı, Maden Kanunu hükümlerine uyulması kaydıyla Hükümete verilmiştir. Bu doğrultuda Türk hükümeti, ülkede enerji talebini karşılamak adına petrol rezervi arama faaliyetlerini temel ve öncelikli hedefleri arasına almıştır. 20 Mayıs 1933'te 2189 sayılı Kanun ile Petrol Arama ve İşletme İdaresi adıyla bir şirket kurulmuş ve petrol alanında çalışmalar hız kazanmıştır. 20 Haziran 1935'te 2804 sayılı Kanun ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) kurulmuştur. Akabinde Petrol Arama ve İşletme İdaresi, MTA'ya bağlanmış ve petrol arama çalışmaları aralıksız devam ettirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1954 yılına dek 37 adet arama, 7 adet tespit, 13 adet üretim ve 19 adet test kuyusu olmak üzere toplamda 76 adet kuyu açılmış, 76.402 metre sondaj yapılmıştır. Ayrıca keşfedilen Raman ve Garzan petrol sahalarından 95.881 ton petrol üretilmiştir.²⁴⁰

7 Mart 1954 tarihinde 6326 sayılı Petrol Kanunu çıkarılmış ve artan petrol talebine karşın arama faaliyetlerinin yetersiz kalması üzerine yerli/yabancı özel girişim ile aramayı da kapsayan yeni bir petrol politikası dönemi başlatılmıştır. Söz konusu yeni Petrol Kanununa dayanılarak aynı tarihte, Türk Petrolleri Anonim Şirketi (TPAO) kurulmuş ve MTA'nın ilgili birimleri bu kuruluşa devredilmiştir. Böylelikle petrol arama faaliyetleri teknik, idari ve mali açıdan hukuki bir temele oturtulmuştur.²⁴¹ TPAO ve MTA bünyesinde yürütülen çalışmaların yanı sıra yerli ve yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilen petrol arama çalışmalarıyla petrol üretimi günde 70 bin varil artış göstermiştir. 1970'li yıllar ise Türkiye'de petrol arama faaliyetleri, uluslararası konjonktürün etkisiyle azalmıştır. 1969 ve 1973 yıllarında yaşanan petrol krizi ve akabinde artan petrol fiyatlarına bağlı olarak çıkarılan 1702 sayılı Petrol Reformu Kanunu'nda kısıtlamalara gidilmiştir. Bu durum birçok yabancı şirket yatırımının başka ülkelere kaymasına yol açmıştır. 1984 yılı itibariyle ise getirilen liberal düzenlemeler, Türkiye'deki enerji yatırımlarına yeniden hız kazandırmış ve petrol üretimde önemli ölçüde artış sağlamıştır.²⁴²

1991 yılında petrol üretimi 2,5 kat artarak 4,4 milyon ton ile zirve noktaya ulaşmıştır. Ne var ki 1991 yılı içindeki 21,16 milyon ton sivil tüketimin ancak %21'i ülkede üretilen petrol ile karşılanabilmiştir. 1990'lı yıllarda ham petrol fiyatlarındaki düşüş arama faaliyetlerin dolayısıyla petrol üretiminin azalmasına yol açmıştır. Türkiye petrol üretimindeki düşüş sebeplerinden biri de yabancı yatırım şirketlerinin başka ülkelere yönelmesi olmuştur. Nitekim 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından

²⁴⁰ <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/169-191%20mesut.pdf> , (erişim tarihi: 26.04.2017).

²⁴¹ http://www.usbed.org/yayinlar/petrol_ve_do%C4%9Falgaz%C4%B1n_d%C3%BCnyadaki_%C3%B6nemi_ve_t%C3%BCrkiye_iran_enerji_politikalar%C4%B1.pdf (erişim tarihi: 26.04.2017).

²⁴² http://www.petform.org.tr/images/yayinlar/sunum_ve_konusmalar/1_world_energy_outlook.pdf, (erişim tarihi: 24.04.2017).

bağımsızlığını kazanan, enerji kaynakları bakımından oldukça zengin olan Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri büyük şirketlerin ilgi odağı haline gelmiştir.

Uluslararası ve ulusal gelişmeler doğrultusunda 2003 yılında Türkiye petrol üretimi 2,37 milyon tona düşmüştür. Günümüzde Türkiye’de bilinen toplam üretilabilir petrol rezervi 1,28 milyar varil, kanıtlanmamış toplam üretilabilir petrol rezervi 310 milyon varildir. Bu rakamlar Türkiye’nin 1,5 yıllık petrol tüketim ihtiyacını karşılamaktadır.²⁴³ Türkiye’de birincil enerji talebinin %27’sini oluşturan petrol kaleminde, 2014 yılı için hesaplanan 125 milyon ton petrol talebinin 2023’te 218 milyon tona ulaşması tahmin edilmektedir. Artan petrol talebi karşısında üretimin yetersiz kalması sonucu petrol ithalatına bağımlı hale gelen Türkiye, 2015 yılı petrol tüketiminin %89’unu ithal etmiştir. 2015 yılında ithal edilen ham petrol 25 milyon ton civarında olup, ithalatın yapıldığı ülkeler ağırlıklı olarak Irak (%31), İran (%30), Sudi Arabistan (%12), Nijerya (%10) ve Kazakistan (%9)’dır.²⁴⁴ Türk hükümetince, söz konusu petrol bağımlılığını bertaraf etmek adına kaynak çeşitlendirilmesine gidilmekte ve dâhil olunan petrol boru hattı projelerine ilişkin çalışmalara devam edilmektedir.

3.1.2.2. Doğal Gaz Stratejisi

Enerji talebindeki artışa paralel olarak, doğal gaz kullanım oranı ve kullanım alanları her geçen gün artmıştır. Buna bağlı olarak, artan talep karşısında yurt içi rezervi ve üretim miktarı yetersiz kalan Türkiye’de doğal gaz ithalatı zorunluluk arz etmiş ve doğal gaz ithalat oranı günümüzde %99 oranına kadar ulaşmıştır.²⁴⁵ Nitekim Türkiye’de doğal gaz arama ve üretim faaliyetleri 1970’li yıllar itibariyle başlamış; söz konusu çalışmalar neticesinde, yeterli ölçüde ilerleme kat edilememiştir. Doğal gaz, Türkiye’de ilk kez 1970 yılında Kırklareli Kurumlar Bölgesinde tespit edilmiş ve yurt içi kaynaklardan doğal gaz üretimine ilişkin ilk uygulamalar, TPAO bünyesinde 1976 yılında gerçekleşmiş; aynı yılda Pınarhisar Çimento Fabrikası’nda kullanılmaya başlanmıştır. 1975 yılında Mardin Çamurlu bölgesinde bulunan doğal gaz ise 1982’de Mardin Çimento Fabrikası’na verilmiştir. 1980’li yılların ilk yarısında BOTAŞ tarafından doğal gaz talep tahmininde bulunulmuş ve teminine ilişkin planlama yapılmıştır. Avantajları nedeniyle kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşan doğal gazın Türkiye’de sınırlı bir üretimi olması ve yerli üretimin doğal gaz talebini karşılayamaması neticesinde, Türkiye’nin doğal gaz ithaline ilişkin uluslararası anlaşmalar ilk kez ülke gündeminde yer almıştır. Nitekim doğal gazın sanayi sektöründe ve şehir içinde kullanımı için çalışmalara

²⁴³ <http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/42-MesutAtalay.pdf>, (erişim tarihi: 26.04.2017).

²⁴⁴ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (erişim tarihi: 22.02.2015).

²⁴⁵ http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r%20Raporu%2FTP_HAM_PETROL-DOGAL_GAZ_SEKTOR_RAPORU__2015.pdf, (erişim tarihi: 19.10.2017).

1984 yılından yayımlanan 84/8806 No'lu BKK doğrultusunda ve 18.09.1984 tarihinde SSCB ile yapılan doğal gaz sevkiyatı anlaşmasına müteakiben başlanmıştır.²⁴⁶

14.02.1986'da SSCB ile imzalanan, yılda 6 milyar m3 gaz alımına yönelik anlaşma ile Türkiye'de 1987'de doğal gaz kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte 1987 yılında BOTAŞ faaliyet alanını doğal gaz taşımacılığı ve ticareti eklenmiş; 09.02.1990 tarihli ve 397 sayılı Doğal Gaz Kullanımı ile ilgili Kanun Hükmünde Kararname ile BOTAŞ, doğal gazın ithali, dağıtım (şehir içi dağıtım hariç) satışı ve fiyatlandırılmasında tekel konuma gelmiştir. Doğal gaz, konutlarda ve ticari olarak ilk kez 1988'de Ankara'da kullanılmış; 1992'de İstanbul, Bursa, Eskişehir'de ve İzmit'te tüketimi yaygınlaşmıştır.²⁴⁷ Enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi amacıyla BOTAŞ tarafından 1988 yılında yapılan doğal gaz alımına ilişkin anlaşma kapsamında, 1994 yılından itibaren Cezayir'den; 1995 yılı imzalanan anlaşma kapsamında ise 1999 yılından itibaren Nijerya'dan sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG)²⁴⁸ ithal edilmeye başlanmıştır.

2000'li yıllar itibariyle doğal gaz sektörünün kazandığı önemiyet gereği, piyasa faaliyetlerinin düzenlenmesi hususunda önemli yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu doğrultuda 02.05.2001 tarihinde, doğal gaz piyasasında istikrarlı, şeffaf ve rekabetçi bir ortam ve bağımsız bir düzenleme- denetim mekanizması oluşturulması amacıyla 4646 sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu yayımlanmıştır. Liberalleşmenin esas alındığı söz konusu yeni süreçte, 2001 yılından itibaren 4646 sayılı Kanun ve ikincil mevzuat hükümleri çerçevesinde doğal gaz kullanımının yaygınlaştırılması ve dağıtım faaliyetinin özel sektör tarafından yürütülmesi öngörülmüş ve buna bağlı olarak BOTAŞ'ın tekel konumu sona ermiştir.²⁴⁹ Ayrıca mezkûr Kanun kapsamında piyasa faaliyetleri; doğal gazın iletimi, dağıtım, toptan satışı, ithalatı, ihracatı ve LNG tesislerinde sıvı olarak ya da yer altı ve yer üstü tesislerinde gaz veya sıkıştırılmış gaz olarak depolanması şeklinde sıralanmış ve her bir piyasa faaliyeti için lisans alma zorunluluğu getirilmiştir.²⁵⁰ Üretim faaliyeti, Kanun kapsamında piyasa faaliyeti olarak sayılmamış olmakla birlikte, üretim şirketinin ürettiği²⁵¹ doğal gazı toptan satış lisansı almak koşuluyla toptan satış şirketlerine, ithalatçı, ihracatçı şirketlere, dağıtım ve sıkılaştırılmış

²⁴⁶http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/67993/49429/kek_2._%25C3%25B6%25C4%259Fr..pptx (erişim tarihi: 11.03.2018).

²⁴⁷ <http://enerjiuzmani.blogspot.com.tr/2015/07/july-08-2015-turkiye-rusya-iliskisinin.html> (09.04.2017).

²⁴⁸ LNG: Doğal gazın boru hatları ile iletiminin teknik veya ekonomik açıdan mümkün olmadığı durumlarda doğal gazın -162 santigrad dereceye kadar soğutulup sıvılaştırılmasıyla oluşmaktadır. Hacmi 600 kata kadar küçültülen LNG, özel olarak imal edilmiş tankerler aracılığıyla taşınmaktadır.

²⁴⁹ 2010 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2011, s.36.

²⁵⁰ 02.05.2001 tarihli ve 24390 sayılı RG'de yayımlanan 4646 sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu, mad.3 /36, mad.4/1.

²⁵¹ 2016 yılında Güney Doğu Anadolu, Trakya ve Batı Karadeniz bölgelerinde üretilen doğal gaz

doğal gaz (CNG) satış şirketlerine pazarlamaları, ayrıca ihracat lisansı almak kaydıyla söz konusu üretim ürününü ihraç etmeleri mümkün kılınmıştır.²⁵²

Tablo 3.1 2007-2016 Yılları Doğal Gaz Üretim Miktarları (Milyon Sm³)

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Miktar	874	969	684	682	759	632	537	479	381	367

2006-2016 yılları arasındaki on yıllık süreçte üretim miktarı, 2011 yılı sonrası düşüş eğiliminde olmuştur. Doğal gaz tüketim miktarı ise, 2007 yılından itibaren uluslararası ekonomik konjonktüre bağlı düşüş göstermiş, 2008-2009 küresel ekonomik krizinin etkisiyle 2009 yılındaki doğal gaz tüketimi 2007 yılına kıyasla %10 oranında azalmıştır. Kriz sürecinin akabinde ise, 2009-2014 yılları arası doğal gaz tüketimi artmaya başlamıştır. Doğal gaz tüketimindeki en yüksek artış %17 oranla 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise 48.717 milyon sm³ ile son on yıl içerisindeki en yüksek doğal tüketimi yaşanmıştır. Nitekim 2014 yılından sonra bilhassa piyasa fiyatlarındaki yükselişe bağlı doğal gaz tüketimi azalmaya başlamış; 2016 yılında doğal gaz tüketimi 46.395 milyon sm³'e gerilemiştir.²⁵³

Tablo 3.2 2007-2016 Yılları Doğal Gaz İhraç Miktarları (Milyon Sm³)

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Miktar	31	436	709	649	714	611	682	633	624	675

İthal edilen veyahut yurt içinde üretilen doğal gazın yurt dışına ihracı, EPDK'dan ihracat lisansı alan tüzel kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. 2010 yılı itibariyle BOTAŞ dışında üç firma daha doğal gaz ihracat lisansı almıştır. Bu doğrultuda Setgaz Doğalgaz İthalat İhracat ve Toptan Satış A. Ş.'ye 08.04.2010 tarihinden itibaren 30 yıl süreyle Bulgaristan'a doğal gaz ihraç etmek üzere; Liquefied Natural Gas İhracat Tic. Ltd. Şti'ye 27.10.2010 tarihinden itibaren 30 yıl süreyle Yunanistan'a doğal gaz ihraç etmek üzere; Ege Gaz A.Ş.'ye ise 11.11.2010 tarihinden itibaren 30 yıl süreyle Yunanistan'a doğal gaz ihraç etmek adına ihracat lisansı verilmiştir. İhracat lisansları kapsamında lisans sahibi tüzel kişilerden yalnızca BOTAŞ aktif faaliyet göstermektedir. Türkiye- Yunanistan boru hattının tamamlanması neticesinde 18.11.2007 tarihinde Yunanistan'a doğal ihracatı başlamış olup,

²⁵² (Bu kapsamda Kurum'dan toptan satış lisansı almış olan firmalar ve ayrıntılı bilgi için bk.: 2016 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2017).

²⁵³ 2010 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2011, s.36.

BOTAŞ tarafından Yunanistan’a 2007 yılından 2010 yılına dek üç yıllık sürede 1.824 milyon sm³ doğal gaz ihraç edilmiştir.²⁵⁴ Toplam doğal gaz ihracat miktarı ise Tablo’da görüldüğü üzere, 2006-2016 yılları arasında dalgalı bir seyir izlemiş; en yüksek ihracat 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise bir önceki yıla göre 51 milyon sm³ artarak 675 milyon sm³’e ulaşmıştır.²⁵⁵

Tablo 3.3 2006-2016 Yılları Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyon Sm³)²⁵⁶

Ülke	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir	Nijerya	Diğer*	Toplam
Yıllar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar	Miktar
2006	19.316	5.594	0	4.132	1.100	79	30.221
2007	22.762	6.054	1.258	4.205	1.396	167	35.842
2008	23.159	4.113	4.580	4.148	1.017	333	37.350
2009	19.473	5.252	4.960	4.487	903	781	35.856
2010	17.576	7.765	4.521	3.906	1.189	3.079	38.036
2011	25.406	8.190	3.806	4.156	1.248	1.069	43.874
2012	26.491	8.215	3.354	4.076	1.322	2.464	45.922
2013	26.212	8.730	4.245	3.917	1.274	892	45.269
2014	26.975	8.932	6.074	4.179	1.414	1.689	49.262
2015	26.783	7.826	6.169	3.916	1.240	2.493	48.427
2016	24.540	7.705	6.480	4.284	1.220	2.124	46.352

Tablo 3.3’üne görüldüğü gibi; Türkiye’de doğal gaz ithalatının büyük bir kısmı Rusya ve İran’dan; LNG ithalatının büyük bölümü ise Cezayir ve Nijerya’dan gerçekleştirilmektedir. 2005 yılında toplam 26.571 milyar sm³ doğal gaz ithal edilmiş ve Türkiye’nin doğal gaz ithalatında Rusya’nın payı %66 oranında olmuştur. 2006-2016 yılları arasında gerçekleşen doğal gaz ithalatına bakıldığında da, toplam ithalatın yarısından fazlası Rusya’dan yapılmıştır. Söz konusu on yıllık süreçte Rusya’dan ithal edilen doğal gaz ortalama 20 bin milyar sm³’ün üzerinde olmuştur. Ancak Türkiye’nin doğal gaz alanında Rusya’ya karşı bağımlılığı

²⁵⁴ 2010 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2011, s.28.

²⁵⁵ 2016 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2017, s.19.

²⁵⁶ 2016 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2017. s.20.

nedeniyle, siyasi krizlere bağı Rusya'nın ihraç ettiği doğal gazı kesmesi gibi durumlarda Türkiye'de doğal gaz piyasasında arz-talep dengesi sarsılmakta ve Türkiye güç bir durumda kalmaktadır. Dolayısıyla Türkiye doğal gaz stratejisinde enerji arz çeşitliliğinin sağlanması önemli bir husus teşkil etmektedir.²⁵⁷

12.03.2001 tarihinde imzalanan antlaşma kapsamında 2007 itibariyle Azerbaycan'dan doğal gaz ithaline başlanması ve ülkeden gerçekleştirilen ithalat miktarının artarak toplam ithalat %10'luk bir dilim oluşturması, Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarının yıllar itibariyle azalmasında büyük etken olmuştur. Nitekim 2007-2016 yılları arasında Türkiye'nin doğal gaz ithalatındaki Rusya'nın payı %64'den % 54'e düşerken, Azerbaycan'ın payı %4'den %14'e çıkmıştır. Dolayısıyla doğal gaz sektöründe Azerbaycan- Türkiye dış ticareti ve ikili ilişkileri, siyasi ve ekonomik açıdan önem kazanmıştır. Son on yılda, doğal gaz ithalat miktarı 2014 yılına kadar genel olarak artış eğiliminde olmakla birlikte, son iki yıl içerisinde %6 oranında düşmüştür. Söz konusu durumda, aynı zaman dilimi içerisinde tüketim, ihracat miktarında yaşanan azalma etkili olmuştur.²⁵⁸

3.2. Azerbaycan- Türkiye İşbirliğinde Gerçekleştirilen Enerji Projeleri

3.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi

3.2.1.1. Projenin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi (BTC HPBH); Azerbaycan petrol kaynaklarının Gürcistan ve Türkiye kanalıyla dünya piyasalarına aktarılmasını amaçlayan ve Azerbaycan ile Türkiye'nin enerji işbirliğini simgeleyen, stratejik mahiyette bir projedir. Rusya ve İran'nın denetimindeki boru hatlarına alternatif enerji hattı oluşturan söz konusu proje, güzergah ülkelerin enerji güvenliği noktasında büyük öneme sahiptir. Maliyeti²⁵⁹ 3 Milyar doların üzerinde olan ve BTC Co²⁶⁰ tarafından yürütülen söz konusu proje kapsamındaki boru hattı 1768 km uzunluğundadır. BTC HPBH, Azerbaycan (Bakü yakınlarındaki) Sangaçal terminalinden Türkiye (Akdeniz kıyısındaki) Ceyhan deniz

²⁵⁷ 2016 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2017. s.20.

²⁵⁸ 2016 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2017. s.20

²⁵⁹ Fizibilite etüdünde Proje'nin toplam sistem için yatırım maliyeti 2,4 milyar \$ olarak hesaplanmıştır. Türkiye kesiminin tahmini maliyeti ise kamulaştırma dâhil 1,4 Milyar \$ düzeyindedir. Proje sırasında yapılan yenilikler ve değişiklikler ile bu maliyet 3 Milyar \$ ın üzerine çıkmıştır. Türkiye kesiminin tüm finansmanı, Türkiye tarafından değil; bizzat projeye iştirak eden şirketlerce karşılanmaktadır. Bu şirketler, "BTC Co." ve "BTC Invest". (<http://www.btc.com.tr/proje.html> (erişim tarihi: 12.12.2016)).

²⁶⁰ BTC Co. pay dağılımı aşağıdaki şekilde oluşmuştur (%) BP 30.10% SOCAR 25.00% CHEVRON 8.90% STATOIL 8.71% TPAO 6.53% ENI 5.00% TOTAL 5.00% ITOCHU 3.40% INPEX 2.50% CONOCOPHILLIPS 2.50% AMERADA HESS 2.36% (<http://www.btc.com.tr/proje.html> (erişim tarihi: 12.12.2016)).

terminaline uzanmaktadır. Bahsi geçen petrol boru hattının 249 km'si Gürcistan'da, 443 km'si Azerbaycan'da ve 1076 km'si Türkiye'de yer almaktadır.²⁶¹ Yıllık 50 milyon ton, günlük 1 milyon barel kapasitede olan hat, tam kapasiteye ulaşıldığında dünya petrol arzının %1.3 nü gerçekleştirecek konumdadır. Ayrıca BTC HPBH ile tarihte ilk kez Hazar Denizi ile Akdeniz arasında doğrudan bağlantı sağlanmıştır.²⁶²

Harita 3.1 Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi²⁶³

İlk olarak Bakü- Ceyhan adı ile anılan söz konusu projeye dair ilk anlaşmalar, Azerbaycan ve Türkiye arasında, Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfaz Elçibey döneminde gerçekleştirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, bu proje ile sahip olduğu petrol kaynaklarını Rusya'yı devre dışı bırakarak uluslararası piyasalara eşdeğer bir şekilde ve Türkiye kanalıyla pazarlamak istemiştir.²⁶⁴ Proje kapsamında alternatif güzergah çalışmalarını yürüten Türkiye, BTC HPBH projesi için 1992'de İran'ı geçiş rotası almış, rotayı dünyaya Azerbaycan- İran – Nahçıvan-Türkiye olarak ilan etmiştir. Bu rota, İran rejimine karşı tutumu net olan ve İran'a karşı ekonomik-ticari mahiyetteki ambargoyu devam ettiren ABD ve yanı sıra petrol şirketlerince uygun görülmemiştir.²⁶⁵ Bazı ABD'li ve Avrupalı şirketler İran yerine, ekonomik açıdan daha uygun olan Ermenistan'ı önermiştir; ancak Azerbaycan bu öneriyi kabul etmemiştir. Bu duruma binaen Türkiye, Gürcistan üzerinden yeni bir hat geliştirmiştir.²⁶⁶

BTC HPBH projesi, Azerbaycan'da yaşanan siyasi istikrarsızlık, Elçibey iktidarının darbe ile sona erdirilmesi, sonrasında iktidara gelen Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in mevcut

²⁶¹ <http://www.btc.com.tr/proje.html> (erişim tarihi: 12.12.2016).

²⁶² Bağırzade, 2014: 7-8, 12.

²⁶³ https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Bak%C3%BC-Tiflis-Ceyhan_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1.html (erişim tarihi: 10.05.2018).

²⁶⁴ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 86.

²⁶⁵ Şen, 2009: 75.

²⁶⁶ Aras, 2001: 101.

bütün antlaşmaları iptal etmesi üzerine ilk etapta hayata geçirilememiştir. Nitekim enerji ilişkilerinin Azerbaycan- Türkiye ilişkilerinin gelişimi etkilediği gibi iki ülkenin dış politika anlayışındaki değişim enerji stratejilerine yön vermiştir.²⁶⁷ Haydar Aliyev'in ilk aşamada Rusya yanlı bir politika izlemesi, Rusya'nın denetim gücünü kıran BTC HPBH projesini sürdürmemesinin temel sebebi olmuştur. Azerbaycan siyasi liderinin 1994 yılı itibariyle denge politikası adı altında Batı'ya yönelmesinin ardından Azerbaycan ve Türkiye arasında enerji ilişkileri açısından dönüm noktası sayılabilecek nitelikteki "Asrın antlaşması" imzalanmıştır.²⁶⁸

BTC ham petrol boru hattı projesine yönelik görüşmeler 1998'in Mayıs ayında Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında yeniden başlamış olup, projenin gerçekleştirilmesine dair paket antlaşmalar,²⁶⁹ 18 Kasım 1999'da, İstanbul'da düzenlenen AGİT toplantısında sonuçlandırılmıştır. Söz konusu paket antlaşmalar, Azerbaycan-Gürcistan- Türkiye arasındaki hükümetlerarası antlaşmayı, Türkiye garantisini ve boru hattının Türkiye bölümünün yapımına ilişkin anahtar teslim antlaşmasını içermiştir. Zirvede BTC boru hattı projesiyle ilgili İstanbul Deklarasyonu imzalanmıştır. Taraflar; Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye iken dönemin ABD Başkanı Clinton da gözlemci olarak deklarasyona imza atmıştır.²⁷⁰

BTC HPBH projesi kapsamında inşaat ve işletme faaliyetlerinden sorumlu BTC Co ve finansman işlerinden sorumlu BTC Invest şirketlerinin 1 Ağustos 2002'de kurulmasının ardından, 18 Eylül 2002 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de BTC ham petrol boru hattının temelleri atılmıştır. Projenin temel atma törenine Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, ABD Enerji Bakanı Spencer Abraham ve diğer devletlerin yetkilileri iştirak etmiştir. Tören esnasında konuşma yapan Haydar Aliyev, BTC boru hattı projesinin gerçekleşmesini Azerbaycan'ın on yıllık enerji stratejisinin sonucu olarak değerlendirmiş ve projenin Güney Kafkasya'ya istikrar ve güvenlik getireceğini, Azerbaycan- Türkiye ve Gürcistan ilişkilerini olumlu yönde geliştireceğini ifade etmiştir.²⁷¹ BTC HPBHP'nin Ceyhan'daki temel atma töreni ise 26 Eylül 2002'de gerçekleştirilmiş olup, BTC boru hattı ile sınırlarımızdan ilk petrol girişi 17 Kasım 2005'de yaşanmıştır.²⁷² Azerbaycan petrolünün Ceyhan limanına ilk ulaştığı tarih 28 Mayıs 2006'tır ve Batı piyasalarına 4 Haziran 2006

²⁶⁷ Cafersoy, 2001: 126.

²⁶⁸ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 89-90.

²⁶⁹ Mehmedov, 2009: 733.

²⁷⁰ Yüce, 2006: 321.

²⁷¹ Aslanlı ve Hesenov, 2005: 112-113.

²⁷² Yüce, 2006: 326.

tarihi itibariyle petrol ihracatı başlamıştır. Projenin resmi açılışı ise 13 Temmuz 2006 tarihinde gerçekleştirilmiştir.²⁷³

BTC ham petrol boru hattıyla Ceyhan deniz terminaline ulaşan petrol, tankerlere yüklenerek İtalya, ABD, İsrail, Fransa, İngiltere gibi batılı ülkelere ihraç edilmiştir. Henüz 2007 yılında 28.289 milyon ton Azerbaycan petrolü, Ceyhan Limanı'ndan dünya pazarlarına çıkarılmıştır.²⁷⁴ 2016 yılının Eylül ayına kadar ise 2 milyar 577 milyon 923 bin varil ham petrol sevkiyatı yapılmıştır.²⁷⁵

3.2.1.2. Projenin İkili İlişkilerine Etkisi

BTC HPBHP, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınması, bölge ve dünya ekonomisine entegrasyonu ve ekonomik, dolayısıyla siyasi bağımsızlığının pekiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Proje kapsamında, Türkiye başta olmak üzere Batılı şirketlerle karşılıklı menfaate dayalı, uzun vadeli işbirliği fırsatı oluşmuştur. Azerbaycan petrolünün uluslararası piyasaya ihracı için emniyetli, ekonomik ve çevresel açıdan sürdürülebilir bir taşıma sistemi tesis edilmiştir.²⁷⁶

Türkiye açısından bakıldığında ise; Türkiye'ye ilk 16 yılda yıllık ortalama 140-200 milyon dolar, sonraki 24 yılda ise yıllık ortalama 125-150 milyon dolar miktarında bir geçiş ücreti kazandırması öngörülmüştür. TPAO, BTC Co konsorsiyumunda % 6,53'lük bir paya sahiptir. Boru hattı az gelişmiş olan Doğu Anadolu bölgesinden geçmekte, Türk inşaat şirketleri için önemli iş hacmi sunmakta, belli bir oranda istihdam yaratmaktadır. Ceyhan limanı ve bölgesinin gelişimini sağlamakta, enerji arz güvenliğini arttırmaktadır. Söz konusu ekonomik kazançların yanı sıra proje, Türkiye'nin jeopolitik ve jeoekonomik önemini arttırmış, Türkiye'nin doğu- batı yönünde önemli bir enerji koridoru olmasına zemin oluşturmuştur. Türkiye, Hazar havzası enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında anahtar statüye sahip olmuş, bu duruma binaen Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri ekonomik ve politik anlamda derinlik kazanmıştır. Türkiye'nin edindiği statü, enerji ihtiyacında alternatif enerji havzalarından yararlanma fırsatı vermiştir. Diğer yandan, Türkiye, enerjide yüzde 65 dışa (Rusya) bağımlı olup önümüzdeki 20 yılda bu bağımlılığının yüzde 75'e yükseleceği öngörülen bir ülkedir. BTC projesinin gerçekleşmesiyle taşıma maliyetleri

²⁷³ <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a294691.aspx> (erişim tarihi: 13.04.2018).

²⁷⁴ Mammadov, 2013: 6.

²⁷⁵ 'BTC'den Akan Petrol 2.5 Milyar Varili Aştı', Milliyet, 10.11.2016.

²⁷⁶ Yüce, 2006: 319.

ucuz stratejik ham petrole çıkış imkanı elde etmiştir. Türk boğazlarının trafik yoğunluğu hafiflemiş, çevresel felaket olasılığı azalmıştır.²⁷⁷

3.2.2. Bakü- Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi)

3.2.2.1. Projenin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Bakü- Tiflis- Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattı projesi, Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesinden (BTC HPBH) sonra bölgede gerçekleştirilen ikinci büyük boru hattı projesidir. Dolayısıyla doğu-batı enerji koridorunun ikinci bileşeni olarak nitelendirilmekte olan söz konusu proje ile Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde bulunan Şah Deniz sahasından üretilen doğal gazın, Gürcistan ve Türkiye kanalıyla Avrupa'ya aktarılmasını amaçlanmıştır.²⁷⁸ Toplam maliyeti 2.3 milyar dolar ve yıllık kapasitesi 20 milyar metreküp olan BTE doğal gaz boru hattı, 691 km uzunluğundadır.²⁷⁹ 443 km'si Azerbaycan, 248 km'si Gürcistan sınırlarından geçen boru hattı, sosyal ve çevresel zararları azaltmak adına BTC HPBH'na paralel çekilmiştir. Böylelikle proje maliyeti aza indirgenirken söz konusu iki proje güzergah bakımından benzer stratejik etkilere sahip olmuştur.²⁸⁰

Harita 3.2 Bakü- Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

BTE doğal gaz projesi için ilk olarak, 12 Mart 2001 tarihinde Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Hükümetlerarası anlaşma yapılmıştır. Aynı tarihte BOTAŞ

²⁷⁷ Yüce, 2006: 323-324.

²⁷⁸ Bağırzade, 2014: 12.

²⁷⁹ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri>, (erişim tarihi: 10.06.2017).

²⁸⁰ Arıkan, 2014: 62 .

ile SOCAR arasında 6.6 milyar metreküp doğalgaz ithaline yönelik doğal gaz alım satım anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan- Gürcistan arasında ise Eylül 2002 tarihinde hükümetler arası sözleşme ile alım-satım sözleşmesi imzalanmış; doğal gazın transferi ve satışı konusunda mutabakata varılmıştır.²⁸¹ Projenin inşası ve idaresi için yedi ortaklıktan oluşan Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Şirketi (South Caucasus Pipeline Company; SCPC)²⁸² kurulmuştur. Şirket ortaklarından BP, teknik operatör olarak teknik yapımı ve yönetimi; Statoil ise ticari operatör olarak projenin işletilmesini üstlenmiştir. 2004 yılında inşasına başlanan ve 22 bin kişinin istihdam edildiği BTE projesinin Gürcistan kısmı 2006'dan itibaren faaliyete geçmiş; Türkiye'de ise 7 Mart 2007 itibariyle sürekli gaz sevki başlamış, 3 Temmuz 2007'de Erzurum'a doğal gaz ulaşmıştır.²⁸³

3.2.2.2. Projenin İkili İlişkilere Etkisi

BTE boru hattı ile Hazar doğal gazının Rusya ve İran denetimi olmaksızın dünya pazarlarına ulaştırılması mümkün kılınmıştır. Bu durum Azerbaycan ve Türkiye başta olmak üzere transit ülkeler açısından politik, stratejik ve ekonomik açıdan önem taşımıştır. Nitekim doğal gaz ithalinde Rusya ve İran'a bağımlı olan Türkiye için Azerbaycan'dan doğrudan ve daha ucuza doğal gaz temin etme fırsatı doğmuştur. Ayrıca Türkiye'nin enerji arz güvenliği ve bölgesel enerji stratejilerinde konumunu güçlendirme hedefi doğrultusunda projenin gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmiştir. Diğer yandan Azerbaycan'ın proje ile zengin doğal gaz kaynaklarını Rusya'ya bağlı olmaksızın dünya pazarlarına, kendi istediği fiyattan ihraç fırsatı bulması, ülkenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığı ve ülke refahı açısından hayati önem taşımıştır. Bu doğrultuda Azerbaycan ve Türkiye'nin söz konusu ortak çıkarları çerçevesinde sağlanan enerji işbirliğinin en önemli göstergelerinden biri BTE doğal gaz projesi olmuştur.²⁸⁴

BTE doğal gaz boru hattının faaliyete geçmesiyle birlikte, Azerbaycan'dan Türkiye'ye doğal gaz ithaline başlanılmış; bu durum Türkiye'nin Rusya ve İran'a karşı enerji bağımlılığını azaltmıştır. Nitekim Türkiye'nin 2005 yılı doğal gaz ithalat rakamlarına bakıldığında; 26.571 milyon sm³ doğal gaz ithalatında Rusya ve İran'ın yüzde 66 ve yüzde 16 olmak üzere toplam yüzde 82 oranında paya sahip olduğu görülmektedir. 2006 yılı verileri; 30.221 milyon sm³ doğal gaz ithalinde Rusya'nın 64, İran'ın 18 olmak üzere toplamda iki

²⁸¹ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (erişim tarihi: 10.06.2017).

²⁸² Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru hattının işletilmesi üzere kurulmuş şirketin pay sahipleri: BP(teknik operatör-%25.5), Statoil (ticari operatör- %25.5), Azerbaycan SCP LTD-%10, Lukoil- %10, NİKO- %10, TPAO- %9'dur.

²⁸³ Arıkan, 2014: 62.

²⁸⁴ Bağırzade, 2014: 12-13.

ülkenin bir önceki seneye aynı şekilde yüzde 82 oranında paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 2007 yılında Türkiye'nin doğalgaz ithalatında Rusya, İran ve Azerbaycan'ın pay oranları sırasıyla yüzde 63, 17 ve 3'tür. 2015 yılına gelindiğinde de; üç ülke sıralaması yüzde 55, 16 ve 13 olup Azerbaycan'ın payının yüzde on arttığı görülmektedir.²⁸⁵ Bu durum Azerbaycan ile Türkiye'nin enerji ilişkilerini olumlu yönde etkilerken iki ülkenin ticari ilişkilerinin gelişmesini de sağlamaktadır. Nitekim Türkiye en pahalı doğal gazı İran'dan satın alırken en ucuz doğal gazı Azerbaycan'dan almaktadır. 2014 yılında Türkiye, bin metreküp doğal gazı İran'dan 585 dolara, Rusya'dan 400 dolara, Azerbaycan'dan 330 dolara satın almıştır.²⁸⁶

3.2.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

3.2.3.1. Projenin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Azerbaycan'ın Şahdeniz II sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın Gürcistan'dan Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılmasını amaçlayan bir projedir. TANAP projesini BTE (Güney Kafkasya) doğal gaz boru hattı projesinden farklı kılan husus, yalnızca Azerbaycan- Türkiye ortaklığına dayanan bir enerji işbirliği örneği olmasıdır. Ayrıca TANAP projesi kapsamında inşa edilecek boru hattı, BTE (Güney Kafkasya) doğal gaz boru hattı (SCP) ve Trans- Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek güney doğal gaz koridorunu oluşturmaktadır.²⁸⁷

Harita 3.3 Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi²⁸⁸

²⁸⁵ 2015 Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2016, s.7.

²⁸⁶ Bağırzade, 2014: 12.

²⁸⁷ Bağırzade, 2014: 11-13.

²⁸⁸ <https://www.stratejikortak.com/2015/12/rusyaya-kars-turkiye-azerbaycan-tanap.html> (erişim tarihi: 12.05.2018).

TANAP hattı, Türkiye-Gürcistan sınırında Ardahan'ın Posof ilçesindeki Türkgözü köyünden başlayarak Türkiye'de 20 ilden²⁸⁹ geçmekte ve Yunanistan sınırında Edirne'nin İpsala ilçesine kadar uzanmaktadır. Bu noktadan da, Avrupa ülkelerine doğal gaz aktaran TAP doğal gaz boru hattına bağlanacaktır. Türkiye sınırları içerisinde, ulusal doğal gaz iletim şebekesine bağlantı için Eskişehir ve Trakya'da iki çıkış noktası bulunan TANAP boru hattının toplam uzunluğu 1850 km'dir.²⁹⁰ TANAP'ın maliyeti 12 milyar dolar olarak hesaplanmış, projenin önemine binaen 2018 yılında faaliyete geçmesi adına 7 milyar dolarının Azerbaycan Devlet Petrol Fonu tarafından finanse edileceği belirtilmiştir. Geriye kalan 5 milyar doların 3-4 milyar doları BOTAŞ, 1-2 milyar dolarının BP tarafından ödenmesi ve proje finansmanında kredi kullanılmaması öngörülmüştür.²⁹¹

Azerbaycan ve Türkiye'nin ekonomik ve dolayısıyla siyasi geleceğine yön verecek nitelikteki TANAP projesi için ilk adım 2011 yılında atılmıştır. 25 Ekim 2011 tarihinde, Türkiye'ye doğal gaz satışı, Azerbaycan doğal gazının Türkiye toprakları üzerinden transit geçişi ve doğal gazın Türkiye toprakları üzerinden taşınması için münhasır boru hattının tesisine ilişkin hükümetler arası antlaşma yapılmıştır. Trans Anadolu Doğalgaz boru hattının geliştirilmesi adına söz konusu antlaşma çerçevesinde, 24 Aralık 2011'de iki ülkenin Enerji bakanlarının iştirakiyle mutabakat zaptı imzalanmıştır. Mutabakat zaptına göre, TANAP tasarımı, inşası ve sonrasında işletimi için Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından bahsi geçen konularda yetkili ve sorumlu TANAP Doğal gaz iletişim A. Ş. kurulmuştur. Dört aşamada gerçekleştirilmesi planlanan TANAP Projesinin ilk aşamasının 12 Haziran 2018 yılında tamamlanması beklenilmektedir.²⁹² 2020 yılında ikinci aşamanın neticesinde bu hat ile 16 milyar metreküp doğal gazın taşınması hedeflenmektedir. Söz konusu 16 milyar metreküp doğal gazın 6 milyar metreküpü Türkiye'ye, 10 milyar metreküplük kısmı ise Avrupa'ya satılacaktır. TANAP boru hattının kapasitesinin 2023 yılında üçüncü aşamanın sonunda 23 milyar metreküp; 2026 yılında nihai aşamanın sona ermesiyle de 31 milyar metreküp olması öngörülmüştür.²⁹³

²⁸⁹ Söz konusu iller: Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ ve Edirne'dir.

²⁹⁰ <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (erişim tarihi: 11.02.2017).

²⁹¹ <http://enerjiensitüsü.com/2014/02/17/tanapta-12-milyar-dolarlik-maliyet-oz-sermayeyle-karsilanacak/>, (erişim tarihi: 12.02.2017).

²⁹² <http://www.tanap.com/medya/haberler/enerji-ve-tabii-kaynaklar-bakani-albayrak-tanap-projesini-12-haziranda-devreye-aliyoruz/> (erişim tarihi: 14.05.2018).

²⁹³ <http://www.memurhaber.com/tanapta-onemli-bir-asama-kaydedildi-h44238.html>, (erişim tarihi: 23.02.2015).

3.2.3.2. Projenin İkili İlişkilere Etkisi

Sahip olduğu teknik özellikleri, stratejik, ekonomik ve politik mahiyeti itibariyle Azerbaycan ve Türkiye açısından büyük önem arz eden TANAP projesi, iki ülkenin enerji alanında işbirliğini derinleştirecek, stratejik ortaklık seviyesinde ilişkileri geliştirecek nitelikte bir çalışmadır. TANAP, Türkiye sınırları içerisinde günümüze dek hayata geçirilen en büyük çap ve uzunlukta doğal gaz boru hattı projesidir. Türkiye'nin %30 hisse ile projede enerji dağıtımında merkez haline gelmesi, Türkiye'nin stratejik önemini perçinlemiştir. Nitekim siyasi gelişmelere bağlı olarak günümüz konjonktüründe sürekli değişkenlik gösterebilen doğal gaz fiyatları enerji talebi yüksek olan ülkelerin ekonomisini etkilerken enerji arz güvenliğini tehdit etmektedir. Doğal gazda Rusya ve İran'a bağımlı olan Türkiye'nin TANAP projesi ile enerji arz güvenliğini temin edecek ve doğal gaz ticaretinde aktif rol üstelenecek olması Türkiye açısından hayati önem arz etmektedir.²⁹⁴ Azerbaycan petrolünün taşınmasında Türkiye'nin taşıdığı stratejik önem, Azerbaycan- Türkiye ilişkilerine yansiyacak ve iki ülke arasında ve enerji alanında stratejik işbirliği dönemi hasıl olacaktır.

3.2.4. Bakü- Tiflis Kars Demiryolu Projesi

3.2.4.1. Projenin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Bakü- Tiflis- Kars Demiryolu Projesi, Türkiye ile Gürcistan, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında kesintisiz demiryolu bağlantısı sağlamayı amaçlayan; sahip olduğu güzergâh ile tarihi ipek yolunu kültürel ve ticari bakımdan canlandıracak nitelikte olan, bu nedenle de söz konusu ülkeler açısından stratejik önem taşıyan bir projedir.²⁹⁵ Nitekim Orta Çağ'ın en büyük ticaret ağı olan, Çin'den başlayıp Orta Asya ve Kafkasya üzerinden Avrupa'ya uzanan İpek Yolu, geçtiği bölgedeki dönemin devletlerine ticari /kültürel zenginlik ve çeşitlilik katmıştır. Bakü –Tiflis- Kars demiryolu hattının inşasıyla da Gürcistan üzerinden Türkiye ile Azerbaycan arasında demiryolu bağlantısı tesis edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca Hazar Denizi geçişli tren-feribot hatları aracılığıyla kurulan Kazakistan ve Türkmenistan bağlantısı sayesinde Türkiye ile Orta Asya, Uzakdoğu ve Güney Asya arasında demiryolu erişimi sağlanması hedeflenmiştir.²⁹⁶

Türkiye'de Avrupa ve Asya yakasını deniz altında demiryolu ile birleştiren, Asya-Avrupa arası yolcu ve yük taşımacılığında önemli bir dönüm noktası olan Marmaray projesi

²⁹⁴ <http://www.tanap.com/medya/basin-bultenleri/enerjinin-ipek-yolunda-temel-atildi/> (erişim tarihi: 13.05.2017).

²⁹⁵ <http://www.udhb.gov.tr/images/faaliyet/c19d85352980eaf.pdf>, (erişim tarihi: 21.01.2017).

²⁹⁶ <http://www.utikad.org.tr/haberler/?id=10325> (erişim tarihi: 05.02.2017).

ile de Avrupa'dan Çin'e demiryolu ile kesintisiz yük taşımacılığı sağlamak amaçlanmıştır.²⁹⁷ 29 Ekim 2013 tarihi itibarıyla faaliyete geçen Marmaray hattı ile yolcu taşımacılığı hız kazanırken 2018'de hizmete girmesi öngörülen ve Marmaray hattının tamamlayıcısı konumunda olan 137 km uzunluğundaki Gebze- Halkalı tren hattı ile günde 42 trenle yük taşımacılığı yapılması planlanmaktadır.²⁹⁸ Bu doğrultuda, Bakü- Tiflis- Kars Demiryolu projesinin tarihi İpek yolu güzergâhındaki ülkeler arasında kesintisiz demiryolu bağlantısını kuracak olmasından ötürü, bahsi geçen proje Bakü-Tiflis-Kars Demir İpek Yolu Projesi olarak adlandırılmıştır.²⁹⁹

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi kapsamında inşa edilen, Türkiye'nin Kars şehrinden geçerek oradan da Gürcistan'ın Ahılkelek şehrine uzanan demiryolu hattının uzunluğu 105 km olup, 76 km'si Türkiye'den 29 km'si Gürcistan'dan geçmektedir. Proje kapsamında belirtilen Azerbaycan ile Gürcistan arasında Sovyetler Birliği döneminden bu yana kullanılmakta olan demiryolu hattı ise, Ahılkelek'ten Tiflis şehrine ve ardından Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye uzanmakta olup, uzunluğu 721 km'dir.³⁰⁰

Harita 3.4 Bakü-Tiflis- Kars Demiryolu Projesi

Kars-Ahılkelek arasında, 105 km hat çekilmesi 422 milyon dolara; Ahılkelek-Marabda hattının rehabilitasyonu 178 milyon dolara mal olmuştur. Toplam 600 milyon dolar olan proje maliyeti, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan tarafından finanse edilmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan, Gürcistan'a yüzde bir faiz oranıyla 25 yıl vadeli 220 milyon dolar

²⁹⁷ <http://www.ekonomistim.com/marmarayla-yuk-tasinacak/> (erişim tarihi: 06.02.2017).

²⁹⁸ <http://www.yenisafak.com/ekonomi/gebze-halkali-tren-hatti-2018de-hizmete-girecek-2568813>, (erişim tarihi: 06.02.2017).

²⁹⁹ <http://politikaakademisi.org/2014/11/02/21-yuzyilin-ipek-yolu-kars-tiflis-baku-demiryolu-projesinin-onemi/> (erişim tarihi: 22.01.2017).

³⁰⁰ <http://tcdd.net/baku-tiflis-kars-demiryolu-projesi-tcdd-net-haber> (erişim tarihi: 03.02.2017).

kredi açmıştır. Proje, Ermenistan'ın izole edilmesi gerekçesi ve Ermeni lobisinin etkisiyle Batılı ülkeler tarafından desteklenmemiştir.³⁰¹ Nitekim Ermenistan'ın proje güzergahına dâhil edilmediği gibi Bakü- Tiflis-Kars demiryolu hattının faaliyete geçmesi üzerine Sovyetler Birliğinden kalan ve Ermenistan'dan geçen Kars-Gümrü-Ayrum-Tiflis demiryolu güzergahına ihtiyaç kalmayacaktır.³⁰² Bu duruma binaen 12 Temmuz 2005 tarihinde, ABD Kongresinde Bakü- Tiflis- Kars demiryolu projesine finansal destek ret kararı alınmıştır.³⁰³

Bakü- Tiflis-Kars Demiryolu Projesi, ilk olarak 1993 yılında Ankara'da gerçekleştirilen Gürcistan-Türkiye Karma Ulaştırma Komisyonu Toplantısında gündeme gelmiştir. Ne var ki, projeye dâhil edilmeyen Ermenistan'ın tepkisi ve Ermeni lobisinin ABD aracılığıyla Gürcistan'a uyguladığı baskı nedeniyle, proje uzun bir müddet uygulamaya geçirilememiştir. Söz konusu projeye yönelik ilk adımlar, 29 Aralık 2004'te Tiflis'te yapılan 'Azerbaycan- Türkiye- Gürcistan Karma Ulaştırma Komisyonu Toplantısı'nda atılmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye- Gürcistan arasında 73 km uzunluğunda demiryolu ile Türkiye sınırından Gürcistan topraklarında Ahılkelek'e kadar 29 km yeni demiryolu inşası ve de Gürcistan'dan Azerbaycan'a uzanan mevcut demiryolunu rehabilite edilmesi şeklinde kararlar alınmıştır. Ayrıca 2005 yılında konuya ilişkin olarak, ulaştırma bakanları nezdinde müzakereler başlamış, Kazakistan ve Çin gibi ülkeler projeyi desteklemiştir.³⁰⁴

Bakü- Tiflis- Kars demiryolu projesine dair ilk antlaşma, Türkiye ve Gürcistan arasında 7 Şubat 2007'de Tiflis şehrinde imzalanmıştır. Söz konusu proje kapsamında demiryolu hattının temeli, ilk olarak Gürcistan'da 21 Kasım 2007'de; daha sonra ise 24 Temmuz 2008'de Türkiye'de ülke cumhurbaşkanlarının iştirak ettiği bir törenle atılmıştır. 2013 yılında ray döşemeleri tamamlanırken 2014 yılında bütçe görüşmeleri ve gerekli çalışmalar yapılmıştır. 2015'te faaliyete geçmesi öngörülen söz konusu demiryolu hattında, Gürcistan kısmındaki sıkıntılardan ötürü çalışmalar tamamlanamamıştır. 2017'nin ilk yarısında faaliyete geçmesi öngörülen söz konusu hattın, ilk etapta 1 milyon yolcu ve 6.5 milyon ton yük taşıma kapasitesine sahip olacağı; 2034 sonunda ise 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşıma kapasitesine ulaşacağı ifade edilmiştir.³⁰⁵

³⁰¹ Bağırzade, 2014: 12.

³⁰² <http://politikaakademisi.org/2014/11/02/21-yuzyilin-ipek-yolu-kars-tiflis-baku-demiryolu-projesinin-onemi/>, (erişim tarihi: 22.01.2017).

³⁰³ <http://www.khas.edu.tr/cms/cies/dosyalar/files/CIES%20Policy%20Brief%2003.pdf>, (erişim tarihi: 20.01.2017).

³⁰⁴ <http://ademuzumcu.org/PDF/Avrasya%20Et%C3%BCdleri%2045,%202014-1%20T%C3%BCm-171-199.pdf>, (erişim tarihi: 21.01.2017).

³⁰⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-tiflis-kars-demiryolunda-ilk-tren-yola-cikti/951643>, (erişim tarihi: 10.05.2018).

3.2.4.2. Projenin İkili İlişkilere Etkisi

Azerbaycan- Ermenistan savaşı ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi üzerine Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü destekleyen Türkiye, 1993 yılının Nisan ayı itibarıyla Iğdır şehrinde bulunan ve Ermenistan'a açılan Alica sınır kapısını kapatmıştır. Bu durum neticesinde Ermenistan üzerinden sağlanan Asya- Avrupa demiryolu bağlantısı kesilmiştir.³⁰⁶ Dolayısıyla Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'ya; İran, Gürcistan ve Rusya üzerinden ya da Süveyş Kanalı ile Hindistan gibi bölgeye yakın devletler kanalıyla ulaşım sağlayabilmektedir. Bu üç güzergahtan en kısa ve kullanılmakta olanı İran bağlantılı demiryolu hattıdır.³⁰⁷ Günümüzde Türkiye Orta Asya ve Çin arasında demiryolu taşımacılığını İran üzerinden gerçekleştirirken; Ermenistan da İran kanalıyla dünyaya açılmaktadır.³⁰⁸ İran'dan geçen söz konusu mevcut doğu-batı koridoruna alternatif güzergah teşkil eden ve Ermenistan'ın dâhil edilmediği Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi, gerek Türkiye gerekse Azerbaycan yük taşımacılığında İran'a bağımlılığı azaltacaktır. Ayrıca Bakü-Tiflis- Kars demiryolu hattı ise halen en kısa mevcut bağlantı olan ve İran üzerinden yapılan söz konusu demiryolu hattından 375 km daha kısadır.³⁰⁹

Asya- Avrupa arasında yolcu ve yük taşımacılığında Türkiye'yi merkezi üs atfedecek, ticari bakımdan kalkındıracak olan Bakü-Tiflis- Kars Demiryolu Projesi, Azerbaycan ekonomisi açısından da önemli kazanç sağlayacaktır. Azerbaycan, topraklarındaki hattın kilometre uzunluğu baz alınarak daha fazla tarife geliri elde edebilecektir. Ayrıca projenin devamı olarak Hazar denizinin Azerbaycan sahilinde büyük bir deniz limanı yapılmaya başlanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, liman tesisine ilişkin şu şekilde açıklamalarda bulunmuştur:

“... Hazar Denizi'nde inşa edilen limanın bu bölgenin en büyük deniz limanı olacağını da belirtmek istiyorum. Bunun yük kabul etme kapasitesi tedricen 10 milyon tondan 20 milyon tona ulaşacaktır. Tabii ki, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ile Bakü'de deniz limanının hizmete verilme işleri bağlantılı yürütülmektedir. Böylece, Hazar Denizi üzerindeki yük taşımacılığında artışlar yaşanacaktır...”³¹⁰

Bakü-Tiflis- Kars Demiryolu Projesi, Türkiye ve Azerbaycan açısından ekonomik ve siyasi anlamda ehemmiyet arz etmektedir. Azerbaycan, Nahçıvan ve Türkiye'yi birleştirecek

³⁰⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ermenistana-sinir-kapisi-icin-3-sart-8272816>, (erişim tarihi: 10.05.2018).

³⁰⁷ <http://politikaakademisi.org/2014/11/02/21-yuzyilin-ipek-yolu-kars-tiflis-baku-demiryolu-projesinin-onemi/> (erişim tarihi: 22.01.2017).

³⁰⁸ <http://www.utikad.org.tr/haberler/?id=10325> (erişim tarihi: 05.02.2017).

³⁰⁹ <http://politikaakademisi.org/2014/11/02/21-yuzyilin-ipek-yolu-kars-tiflis-baku-demiryolu-projesinin-onemi/> (erişim tarihi: 22.01.2017).

³¹⁰ Bağırzade, 2014: 18.

hattı tesis eden bu proje ile Türkiye'nin stratejik konumu güçlenirken, Azerbaycan- Türkiye ilişkileri ekonomik ve siyasi açıdan gelişme kat edecektir. Nitekim kurulan karayolu bağlantısı ulaşım sektörünün yanı sıra gerçekleştirilecek yük taşımacılığı ile iki ülkenin ticaret hacmini genişletecektir.³¹¹ İki ülkenin ekonomik çıkarlarının kesiştiği söz konusu ortak enerji çalışması, iki ülkenin siyasi ilişkilerine de yön verecektir.

³¹¹ <http://www.utikad.org.tr/haberler/?id=10325> , (erişim tarihi: 05.02.2017).

SONUÇ

Azerbaycan ile Türkiye'nin yakınlıkları, farklı dönemlerde, iki ülkenin siyasi liderleri tarafından, "Türkiye, Azerbaycan'ın dış politikasının başköşesinde yer tutacaktır.", "Dünyada Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sıkı ilişki olan ikinci bir birliktelik bilmiyorum.", "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir." ve "İki devlet bir milletiz" şeklinde birçok kez dile getirilmiştir. Nitekim Azerbaycan ile Türkiye'nin ilişkilerine bakıldığında, halkların tarihsel ve kültürel bağlarının ülke siyasetine ve diğer alanlardaki ikili ilişkilere yansıdığını ve bürokratik süreci kolay kıldığını söylemek mümkündür. Ancak iki ülke ilişkileri, tarihten günümüze incelendiğinde, söz konusu duygusal yakınlığın iki ülke ilişkilerine yön verecek etkide olmadığı ve süreci değiştiren daha farklı parametrelerin bulunduğu görülmektedir. Zengin enerji rezervlerine ve önemli bir enerji potansiyeline sahip olan, jeopolitik açıdan önem arz eden Azerbaycan topraklarında, 1991 yılı öncesinde yaşanan, Rusya ve İran gibi bölgesel güçlerin nüfuz mücadeleleri, Türkiye'nin bölgede hakimiyet sağlamasını ve Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurmasını güçleştiren bir konjonktür ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Rusya'nın o dönem bölgede hâkimiyetini güçlendirme adına izlediği siyaset, Azerbaycan'da halen etkileri süren ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde öne çıkan bazı güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiştir.

Rusya'nın 1800'lü yıllarda parçala- yönet politikası çerçevesinde Azerbaycan topraklarına çok sayıda Ermeni'nin göç ettirilmesi neticesinde Azerbaycan halkı ile Ermeniler arasında başlayan küçük boyutlu çatışmalar; 1988 yılı itibarıyla Dağlık Karabağ'da Ermenilerin ayrılıkçı talepleri ile Azerbaycan toprak bütünlüğüne aykırılık teşkil eden bölgesel bir sorun halini almıştır. Daha sonra Dağlık Karabağ meselesine dış güçlerin müdahil olmasıyla birlikte söz konusu ihtilaf, uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü her daim desteklediğini belirten Türkiye'nin 1991 yılına dek Dağlık Karabağ meselesine SSCB'nin bir iç meselesi olarak yaklaşması ve Rusya destekli Ermeni işgallerine karşı pasif bir tutum sergilemesi; Türkiye'nin Rusya'ya karşı ihtiyatlı bir siyaset izlediğini gösterirken, iki ülke arasındaki duygusal boyutun, ülkelerin pragmatist siyasetinin gerisinde kaldığını ortaya koymuştur. 1991 yılı sonrasında ise Dağlık Karabağ ihtilafında Türkiye, uluslararası işbirliği çerçevesinde ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü gözetilerek meselenin çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda AGİT bünyesinde konunun uluslararası kamuoyunun gündeme alınması noktasında çaba sarf etmiştir.

Türkiye'nin 2002 yılı itibarıyla benimsediği 'komşularla sıfır sorun politikası' gereği 2008 ve 2009 yıllarında Ermenistan'a yönelik normalleşme adımlarını atması, Azerbaycan-

Türkiye ilişkilerinde güven bunalımına yol açmıştır. 6- 7 Nisan 2009 tarihinde İstanbul'da yapılan Medeniyetler İttifakı Toplantısına Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in iştirak etmemesi, Türkiye'ye gösterdiği tepki olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de hükümetin ve muhalif kesimin bu konuda sarf ettikleri ortak ve net ifadeler, Azerbaycan'daki güvensizlik ortamını kırmıştır. Ancak Türkiye- Azerbaycan arasında Ermeni meselesi kaynaklı gerilim, iki ülkenin diğer alanlardaki ilişkilerine de yansımıştır. Türkiye'nin Ermenistan açılımının akabinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından, Türkiye'nin Şahdeniz projesinden aldığı doğal gaz fiyatının piyasa fiyatı ve sözleşme yükümlülükleri esasında yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. BOTAŞ ve SOCAR nezdinde sürdürülen fiyat görüşmeleri, Bakanlar düzeyine çıkarılmış ve Azerbaycan, Türkiye'nin Rusya'dan aldığı doğal gaz fiyatının üzerinde (300 dolar/metreküp) ödeme yapması hususunda talepte bulunmuştur. Türkiye'nin her yıl metreküp üzerinden 120 dolar üzerinden ödenmesi gereken para 720 milyon dolar iken yeni ücret mukabili para, 1.8 milyar dolar olmuştur. Söz konusu fiyatlandırmanın 15 Nisan 2008 tarihi itibariyle geçerli olması ise Türkiye açısından 1.7 milyar dolarlık borç meydana getirmiştir.

Dağlık Karabağ ihtilafının enerji alanında Azerbaycan- Türkiye ilişkilerine bir diğer yansımaları, ihtilafın oluşturduğu güven zayıflığına bağlı olarak, 1990'lı yılların başında enerji projelerinin uygulamaya geçirilememesi olmuştur. Hazar denizinin açık denizlerle doğrudan bağlantısı olmayışı, Hazar kaynaklarını Batıya taşıyan bütün enerji hatlarının Rusya üzerinden geçmesi, gerçekleştirilecek yeni projelerde Rusya tekelinin kırılması zorunluluğunu getirmiştir. Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dünya pazarlarına taşınabilmesi için boru hatlarının Ermenistan, İran ya da Gürcistan'dan geçmesi gerekmiş; çatışmaların yaşandığı Dağlık Karabağ coğrafyasının üç güzergâhın tam ortasında bulunması da projelerde pay sahibi Batılı şirketleri tedirgin etmiştir. İran'ın Tebriz şehri üzerinden Nahçıvan'ın Sadarak bölgesine oradan da Türkiye'ye petrol taşınmasına dair, Türkiye'nin önerdiği boru hattı güzergâhının gerçekleşme ihtimali ise, Türkiye- Azerbaycan sınırında stratejik öneme haiz olan Sadarak Bölgesine Rus birliklerinin saldırması üzerine son bulmuştur. Nitekim 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'a yönelik Rusya'nın baskıcı ve müdahaleci politikası devam etmiştir. Dolayısıyla tam bağımsızlığa geçiş süreci ve güvenlik meseleleri, Azerbaycan-Türkiye enerji işbirliğine de ket vurduğu görülmüştür.

Azerbaycan'da 1992 yılında, ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfaz Elçibey döneminde Batılı şirketlerle başlayan enerji görüşmeleri, 1993 yılında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle askıya alınmıştır. Haydar Aliyev'in 1994 yılı itibariyle Batıya dönük izlediği siyaset, Türkiye açısından Azerbaycan ile enerji alanında ilişkilerin geliştirilmesi

noktasında büyük önem arz etmiştir. Azerbaycan'ın bağımsız enerji politikasına olanak sağlayacak enerji stratejilerinin temelinde, enerji üretimi, satışı ve ulaşım hatları noktasında alternatiflere sahip olma amacı bulunmuş ve bu noktada boru hatlarının transit geçiş güzergâhında bulunan Türkiye önem taşımıştır. Diğer yandan enerji talebi artışı bakımından dünyada ön sıralarda olan ve enerjide ithalata bağımlı hale gelen Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlama, talebini karşılama ve enerji projeleri çerçevesinde enerji naklinde kilit rol olma noktasında Azerbaycan'a ihtiyaç duyması, iki ülkenin enerji alanında işbirliğini gerekli ve önemli kılmıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasında hayata geçirilen BTC HPBHP, Azerbaycan için Rusya tekeli dışında güvenilir boru hatlarıyla Azerbaycan petrolünün dünya piyasalarına ulaştırması anlamına gelirken; Türkiye açısından, BTC Co konsorsiyumunda % 6,53'lük bir payla, ilk 16 yılda yıllık ortalama 140-200 milyon dolar, sonraki 24 yılda ise yıllık ortalama 125-150 milyon dolar miktarında bir geçiş ücreti, Ceyhan limanı ve bölgesinin gelişimi ve Türk şirketleri için istihdam imkânı sunmuştur. Akabinde hayata geçirilen BTE Doğal Gaz Boru Hattı Projesi kapsamında ise, Türkiye, Azerbaycan'dan doğrudan ve daha ucuza doğal gaz temin etme fırsatı elde ederken, Azerbaycan'ın proje ile zengin doğal gaz kaynaklarını Rusya'ya bağlı olmaksızın dünya pazarlarına, kendi istediği fiyattan ihraç etme imkanına erişmiştir. Türkiye'nin 2005 yılı doğal gaz ithalat rakamlarına bakıldığında; 26.571 milyon sm³ doğal gaz ithalatında Rusya ve İran'ın yüzde 66 ve yüzde 16 olmak üzere toplam yüzde 82 oranında paya sahip olduğu görülmektedir. 2006 yılı verileri; 30.221 milyon sm³ doğal gaz ithalinde Rusya'nın 64, İran'ın 18 olmak üzere toplamda iki ülkenin bir önceki seneye aynı şekilde yüzde 82 oranında paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 2007 yılında Türkiye'nin doğalgaz ithalatında Rusya, İran ve Azerbaycan'ın pay oranları sırasıyla yüzde 63, 17 ve 3'tür. 2015 yılına gelindiğinde de; üç ülke sıralaması yüzde 55, 16 ve 13 olup Azerbaycan'ın payında yüzde on artış yaşanmıştır. Bu durum Azerbaycan ile Türkiye'nin enerji ilişkilerini olumlu yönde etkilerken iki ülkenin ticari ilişkilerinin gelişmesini de sağlamaktadır. Nitekim Türkiye en pahalı doğal gazı İran'dan satın alırken en ucuz doğal gazı Azerbaycan'dan almaktadır. 2014 yılında Türkiye, bin metreküp doğal gazı İran'dan 585 dolara, Rusya'dan 400 dolara, Azerbaycan'dan 330 dolara satın almıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasında gerçekleştirilen bir diğer doğal gaz boru hattı projesi olan TANAP dahilinde, Türkiye'nin sahip olduğu yüzde 30 hisse, Türkiye'nin stratejik konumunu perçinlemiştir. 2018 yılı itibarıyla faaliyete geçecek olan TANAP çerçevesinde, Azerbaycan petrolünün taşınmasında Türkiye'nin taşıdığı stratejik önem, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine yansiyacak ve iki ülke arasında ve enerji alanında stratejik işbirliği

dönemi hasıl olacaktır. Azerbaycan ile Türkiye'nin dâhil olduğu ve 2017 yılında faaliyete geçen BTK Demiryolu Projesi ile de Azerbaycan- Türkiye arasındaki demiryolu bağlantısının kuruluyor olması, iki ülke arasındaki ticaret hacmini arttıracaktır. Nitekim Azerbaycan-Ermenistan savaşı ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi üzerine Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü destekleyen Türkiye, 1993 yılının Nisan ayı itibariyle İğdır şehrinde bulunan ve Ermenistan'a açılan Alican sınır kapısını kapatmıştır. Bu durum neticesinde Ermenistan üzerinden sağlanan Asya- Avrupa demiryolu bağlantısı kesilmiştir. Dolayısıyla Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'ya; İran, Gürcistan ve Rusya üzerinden ya da Süveyş Kanalı ile Hindistan gibi bölgeye yakın devletler kanalıyla ulaşım sağlayabilmektedir. Bu üç güzergahtan en kısa ve kullanılmakta olanı İran bağlantılı demiryolu hattıdır. Günümüzde Türkiye Orta Asya ve Çin arasında demiryolu taşımacılığını İran üzerinden gerçekleştirirken; Ermenistan da İran kanalıyla dünyaya açılmaktadır. İran'dan geçen söz konusu mevcut doğu-batı koridoruna alternatif güzergah teşkil eden ve Ermenistan'ın dâhil edilmediği Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi, gerek Türkiye gerekse Azerbaycan yük taşımacılığında İran'a bağımlılığı azaltacaktır. Ayrıca Bakü- Tiflis- Kars demiryolu hattı ise halen en kısa mevcut bağlantı olan ve İran üzerinden yapılan söz konusu demiryolu hattından 375 km daha kısadır.

Azerbaycan- Türkiye arasında hayata geçirilen projeler, iki ülke arasında tesis edilen işbirliğinin, her iki tarafa da kazanç sağlayacağını göstermiştir. Dolayısıyla ortak çıkarlar noktasında ortak bir irade sergilenmesi ve enerji alanındaki işbirliğinin siyasi açıdan da desteklenmesi iki ülkeyi stratejik ortaklık boyutuna taşıyacaktır. Ancak iki ülke ilişkilerinde dış güçler faktörünü yadsımak, ilişkileri tamamıyla bağımsız düşünmek doğru olmayacaktır. Nitekim Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları, Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerinin gelişimine ket vuracak dış müdahaleleri mevcut kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Aliyev, T. (2006). *Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Alkan, H. (Mart 2010). *Azerbaycan Paradoksu, Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası*, USAK Yayınları, Birinci Baskı, Ankara.
- Aras, O. N. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Arıkan, S. (2014). *Türkiye- Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı, İstanbul.
- Asker, A. (Nisan 2009) *Ermenilerin Azerbaycan'da Yaptıkları Soykırımlar ve Devam Eden Çözumsuzlük*, Stratejik Analiz, s.108.
- Asker, A. (Mart 2010), “*Ermeni Açılımı*” *Sonrası Türkiye- Azerbaycan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Sayı: 15, Ankara, s.45-55.
- Aslanlı, A. ve Hesenov, İ. (2005). *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayıncılık, Ankara.
- Aslanlı, A. (5 Ekim 2010-19) *Karabağ Sorunu, Pazar ve Ulaşım Çeşitlendirilmesi Önemli Etkiler Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi*, Cumhuriyet Enerji, s.14.
- Azer, C. (2011). *Babadan Oğula Güney Kafkasya Türkiye -Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Bal, İ. (2006). *Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi*, İ. Bal (Ed.). *21. Yüzyılda Türkiye Dış Politikası*, Ankara, s.396.
- Bağırzade, E. (15 Nisan 2014), *Azerbaycan- Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları*, Eko Avrasya(Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi) Yıl: 2014/2 Sayı:26, Ankara, s.4-7.
- Behar, E. B. (1994). *Bağımsızlığın İlk Yılları*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- Bilgin, M. (2005). *Hazar'da Son Darbe*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul.
- BTC'den Akan Petrol 2.5 Milyar Varili Aştı, *Milliyet*, 10.11.2016.
- Cafersoy, N. (2001). *Elçibey Döneminde Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993)*, ASAM Yayınları, Ankara.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Eylül 1993 Çarşamba, s.3.
- Demir, M. F. (Temmuz 2010). *Enerji Oyunu*, Ayrım Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.

- Demir, A. F. (2004). *Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası*, F.Sönmezoğlu (Ed.) *Türk Dış Politikası Analizi*, Der Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, s.717-755.
- Ekşi, R. (2010). *Karabağ Hakkında Genel Bilgiler, Şanlı Tarihi, Acı Talihi Karabağ*, Doğu Kütüphanesi Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul.
- Ekşi, M. (Temmuz 2009), *Türkiye- Azerbaycan İlişkileri Çalıştayı Raporu*, SETA Çalıştay, Kafkasya Çalışmaları 2, s.8-9.
- Guluyev, E. (2003), *Diplomatik Savaş veya 12 Yıl Süren Görüşmeler*, s.37, World Of Azerbaijan, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, Bakü.
- Hasanov, A. (2005). *Müasir Beynelxalg Münasibetler ve Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti*, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü.
- Hasanlı, C. (1998). *Azerbaycan Tarihi 1918-1920 Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Birinci Baskı, Ankara.
- Hatunoğlu, N. ve Kuş Büyüктаş, C. (2015). *Azerbaycan SSC ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemlerinde Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan Halkının Etnik Kökenine ve Diline Yaklaşım*, Bülent Ecevit Üniversitesi- Türk Tarih Kurumu I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu, (23-25 Ekim 2014 Zonguldak), Bildiriler Kitabı, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No:7, Zonguldak, s.272-273.
- İşyar, Ö. G. (2010). *Azerbaycan ve Dış Politikası*, T. Arı (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya*, MKM Yayıncılık, Bursa.
- İşyar, Ö. G. (2006). *Türkiye'nin Azerbaycan – Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikaları (1992-2004)*, Y. Demirdağ (Ed.) ve C. Karadeli (Ed.), *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık, Ankara, s. 241-302.
- Kalafat, Y. ve Aslanlı, A. (2006). “*Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*”. İ. Bal (Ed.). *21. Yüzyılda Türkiye Dış Politikası*, Ankara, s. 408-424.
- Mammadov, A. (Mart-Nisan 2013), *Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü*, Akademik Bakış Dergisi, sayı35, s.6.
- Mangaltepe, İ. (2006). *Kafkasya'nın Stratejik Önemi*, A. Ahmetbeyoğlu (der.), R. Ahışhalı (der.), F. Sancaktar (der.), Y. Başkan (der.), H. Demiroğlu (der.). *Kafkas Dosyası*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, s.247-260.
- Mehdiyev, R. (2005). *Haydar Aliyev, Müsteqilliyimi Edebididir*, Azer Neşr, Bakı.
- Mehmettov, İ. (2009). *Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Metin, M. (2004). *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul.
- Mikail, E. H. ve Tazegül, A. (Kasım 2012). *Türkiye ve Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1990-2005)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul.
- Rüstemhanlı, T. (2009). *Ermeni Mezalimi*, Karakutu Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Saray, M. (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul.
- Sevim, C. (Haziran 2013). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Seçkin Yayıncılık, İkinci Baskı, Ankara.
- Shaffer, B. (Eylül 2008). *Sınırlar ve Kardeşler, İran ve Azerbaycanlı Kimliği*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Şahin, E. (2006). *Tarih Boyunca Kafkasya'ya Yönelik Türk Politikalarının Anahtarları*, A. Ahmetbeyoğlu (der.), R. Ahışhalı (der.), F. Sancaktar (der.), Y. Başkan (der.), H. Demiroğlu (der.). *Kafkas Dosyası*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, s.11-80.
- Şen, Y. (2009). *Hazar'ın Kanı Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi*, Doğan Yayıncılık, İstanbul.
- Şimşir, B. (Nisan 2011). *Azerbaycan (Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri)*, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara.
- Tahirzade, A. (ed.). ve Yusifli, M. (ed.). (2002). *Elçi Düşünceleri (Ebulfez Elçibey'in Deyimlerinden Seçmeler)*, Yeni Müsavat Gazetesi Neşri, Bakı.
- Veliyev, A. (Ekim 2005). *Azerbaycan'da Yenileşme ve Milliyetçilik Hareketi*, Kaprol İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Veliyev, A. (Kasım 2006). *Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzade 1898-1959*, Doğu Kütüphanesi Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul.
- Veliyev, C. (Mayıs 2010). *Türkiye- Ermenistan Protokolları: Udan Kim, Uduzan Kim?*, Strateji Araştırmalar Merkezi, Bakı.
- Yeşilot, O. (2010). *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, Yeditepe Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul.
- Yeşilot, O. (2008). *Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 36, Erzurum, s.191.
- Yüce, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- Qasımlı, M. (2006). *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945*, Kaknüs Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Qember, İ. (2003). *Azadlığa Doğru*, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü.

- Yılmaz, Ö. (2011). *Azerbaycan Siyasi Gelişmeler (1991-2010)*, N. İyikan, *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler (1991-2010)*, Hiperlink Yayınevi, Birinci Baskı, Antalya.
- Yıldırım, D. ve Özönder, M. C. (1991) *Karabağ Dosyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, R. (2010), Azerbaycan'ın Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, S. 2, s. 73.
- 02.05.2001 tarihli ve 24390 sayılı *Resmi Gazete* (mad.3 /36, mad.4/1).
- 2010 Yılı Petrol Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2011, s.36.
- 2015 Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2016, s.7.
- 2016 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, EPDK, Ankara, 2017. s.19-20

İnternet Kaynakları

- Aleskerli, A, “Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası”, <http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>, (erişim tarihi: 10.04.2018).
- “Aliyev: BMGK Kararları 24 Yıldır Bizim İçin Uygulanmıyor”, <http://www.haber3hilal.com/dunya/aliyev-bmgk-kararlari-24-yildir-bizim-icin-uygulanmiyor-h29420.html>, (erişim tarihi: 08.05.2018).
- Aslanlı, A., “İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası”, <http://ekoavrrasya.net/duyuru.aspx?did=14&pid=10&lang=tr>, (erişim tarihi: 14.10.2017).
- “Asrın Antlaşması 2050'ye Kadar Uzatılacak”, <http://www.star.com.tr/ekonomi/asrin-antlasmasi-2050ye-kadar-uzatilacak-haber-1169988/>, (erişim tarihi: 19.04.2017).
- Aslanlı, A., “Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357523&/T%C3%BCrkd%C3%BCnyas%C4%B1n%C4%B1n-Kanayan-Yaras%C4%B1:-Karaba%C4%9F-/-Araz-Aslanl%C4%B1-> (erişim tarihi: 14.05.2018).
- “Azerbaycan Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi”
<https://www.mgk.gov.tr/index.php/azerbaycan-milli-guvenlik-stratejisi-belgesi>, (erişim tarihi: 23.04.2018).
- “Azerbaycan- Türkiye İlişkilerinin 25. Yılı”, <http://www.milliyet.com.tr/azerbaycan-turkiye-iliskilerinin-gundem-2378218/> (erişim tarihi: 15.04.2018).
- “Azerbaycan'ın Gaz Yolculuğu”, <http://www.socargas.com/azerbaycanin-gaz-yolculugu/>, (erişim tarihi: 20.04.2017).

- “Azerbaycan’ın Kalkınmasında Petrolün Önemi”,
http://www.azerbaijans.com/content_771_tr.html (erişim tarihi: 10.07.2017).
- Avcı, E., “Petrol ve Doğalgazın Dünyadaki Önemi ve Türkiye- İran Enerji Politikaları”,
http://www.usbed.org/yayinlar/petrol_ve_do%C4%9Falgaz%C4%B1n_d%C3%BCnyadaki_%C3%B6nemi_ve_t%C3%BCrkiye_iran_enerji_politikalar%C4%B1.pdf
 (erişim tarihi: 26.04.2017).
- “Azerbaycan’ın Anayasal Sürecinde Otoritaryalizme Doğru Yeni Bir Adım:2009 Anayasa Değişiklikleri”, <http://www.tumgazeteler.com/?a=4855797>, (erişim tarihi: 17.09.2010.)
- Atalay, M., “Türkiye’de Petrol Aramacılığının Önemi”,
<http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/169-191%20mesut.pdf> , (erişim tarihi: 26.04.2017).
- “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı”
https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWfFrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Bak%C3%BC-Tiflis-Ceyhan_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1.html (erişim tarihi: 10.05.2018).
- “Bakü- Tiflis- Kars Demiryolu Projesi”, <http://tcdd.net/baku-tiflis-kars-demiryolu-projesi-tcdd-net-haber> (erişim tarihi: 03.02.2017).
- “Bakü-Tiflis- Kars Demiryolunda İlk Tren Yola Çıktı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-tiflis-kars-demiryolunda-ilk-tren-yola-cikti/951643>, (erişim tarihi: 10.05.2018).
- “BTC’de Açılış Telaşı”, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a294691.aspx> (erişim tarihi: 13.04.2018).
- “Bir Bakışta: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”,
<http://www.utikad.org.tr/haberler/?id=10325> (erişim tarihi: 05.02.2017).
- Ciarreta, A. ve Nasirov, S., “Analysis of Azerbaijan Oil and Gas Sector”
https://www.usaee.org/usaee2011/submissions/OnlineProceedings/Ciarreta_Nasirov-Article1.pdf (erişim tarihi: 12.05.2018).
- Çelikpala, M. ve Veliyev,C.“Azerbaycan- Gürcistan- Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği”,
<http://www.khas.edu.tr/cms/cies/dosyalar/files/CIES%20Policy%20Brief%2003.pdf>,
 (erişim tarihi: 20.01.2017).
- “Demiryolu Sektörü” , <http://www.udhb.gov.tr/images/faaliyet/c19d85352980eaf.pdf>, (erişim tarihi: 21.01.2017).

- “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> , (erişim tarihi: 10.06.2017).
- “Enerji Tabii Kaynaklar Bakanı Albayrak: 12 Haziran’da Devralıyoruz” <http://www.tanap.com/medya/haberler/enerji-ve-tabii-kaynaklar-bakani-albayrak-tanap-projesini-12-haziranda-devreye-aliyoruz/> (erişim tarihi: 14.05.2018).
- “Enerjinin İpek Yolunda Temel Atıldı”, <http://www.tanap.com/medya/basın-bultenleri/enerjinin-ipek-yolunda-temel-atildi/> (erişim tarihi: 13.05.2017).
- “Enerji Kongresi”, <http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/42-MesutAtalay.pdf>, (erişim tarihi: 26.04.2017).
- “Ermenistan Sınır Kapısı İçin 3 Şart”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ermenistana-sinir-kapisi-icin-3-sart-8272816>, (erişim tarihi: 10.05.2018).
- “Gebze- Halkalı Tren Hattı 2018’de Hizmete Girecek”, <http://www.yenisafak.com/ekonomi/gebze-halkali-tren-hatti-2018de-hizmete-girecek-2568813>, (erişim tarihi: 06.02.2017).
- “Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu”, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r%20Raporu%2FTP_HAM_PETROL-DOGAL_GAZ_SEKTOR_RAPORU__2015.pdf, (erişim tarihi: 19.10.2017).
- “İhtilafın Hukuki Yönleri”, http://garabagh.net/content_171_tr.html, (erişim tarihi: 15.05.2018).
- “İşte İlk Türkler”, <http://www.haberturk.com/galeri/yasam/435240-iste-ilk-turkler>, (erişim tarihi: 22.02.2018).
- “Kardeş Ülke 21 Yaşında”, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/10/18/kardes-ulke-21-yasinda> (erişim tarihi: 10.05.2018).
- Kantarıcı, Ş., “Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)”, <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=61> (erişim tarihi: 03.04.2018).
- Kaymaz, İ. Ş., “Türk Petrol Şirketi ve Ortadoğu Petrollerinin Paylaşımı”, http://www.jasstudies.com/Makaleler/16561536_29Kaymaz%c4%b0hsan%c5%9eerif-561-584.pdf, (erişim tarihi: 25.04.2017).
- “Kronoloji”, <http://www.btc.com.tr/proje.html> (erişim tarihi: 12.12.2016).

- “Marmarayla Yük Taşınacak”, <http://www.ekonomistim.com/marmarayla-yuk-tasinacak/> (erişim tarihi: 06.02.2017).
- Kurt, M. M., “21. Yüzyılın İpek Yolu: Kars- Tiflis- Bakü Demiryolu Projesi’nin Önemi”, <http://politikaakademisi.org/2014/11/02/21-yuzyilin-ipek-yolu-kars-tiflis-baku-demiryolu-projesinin-onemi/> , (erişim tarihi: 22.01.2017).
- Mirzaliyeva, F., “Azerbaycan Enerji Politikaları ve Türkiye ile İşbirliği”, http://insamer.com/tr/azerbaycan-enerji-politikalari-ve-turkiye-ile-is-birligi_430.html, (erişim tarihi: 20.10.2017).
- “Rusya’ya Karşı Türkiye-Azerbaycan TANAP Projesi”, <https://www.stratejikortak.com/2015/12/rusyaya-kars-turkiye-azerbaycan-tanap.html>, (erişim tarihi: 12.05.2018).
- “Sarkisyan’dan “Futbol Diplomasisi”ne Darbe: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Son Gelişmeler”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/750-sarkisyan-dan-%EF%BF%BDfutbol-diplomasisi-ne-darbe-turkiye-ermenistan-iliskilerinde-son-gelistmeler> (erişim tarihi: 18.02.2018).
- “Sorunun Çözüm Süreci”, http://www.virtualkarabakh.az/read.php?lang=4&menu=135&id=1569#.Wv_oKDSFPIU (erişim tarihi:12.05.2018):
- “Süleyman Demirel”, <http://www.milliyet.com.tr/haberler/suleyman-demirel>, (erişim tarihi: 01.05.2018).
- “TANAP Nedir?” <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (erişim tarihi: 11.02.2017).
- “TANAP’ta Önemli Bir Aşama Kaydedildi”, <http://www.memurhaber.com/tanapta-onemli-bir-asama-kaydedildi-h44238.html>, (erişim tarihi: 23.02.2015).
- “TANAP’ta 12 Milyar Dolarlık Maliyet Öz Sermayeyle Karşılancak”, <http://enerjiensitusu.com/2014/02/17/tanapta-12-milyar-dolarlik-maliyet-oz-sermayeyle-karsilanacak/>, (erişim tarihi: 12.02.2017).
- “Tarihte Bugün 20 Eylül 1994 “Asrın Anlaşması” Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Hattı, <http://haberulkesi.com.tr/tarihte-bugun-20-eylul-1994-asrin-anlasmasibaku-tiflis-ceyhan-petrol-hatti/> (erişim tarihi: 20.04.2017).
- Yasa, I., “Tarihsel Açından Kuzey Kafkasya”, <http://www.bilgesam.org/incele/998/-tarihsel-acidan-kuzey-kafkasya/#.WuGZJtRubIU>, (erişim tarihi: 23.03.2018).

- “Türkiye ve Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa, (erişim tarihi: 13.05.2018).
- “Türkiye Doğal Gaz Piyasası”, http://www.petform.org.tr/images/yayinlar/sunum_ve_konusmalar/1_world_energy_outlook.pdf, (erişim tarihi: 24.04.2017).
- “Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (erişim tarihi: 22.02.2015).
- “Türkiye- Rusya İlişkisinin Tarihçesinde Enerji İşbirlikleri”, <http://enerjiuzmani.blogspot.com.tr/2015/07/july-08-2015-turkiye-rusya-iliskisinin.html> (erişim tarihi: 09.04.2017).
- “Türkiye’nin Enerji Kaynakları”, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://content.lms.sakarya.edu.tr/Uploads/67993/49429/kek_2._%25C3%25B6%25C4%259Fr..pptx (erişim tarihi: 11.03.2018).
- Üzümcü, A. ve Akdeniz, S., “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, <http://ademuzumcu.org/PDF/Avrasya%20Et%C3%BCdleri%2045,%202014-1%20T%C3%BCm-171-199.pdf>, (erişim tarihi: 21.01.2017).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Özlem YILMAZ ARPAÇUKURU
Doğum Yeri - Tarihi	Antalya- 01.11.1988
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	75. Yıl Süper Lisesi, 2007
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2011
İŞ DENEYİMİ	
Projeler	Akdeniz Üniversitesi Akademik Kitap Yazma Projesi-(2010-2011)
Çalıştığı Kurumlar	T.C. Ticaret Bakanlığı (2014-)
E-Posta	o.yilmazarpacukuru@gmail.com